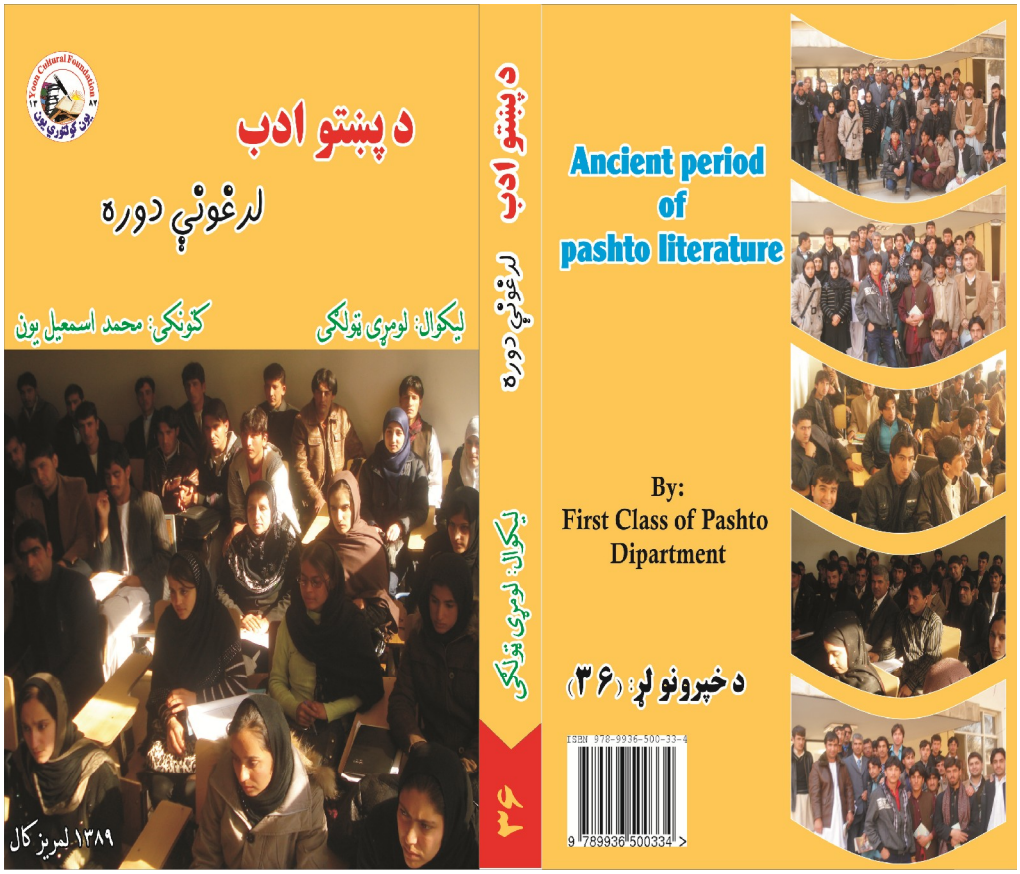

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب

لرغونې دوره

لیکوال

لومړی ټولګی

کتونکی

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۹ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم:	د پښتو ادب لرغونې دوره
لیکوال:	لومړی ټولګی
کتونکی:	پوهندوی محمد اسمعیل یون
خپرندوی:	یون کلتوري یون
د خپرندوی پرله پسې نومره:	۳۶
چاپشمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
چاپکال:	۱۳۸۹ل کال
کمپوزر:	ضیاءالرحمن ضیاء

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیو لیک

ګڼه	سرلیک	مخ
۱	د پښتو ادب د نیمې پېړۍ ادبي پېښه	ا
۲	د پښتو لرغونې ادبي دورې کرونولوژي	۱
۳	د پښتو لرغوني ادب د کمیت او کمښت علتونه	۴
۴	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې عرفان او تصوف	۷
۵	د پښتو په لرغونې شاعرۍ کې د ځینو متروکو....	۱۴
۶	د قصیدې پېژندنه او د شیخ اسعد سوري قصیده	۲۵
۷	په لرغونو ادبیاتو کې ساقي نامه	۳۳
۸	پښتو لنډۍ او کاکړۍ	۳۶
۹	په پښتو ادبیاتو کې لومړنۍ ژباړه	۵۶
۱۰	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې قصیده	۶۱
۱۱	د پښتو لرغونو ادبیاتو ځانګړي اثار	۷۰
۱۲	په لرغونو ادبیاتو کې پښتو غزل	۷۷
۱۳	پر پښتو لرغوني ادب د عربي ژبې اغېزه	۸۲
۱۴	په پښتو لرغوني ادب کې ملي وزنونه او فورمونه	۸۶
۱۵	د میندو سندرې او پښتو نکلونه	۹۷
۱۶	په لرغوني دوره کې د افسانوي کیسو اخلاقي بڼه	۱۰۸
۱۷	په لرغونو ادبیاتو کې ملتپالنه	۱۱۱
۱۸	پښتو غزل د خپل پیدایښت او پایښت په...	۱۱۸
۱۹	د سلیمان ماکو تذکرة الاولیا	۱۲۶
۲۰	په لرغونې ادب کې د نظم او نثر انډول	۱۳۷
۲۱	په پښتو لرغوني ادب کې ویرنه	۱۴۰
۲۲	په پښتو ادبیاتو کې نکلونه او ملي هنداره اثر	۱۴۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۳	د پښتو لرغونې دورې د شاعرۍ عامې ځانګړنې	۱۵۷
۲۴	پښتو ادب کې متلونه	۱۶۱
۲۵	د پښتو لرغونې دورې ادبي شخصیتونه	۱۶۸
۲۶	د پښتو لرغونو ادبیاتو محتوایي فورمونه	۱۸۰
۲۷	په پښتو لرغونې شاعرۍ کې څلوریزه (رباعي)	۱۹۰
۲۸	په لرغونې دوره کې پر پښتو ژبه او شاعرۍ...	۱۹۵
۲۹	د پښتو لرغوني ادب په پرمختیایي بهیر کې...	۱۹۸
۳۰	په پښتو ادبیاتو کې ساندې اود ښادۍ سندرې	۲۰۵
۳۱	د پښتو ادبیاتو فالونه او چیغان	۲۱۱
۳۲	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې مشاعرې	۲۱۷
۳۳	په پښتو ادبیاتو کې سروکي او نارې	۲۲۲
۳۴	په لرغوني ادب کې سیاسي پېښې	۲۲۹
۳۵	د امیر کروړ د شعر لغوي څېړنه	۲۳۳
۳۶	د پښتو ادبیاتو پر پراختیایي بهیر کورنۍ او ...	۲۳۸
۳۷	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې حکایت	۲۴۳
۳۸	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې نړه پښتو کلمې	۲۵۰
۳۹	د پټې خزانې پېژندنه	۲۵۸
۴۰	د امیر کروړ د شعر وییپانګه	۲۶۲
۴۱	د پښتو ژبې شعري فورمونه	۲۶۷
۴۲	په پښتو لرغوني ادب کې ویاړنه	۲۷۲
۴۳	د پښتو ادب د لرغونې دورې پیل او پای	۲۷۹
۴۴	د پښتو لرغونو ادبیاتو فزیکي جغرافیه	۲۸۲
۴۵	د لنډیو لرغونتوب	۲۸۵
۴۶	په پښتو لرغوني ادب کې سیاسي څېړې	۲۹۲
۴۷	په لرغونې ادبي دوره کې قطعه	۲۹۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۸	په لرغوني ادب کې د مثنوي ارزونه	۲۹۹
۴۹	د هند لودي واکمنان او پښتو لرغونی ادب	۳۰۲
۵۰	په پښتو لرغوني ادب کې عشقي روحیه	۳۱۰
۵۱	د امیر کروړ او ملکیار هوتک د شعرونو تاریخي...	۳۱۵
۵۲	د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې نثر	۳۲۱
۵۳	د لرغونې او منځنۍ دورې د ادبیاتو ترمنځ توپیرونه	۳۲۷
۵۴	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې جغرافیایي نومونه	۳۳۱
۵۵	په پښتو لرغونې شاعرۍ کې رزمي روحیه	۳۳۵
۵۶	د پښتو لرغوني نظم قافیوي څرنګوالی	۳۴۲
۵۷	د شیخ اسعد سوري د قصیدې هنري ارزښت	۳۴۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه:

د پښتو ادب د نیمې پېړۍ ادبي پېښنه

پوره پنځوس کاله یا نیمه پېړۍ کېږي چې (پښتو څانګه) د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په چوکاټ کې د یوې ځانګړې څانګې په توګه فعالیت کوي، همدا سږ (۱۳۸۹ل) کال یې د خپلې پنځوسمې دورې فارغان ټولنې ته وړاندې کړل. دې څانګې ددې نیمې پېړۍ بهیر کې (دوه زره تنه) زیات و کم کادرونه ټولنې ته وړاندې کړي، چې له دې جملې څخه اکثرو یې د هېواد ژبې او فرهنګ ته نه هېرېدونکي خدمتونه کړي دي.

د پښتو څانګې هر فارغ د پوهنتوني اصولو له مخې د خپل فراغت په وروستي سمستر کې یو مونوګراف (پایلیک) لیکي. مونوګراف اکثره، علمي، تحقیقي او تحلیلي بڼه لري. په پښتو څانګه کې یو زیات شمېر فارغانو خپل دا وروستي کارونه په ښه ډول ترسره کړي دي. کوم مونوګرافونه چې په پښتو څانګه او د کابل پوهنتون په عامه کتابتون کې موجود دي، شمېر یې تر (پنځه سو) عنوانو اوړي، ددې مونوګرافونو ډېر کم شمېر (یوازې په شمار

(c) ketabton.com: The Digital Library

څو مونوګرافه) چاپ شوي، خو په دې کې داسې مونوګرافونه هم شته چې په بیا بیا چاپ ارزي. پر (۱۳۷۶ل) کال ما (د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پنځوسو کلونو پښتو کتابښود) چاپ کړ او د هغه په ترڅ کې مې د ژبو او ادبیاتو پوهنځي ټول لیکل شوي او یا زما لاس ته راغلي مونوګرافونه په ترتیب سره معرفي کړل، زما هدف دا و چې یو خو دا پایلیکونه خلکو ته ور وپېژنم، بل د پښتو څانګې کړی کار څرګند کړم، د تکراري مونوګرافونو د لیکنې مخه ونیسم او ددې ترڅنګ د پښتو ادب مینوالو ته د ځینو هغو پایلیکونو څرک ولګوم چې د چاپ اړتیا یې احساسېږي او په چاپ ارزي.

تر هغه وروسته د پښتو څانګې هغو محصلینو، چې له ما سره یې مونوګرافونه نیولي، ما ورته اکثره نوې موضوعګانې ټاکلي چې تر پخوانو هغو یې بشپړ توپیر درلود او تر بشپړاوي وروسته یې ځینو د چاپ لاره هم خپله کړې ده. (یو کم شل کاله) کېږي چې زه په پښتو څانګه تدریس کوم، سره له دې چې ما د پښتو څانګې په بېلابېلو ټولګیو او ناپښتو څانګو دواړو کې تدریس کړی، خو زیاته هیله مې دا ده چې زه د پښتو څانګې په لومړي ټولګي کې تدریس وکړم، علت یې دادی چې نوي محصلین له نوې روحیې سره راځي، که د دوی هیلې په پیل کې مړاوې شي، نو د تحصیل په بهیر او تر هغه وروسته دوی د خپلې ودې او شخصیت جوړونې یوه پامور برخه انرژي له لاسه ورکوي. د تېرو لسو کلونو په بهیر کې زه اکثره پر همدې لومړیو ټولګیو درس لرم، د درس په پیل کې زما هیله همدا وي چې د دوی هیلې او ټولنیز شعور وده وکړي، د لیکوالۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او شاعرۍ مهارتونه زده کړي، د جرئت وزرونه يې وغوړېږي او لکه د طالبانو په څېر د نطق او منطق په وسله سمبال شي، دا مې هم ورته ويلي چې پښتو ژبه کې مادي امتياز نه شته، خو ستاسو شخصيت په کې جوړېږي، خو دې کې هم شک نه شته که څوک د بل هر مسلک په شان په دې مسلک کې هم ځان ورسوي، نو د لوی خدای(ج) په فضل به په دې مسلک کې هم د ډوډۍ خاوند شي. پښتو ژبې، ملي فرهنګ او ملي هويت ته کار کول پولادي هوډ غواړي، نو که غواړئ چې ځان دنياوالو سره سيال کړئ، د مايوسۍ او نهيلۍ يوې څپې ته به هم په زړه کې ځای نه ورکوئ. په پښتني چاپېريال کې مې د شخصيت جوړېدنې پر ستونزو او د ادبي هلو ځلو پر وړاندې د پرتو خنډونو او حل لارو په باب هم ورسره خبرې کړي، د دوی دلايل مې هم اورېدلي او په ګډه مو د ستونزو حل لارې هم پيدا کړي دي. ډېر کوښښ مې کړی چې د استاد او شاګرد ترمنځ د وهم کوم حد او برید چې دی هغه له منځه لاړ شي او ځای يې صميميت او انډيوالي ونيسي، خو ددې ترڅنګ مې ډېره هڅه کړې چې د زده کوونکو طبيعي استعداد په طبيعي ډول وده وکړي او د چا حقوق تلف نه شي. د معمول په څېر مې د سږ کال د لومړي ټولګي په لومړي سمستر کې دوی ته داسې کورنۍ دندې يا سيمينارونه وسپارل چې دوی پرې ليکنې وکړي او بيا دا ليکنې د خپلو ټولګيوالو مخې ته ولولي او د هغوی پوښتنو ته ځوابونه هم ووايي. دا پروسه که څه هم ټکنۍ وه، خو پر ټولو تطبيق شوه، دې سره د دوی جرئت يو څه زيات شو. زه پر دې پوهېدلم چې دوی د لومړي ځل لپاره د ګڼو مخاطبينو په مخ کې ودرېږي، د هغوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې ځوابوي، نو څومره رواني فشار به زغمي، خو دا بهیر ورځ پر ورځ ښه کېده. د دوی هغه لیکنې یوازې د ټولګي په کچه وې، خو ځینې په کې داسې هم وې چې په چاپ ارزېدلې. د همدې ټولګي په دویم سمستر کې مې ورته وویل: ((کوښښ به کوو چې رسمي درس ژر خلاص کړو او تاسو پوره وخت ولرئ چې خپل سیمینارونه برابر کړئ.)) تر امتحانونو یوه میاشت دمخه مو د کریکولم مطابق رسمي درس ختم کړ، دوی ته مې د پښتو ادب د لرغونې ادبي دورې په باب شپږ پنځوس بېلابېلې موضوعګانې وټاکلې، هر محصل ته مو یوه موضوع غوره کړه او ورته ومې ویل چې په دوو اوونیو کې درنه د یادې موضوع بشپړاوی غواړم. د پښتو ادب د لرغونې دورې په باب بېلابېل اثار لیکل شوي، خو ما چې کوم اثر عملاً تدریساوه هغه (د پښتو ادب لرغونې او منځنۍ دوره) د ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل اثر دی چې لرغونې دوره یې په ښه منظم او سیستماتیک ډول تشریح کړې او د یوه ښه تدریسي اثر په توګه ورڅخه پوره ګټه پورته کېدی شي. څرنګه چې محصلین له لرغونې دورې سره اشنا شوي وو، نو ما هم د دوی د عملي تحقیق او تحلیل لپاره په بشپړ ډول همدا دوره وټاکله او د دې دورې د بېلابېلو اړخونو لپاره مې شپږ پنځوس موضوعګانې ورته غوره کړې، دا ټینګار مې هم پرې وکړ چې که چا کورنۍ دنده پوره نه کړه ازموینه ترې نه اخلم. ځینو د یوې اوونۍ، ځینو د دوو اوونیو او ځینو ان د کلنیو ازموینو تر وروستي وخته پورې خپلې دا کورنۍ دندې پوره کړې، ما یې هم د هرې لیکنې له رارسېدو سره سم پر کمپوز پیل وکړ، ګران ورور ضیاءالرحمن ضیاء دې کور ودان

(c) ketabton.com: The Digital Library

وي، دواړو ورته دفتري کارونه خوشې کړل او د عوامو په اصطلاح همدې کار ته اړم شو. ده کمپوزول، ما ایډېټ کول، د دویم ایډېټ لپاره مې د پښتو څانګې فارغ التحصیل ښاغلي مجیب الرحمن امیري ته ورکړل، هغه هم وکتل، درېیم سمون بیا ما وکړ، د ټرېس د کتنې لپاره مې ګران ورور وفاالرحمن وفا ته ورکړ، د هغه له خوا په ګوته شوې تېروتنې مو بیا سمې کړې او نور نو کتاب د چاپ مزل پیل کړ. په پای کې همدا اثر چې ستاسو په لاس کې دی، ترې جوړ شو.

دې کې شک نه شته چې په دې اثر کې څه ناڅه خامۍ او نیمګړتیاوې لیدل کېږي، خو ګټې او بریاوې یې تر خامیو او نیمګړتیاوو ډېرې دي، ځینې مقالې په کې خورا پخې دي او د تحصیل د لومړي کال په بهیر کې د داسې لیکنو لیکل سړي ته دا هیلې په زړه کې روزي چې په نړۍ کې هېڅ داسې طاقت ددې وس نه لري چې زموږ ملت او ژبه د ژوند له بهیره او د تاریخ له حافظې څخه وباسي. څومره بختور وي هغه سړی چې د یوه کال په بهیر کې په خپل لاس د اینبودل شویو نهالګیو مېوه او ثمر ترلاسه کړي، تراوسه پورې به داسې کم مالیاران پیدا شوي وي چې بڼ یې په یوه کال کې ثمر ته ورسي، زه ځان د لوی خدای(ج) له دربارې ډېر مشکور ګڼم؛ داسې دنده یې راوسپارله چې په یوه کال کې مې مېوه ترې ترلاسه کړه.

زه بیا هم وایم چې زما د دې ګرانو محصلینو په ځینو لیکنو کې نیمګړتیاوې شته، لکه د اخځونو ناسمه لیکنه، د مخونو نه یادونه، له ځینو اثارو کټ مټ را اخیستنه، په ځینو برخو کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکنو ورته والی، څه ناڅه موضوعي تداخل او ځینو ځایونو کې څنګزنې څېړنه او ځینې نورې دا ډول نیمګړتیاوې، خو زه وایم چې دا ډول یو اثر له همدې ډول طبیعي نیمګړتیاوو سره خوند کوي؛ ما قصداً ونه غوښتل چې د دوی دا ډول تېروتنې چې طبیعي بڼه لري، په وچ زور سمې کړم، البته ځینې لیکنې مې چې محتوایي ربط یې خطا شوی او لیکنه له خپل مسیره وتله، هغه مې سمې کړي؛ ځینې جملې مې حذف کړي او ځینې نورې مې ورسره تړلي او دا په دې نیت چې ډېرې محتوایي تېروتنې ونه شي. ځینې لیکنې دومره خوږې دي چې که د محصل نوم ترې حذف کړې، نو فکر به وکړې چې ډېرو پخو څېړونکو لیکلي دي. ددې ټولګې بڼه والی په دې کې دی چې په دې لیکنو کې د تحقیق له بېلابېلو اصولو کار اخیستل شوی، هم د ساحوي تحقیق بېلګې په کې شته، هم د کتابتوني او هم د عملي او تحلیلي تحقیق ټول ډولونه رانغاړي.

زه چې اوس دا لیکنه کوم نو په سترګو کې مې له ډېرې خوښۍ اوښکې ګرځي، محصلین او زده کوونکي سړي ته د خپل اولاد په څېر وي، زه چې کله په ټولګي کې د دوی پر وړاندې ولاړ یم، نو فکر کوم چې (هیلې، سمسور، سولې او ودان) ته درس ورکوم، د دوی دا لیکنې چې ګورم نو هم فکر کوم چې زما خپلو اولادونو لیکلي؛ دومره خوند ترې اخلم. که د محصلۍ د تدریس زماني حدود او زما خپلې ټولنیزې، فرهنګي او سیاسي بوختیاوې نه وای، نو پوره یقین لرم چې دا اثر تر دې هم بډایه کېدی شو، خو اوس هم چې ورته ګورې د داسې یوه ډله ییز تحقیق او تحلیل مجموعه ده چې افغانستان کې یې تر اوسه بېلګه نه ده لیدل شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا اثر که څه هم یو تدریسي کتاب نه دی، خو د پښتو ادب د لرغونې دورې په باب د یوه ښه مرستندوی تدریسي اثر په توګه کار ورکولای شي، ان که د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې کوم مدرس، د لرغونې دورې په باب کوم ښه اثر ونه لري، نو له دې اثر څخه د یوه تدریسي اثر په توګه هم کار اخیستلای شي. زه نه غواړم د دې اثر په باب زیاتې څرګندونې وکړم، ځکه خپله اثر ستاسو مخې ته پروت دی. دا چې دا اثر مې (د پښتو ادب د نیمې پېړۍ ادبي پېښه) بللې، دلیل یې دادی چې ددې زماني واټن په بهیر کې داسې یو اثر نه و رامنځته شوی، چې د نظري تدریس او عملي تحقیق د امتزاج په بهیر کې دې راټوکېدلی وي؛ دا کار د پښتو څانګې په ټول عمر او نه هم تر هغې بهر ترسره شوی و، خدای(ج) دې وکړي چې زموږ د ځوان ادبي پښت له خوا نور هم دا ډول نوښتونه رامنځته شي. په پای کې غواړم یادونه وکړم چې دا اثر لس لس ټوکه له (سي ډي) سره د محصلینو په واک کې ورکول کېږي، د انټرنېټ په څپو کې به هم د مطالعې وړ وي او د افغانستان په بېلابېلو پوهنتونو کې د ادبیاتو پوهنځیو پښتو څانګو ته به هم رسول کېږي.

د لغمان ولایت له قدرمن والي ښاغلي محمد اقبال عزیزي څخه هم ډېره مننه کوم چې زما له وینا پرته یې په ورین تندي د کتاب د چاپ لګښت ومانه، داسې وخت به راشي چې د عزیزي صیب د ولایت مقام به پاتې نه وي، خو دا خدمت به یې پاتې وي. له خپلو ګرانو ورونو وفاالرحمن وفا او ضیاءالرحمن ضیاء څخه چې اوس مهال زما د فرهنګي کارونو دوه متې دي، هم ډېره مننه کوم چې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې لنډ او تنګ وخت کې یې ددې اثر په کمپوز او ایډېټ کې خپله ونډه واخیسته او همدارنګه له ګران ورور مجیب الرحمن امیري څخه د هغه د سمون له امله ډېره مننه، ګرانو او خوږو محصلینو ته مبارکي او کورنیو ته یې کور ودانی وایم، هیله لرم ټول د پښتو د بډاینې او ملي فرهنګ د غوړونې لپاره همداسې یو بل ته لاسونه سره ورکړو.

په فرهنګي مینه او درناوي
پوهندوی محمد اسمعیل یون
ارګ- د جمهوري ریاست مانۍ
۱۳۸۹ل کال د جدي ۲مه نېټه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونې ادبي دورې کرونولوژي

۱- د لوی داریوش د اریانا پاچا پر وخت (۵۲۲ق.م) څخه تر (۴۸۶ق.م) د بېستون په غره کې یوه اخلاقي حماسه رامنځته شوه.

۲- پر (۱۳۹هـ.ق) د غور په مندېش کې د امیر کروړ پاچا کېدل.

۳- پر (۱۶۳هـ.ق) کال د لویکانو د کورنۍ یو بیت د پښتو ادب ته راوړل.

۴-(۱۵۴هـ.ق) د امیر کروړ وفات او د پښتو لومړنی شعر رامنځته کېدل.

۵- د (۲۲۳هـ.ق- ۲۹۷هـ.ق) کلونو حدودو کې د ابو محمدهاشم ابن زید السرواني د ژوند دوره او له عربي ژبې څخه پښتو ته لومړۍ منظومه ژباړه.

۶-(۳۵۰هـ.ق- ۴۰۰هـ.ق) کال د شیخ رضي او نصر لودي پاړکي.

۷- پر (۳۵۰هـ.ق) کال د بېټ نیکه مناجات.

۸-(۴۱۱هـ.ق) کال حدود د اسماعیل د ژوند دوره او پښتو ادب ته د لومړیو څلوریزو راتګ او (۴۰۰هـ.ق) کال حدود د خرښبون د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژوند دوره او پښتو ادب ته د نورو څلوريزو راتګ او پر (۴۱۱هـ.ق) کال د خرښبون مړينه.

۹-(۴۲۵هـ.ق) کال حدود د شيخ اسعد سوري د ژوند دوره او پښتو ادب ته د قصيدې راتګ.

۱۰- (۵۵۰هـ.ق) کال حدود د شيخ تيمن کاکړ د ژوند دوره او پښتو ته د يو بل شعر راتګ.

۱۱- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د ښکارندوی غوري د ژوند دوره او پښتو ته د يوې شاهکارې قصيدې راتګ.

۱۲- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د ملکيار غرشين د ژوند دوره او پښتو ادب کې د يو پاړکي ويل.

۱۳- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د تايمني د ژوند دوره او د تايمني شعر د سلطان غياث الدين په ستاينه کې.

۱۴-(۶۰۰هـ.ق) کال حدودو کې د قطب الدين بختيار کاکړ د ژوند دوره او پښتو کې د قطب الدين سندره.

۱۵- له (۶۸۸-۶۳۳هـ.ق) کال پورې د شيخ متي د ژوند دوره او دده کتاب (د خدای مينه) او دده شعر.

۱۶- له (۷۴۰-۶۶۱هـ.ق) کال پورې د باباهوتک د ژوند دوره او د مغولو په مقابل کې دده شعر.

۱۷- د (۷۴۷هـ.ق) حدودو کې د شيخ ملکيار هوتک د ژوند دوره او دده اشعار.

۱۸- د (۷۸۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د اکبر زميندااوري د ژوند دوره او پښتو ته د لومړي غزل او مثنوي راتګ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۹- له (۸۹۴-۸۵۵هـ.ق) کال پورې د سلطان بهلول لودي د ژوند دوره او د هغه رباعي د خلیل نیازي په مقابل کې او د (۸۹۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د خلیل نیازي د ژوند دوره او د هغه رباعي د سلطان بهلول د رباعي په ځواب کې.

۲۰- د (۸۹۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د زرغون خان نورزي د ژوند دوره او دده دېوان او د ساقي نامې شعر.

۲۱-(۹۰۰هـ.ق) کال حدودو کې د زرغونې کاکړ د ژوند دوره او پښتو ته د سعدي د بوستان ژباړه.

۲۲- د (۹۰۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شیخ عیسی مشوانې د ژوند دوره او دده یو شعر.

۲۳- د (۹۲۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د رابعې د ژوند دوره او ددې دېوان او رباعي.

۲۴-(۹۲۰هـ.ق) کال حدودو کې د دوست محمد کاکړ د ژوند دوره او د هغه کتاب (غرغښت نامه).

۲۵- د (۹۲۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شیخ بستان بړیڅ د ژوند دوره او دده د کتاب نوم (بستان الاولیا) او دده یو شعر.

۲۶- علي سرور لودي د (۹۲۰هـ.ق) کال حدود د ژوند دوره او د کتاب نوم یې (تحفة صالح) او دده غزل.

۲۷- د (۹۲۰هـ.ق) کال حدود د مېرمن نېکبختې د ژوند دوره، ددې کتاب (ارشاد الفقرا) او ددې د نصیحت شعر.

۲۸- د (۱۰۰۰هـ) کال حدود د شیخ محمد صالح الکوزي د ژوند دوره او دده غزل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغوني ادب د کمیت او کمښت علتونه

د پښتو ادبي تاریخ لومړۍ دوره له دویمې هجري پېړۍ څخه پیلېږي او د یوولسمې هجري پېړۍ تر اوایلو پورې دوام کوي. د پښتو کوم اثار چې په لومړۍ ادبي دورې پورې اړه لري، د کمیت له پلوه ډېر نه دي او د هر شاعر او لیکوال محدودې شعري نمونې تر موږه رارسېدلې دي. ددې دورې ډېرو شاعرانو او لیکوالو د کتابونو نومونه موږ ته ښکاره دي، خو زیاتره دا کتابونه او د ډیوانونه اوس ورک دي.

د پښتو ادب د لومړۍ دورې په اثارو کې یوازې د سلیمان ماکو د تذکرة الاولیا د بشپړ کتاب ځینې برخې موږ ته رارسېدلې دي. په عمومي ډول د پښتو د ادبي تاریخ د لومړۍ دورې اثار بېلابېل اثار دي. که څه هم د پښتو د لومړۍ دورې اثار د کیفیت له پلوه ډېر لوړ ارزیابي کېدلای شي، خو د کمیت له پلوه ډېر کم دي. دا چې ولې د لومړۍ دورې اثار د کمیت له پلوه له کمښت سره مواجع شوي او څه علتونه لري، چې دا اثار موږ ته په پوره ډول نه دي رارسېدلي، کوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

مهم مسایل ددې لامل شوي دي چې دغه اثار له منځه تللي؟ غواړم هغو ته نغوته وکړم:

۱- افغانان د اسلامي عصر په بېلابېلو پېړیو کې د پردیو تر یرغلونو لاندې راغلي دي، په دغو یرغلونو کې چې چا د پردیو په مقابل کې زیات مقاومت کړی دی، هومره ضررونه هم ورته زیات متوجې شوي او ټولې مادي او معنوي شتمنۍ یې له خاورو سره خاورې شوې دي. پښتانه د عربو له حملو نیولې بیا د چنګېز، تېمور او نادر افشار او نورو یرغلګرو تر مستقیمو حملو لاندې راغلي دي او ډېر زیانونه یې ګاللي، چې د دغو یرغلونو په بهیر کې دغه اثار په جګړو او یا هم په قصدي توګه د یرغلګرو له خوا له منځه تللي دي.

د مغولو تر تاړاک او چپاول دمخه تر (۶۰۰هـ.ق) پخوا د پښتو ژبې ادبي مرکزونه غور، هلمند، ارغنداو او د ترنګ ورشوګانې وې چې دغه ادبي مرکزونه د مغولو خونخوارو لښکرو وران او د مدنیت یوه بېلګه یې هم په کې پرېښوده، داسې ښکاري چې ډېر پښتو کتابونه او علمي اثار هم ورسره تباه او پوپناه شوي وي.

۲- د پښتني ټولنې د پوهې د کچې ټیټوالی او له ورته پوهنیزو چارو سره لېوالتیا نه درلودل د دغو اثارو د نه خوندیتوب باعث ګرځېدلي دي.

۳- د پښتون ولس له یو بله څخه د لرېوالي او نه اړیکو له کبله هم کېدی شي د پښتو د لومړۍ دورې اثار په بېلابېل ډول پاتې شوي وي. بله دا چې ښایي پښتنو د مذهبي تعصبونو له پلوه له شعر سره ډېره مینه نه لرل او شاعرانو ته په درنه سترګه نه کتل او شعر ویلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته ګناه ویل هم ددې سبب ګرځېدلي وي چې دغه اثار یې له منځه وړي وي، چې ښه بېلګه یې د ښځو د اثارو نه موجودیت دی.

۴- د شرایطو د تنګوالي (د چاپي وسایلو کموالي) له امله هم کېدی شي دغه اثار په لیکل شوې بڼه د لیکوال تر لیکنې محدود پاتې شوي وي.

۵- په مجموعي توګه ددغو اثارو ذخیره کېدو او د دې کتابونو د خوندیتوب لپاره د ځای نشتوالی او دې کتابونو د ساتلو په طریقو د نه پوهېدلو، دغه اثار د بهرنیو د یرغلونو له وېرې ښایي په ځمکو یا د ېوالونو کې ښخ کړای شوي وي او هغه اثار هماغسې ښخ پاتې وي او له خاورو سره خاورې شوي وي.

په دې لیکنه کې د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغونې او منځنۍ دورې) څخه ګټه اخیستل شوې، خو ځینې دلایل ما له خپل فکره لیکلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې عرفان او تصوف

د اوومې هجري پېړۍ په دوران کې عرفاني افکارو پښتو شعر او ادبیاتو ته لاره پیدا کړه او حضرت شیخ متي لومړی عرفاني شعر په پښتو کې لیکلی و.

د شیخ متي مناجات په پښتو ادبیاتو کې د عرفاني شعر بېلګه ده، تر دې وروسته بیا له اوومې پېړۍ نه تر لسمې هجري پېړۍ پورې مورږ په خپلو لاسته راغلو پښتو متفرقه اثارو کې دغسې د عرفاني فکر لرونکي اثار نه لرو، خو په لسمه هجري پېړۍ کې مورږ له افغانستان او پښتونخوا څخه لرې د هندوستان په سیمو کې چې کوم پښتانه اوسېدلي، درې پښتانه شاعران پېژنو چې درېواړه یې لوی صوفیان، عابدان او زاهدان وو او کوم اثار چې له دوی څخه پاتې دي د عرفاني افکارو بیانوونکي دي. نوموړي صوفیان؛ شیخ عیسی مشوانی، شیخ بستان برېڅ او شیخ علي سرور لودي دي.

شیخ متي:

دا مشهور عارف او شاعر له پښتنو غوریاخېلو څخه دی چې دده لوی نیکه خرښبون هم د پښتو ادیب او شاعر و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ متي د عباس زوی و، عباس د عمر او عمر د خلیل زوی و. خلیل د غوریا او غوریا د کند بن خربنبون زوی و.

شیخ متي پر (۶۲۳هـ) کال زېږېدلی او د (۶۵) کلونو په عمر د ترنک پر غاړه پر (۶۸۸هـ) کال وفات شوی دی. د شیخ متي کورنۍ په خلیلو غوریاخېلو کې خورا مشهوره ده، شیخ د پښتو یو خورا لوی صوفي او عرفاني شاعر دی. شیخ متي بابا د خپلې زمانې په فرهنګي حلقو کې د مسلطو فکري جریانونو تر اغېزې لاندې د خپل باطن او خپل ذهن د ضمیر او زړه د صفایۍ لپاره عرفان ته مخه وکړه او د خدای پېژندنې پر دې باریکه لار یې سفرونه وکړل. شیخ متي په زهد، تقوا او د عرفاني مدارجو په طی کولو سره دومره مشهور او محبوب شو چې د خلکو مرجع وه او د یوه ډېر ستر روحاني شخصیت په توګه یې د شیخ متي په نامه شهرت درلود.

شیخ متي د خپل عصر په تصوف واقف سړی و، دده شعر ثابتوي چې ده په عرفان او تصوف کې پاخه افکار درلودل او د پښتو د متصوفو شاعرانو امام ګڼل کېږي.

شیخ متي خپل اشعار په یوه مجموعه (د خدای مینه) کې کښلي وو. د (خدای مینه) یې د کلات د غونډان په سیمې کې د خپلو اشعارو کتاب بشپړ کړ. د شیخ متي اشعار پر وحدة الشهود بناء دي چې د تصوف یوه طریقه ده.

دا هم د شیخ متي د شعر یوه برخه او دا یوه داسې نمونه ده چې د عرفاني او تصوفي شعر په دیباچه او پیل کې درېدلې.

پر لویو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار، په نیمو شپو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په غاړه ږغ او په شپلو کې
یاد ویرژلیو په شپپلو کې
ټول ستا د یاد ناري سوري دي
دا ستا د مینې ننداري دي

شیخ عیسی مشوانی:

مشوانی د پښتنو یو ټبر دی، شیخ عیسی هم له دې ټبره د پښتو د منځنیو دورو شاعر دی، شیخ عیسی مشوانی د هندوستان په (داملہ) کې اوسېده او د هندوستان د افغان پاچا (شېرشاه سوري) معاصر و. دده د ژوندانه زمانه یا وخت تر (۹۰۰هـ) وروسته ټاکلای شو. شیخ عیسی په پښتو، پارسي او هندي ژبو یوه ګډه منظومه رساله لیکلې وه. شیخ عیسی د خدای(ج) په توحید کې په پښتو، پارسي او هندي ژبو ښه شعرونه ویلي دي.

د ده د شعر نمونه په مخزن افغاني کې راغلې چې درې بیتي دي. دده له شعر څخه دا معلومېږي چې عیسی له پخو متصوفینو څخه و.

دا هم د شیخ عیسی د شعر نمونه:

په خپله کار کړې، خپله انکار کړې
کله بادار یې کله مې خوار کړې
ته خو قادر یې! په صفتونو
کله مې نور کړې کله مې نار کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

((عیسـی)) حیـران دی پـه دې شـیونو
کلـه مـې یـار کـړې کلـه اغیـار کـړې.

شیخ بستان بړیڅ:

شیخ بستان د پښتنو له ادبي او روحاني مشاهیرو څخه دی. پلار یې د کندهار په ښوراوک کې اوسېده، د پلار نوم یې محمد اکرم و، شیخ بستان په ځوانۍ کې هند ته لاړ او ددغه هېواد په (سامانه) نومي ځای کې اوسېده. شیخ بستان د ((بستان اولیا)) په نامه یو کتاب هم لیکلی و چې له شور نه ډک او دده له عرفاني جمال سره برابر و. د مخزن افغاني مولف نعمت الله هروي د شیخ بستان ملګری و چې په بحري (سمندري) سفرونو کې ورسره یونیم کال پاتې شوی و.

شیخ بستان د (۱۰۰۲هـ.ق) کال د ربیع الثاني په دویمه نېټه د ګجرات په احمداباد کې وفات شو. د شعر نمونه یې داده:

د مینـې اور دې زمـا زړګـی وریـت پـه انګـار کـئ نـا
ښې تار و نار کئ نا
خـود بـه ویلېـږم چـې مـې زړه پـر تـا مفتـون کـئ نـا
ځان مې زبون کئ نا
اوښـکې مـې څـاڅي پـر ګرېـوان یـو وار نظـر کـه پرمـا
راسه ګذر که پرما

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ علي سرور لودي:

علي سرور په قوم شاهدخېل لودي و. شیخ علي سرور د لسمې هجري پېړۍ په دوران کې د ملتان په (کهرور) نومې سیمه کې اوسېده او استاد حبیبي یې د ژوند زمانه د (۹۶۰هـ.ق) حدودو کې ټاکلې ده. په پټه خزانه کې د شیخ علي سرور لودي له اقوالو او غزلو معلومېږي چې شیخ په اسلامي تصوف کې د زیاتې مطالعې خاوند و او د لویو متصوفینو اثار یې لوستي وو. د شیخ عیسی علي سرور لودي د شعر نمونه په پټه خزانه کې راغلې. د پټې خزانې مولف د تحفة صالح په حواله دده یو صوفیانه غزل رانقلوي:

د غزل نمونه یې داده:

محبت پیاله مې نوش کړه په مجاز کې
د حق نور وینم په سترګو د ایاز کې
درست وطن راته دریاب شو بې دیدنه
دید مې نه شي مګر خدای مې سبب ساز کې

شیخ محمد صالح اکوزی:

پر پورته یادو شویو درېواړو عارفو شاعرانو سربېره بل شاعر چې د کندهار په سیمو کې تېر شوی دی، هغه شیخ محمدصالح اکوزی نومېږي. دا شیخ د پټې خزانې په روایت د (جلدک) په سیمو کې اوسېده چې ډېر عالم او عابد سړی و. علامه حبیبي دده د ژوند زمانه د (۱۰۰۰هـ.ق) شاوخوا ټاکلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغونې ادبي دورې تصوفي ځانګړنې:

د لرغونې دورې د دغو صوفیانو ډېر منظوم او منثور اثار زموږ په واک کې نه شته، یوازې د پخوانیو مورخینو د لیکنو او د دوی د خپلو لږو اثارو له مخې دومره ویلای شو چې دغه کسان عارفان وو او له دغې پوهې خبر او پر دې لاره روان وو.

لکه څنګه چې پر دغه وخت یا مهال تصوف پښتو ادب ته نوی راننوتی و، نو لاډېر پېچلی شوی نه و او نه یې د روښانیانو غوندې پېچلې او درنې تصوفي تجربې لرلې، چې پېچلې تصوفي اصطلاحات یې ورته کارولي وای. ددغه مهال تصوف او تصوفي ادب کله دومره ساده شي، چې که پټې خزانې او نورو اثارو ددغو صوفیانو ژوند پېښې راخیستې نه وای، ښایي چا صوفیان نه وای بللي او په دې توګه د لومړۍ دورې تصوف د رحمان بابا د تصوف غوندې فطري تصوف دی او له تکلف او سختو لغاتو او کلمو څخه پاک دی، ځکه چې پر دې مهال تصوف پښتو ادب ته نوی راننوتی او لاکوچنی و، نو د دویمې ادبي دورې د صوفیانه تجربو غوندې تجربې یې لانه وې کړې، خو دې دورې خپل ادبي ارزښت ساتلی او تصوف یې په ښکلې، ساده او هنري ژبه راوړاندې کړی دی. بل موږ ددې دورې صوفیان د راوروسته صوفیانو په څېر په زغرده د وحدة- الشهود او وحدة الوجود پر ډلګیو نه شو وېشلای ځکه د شیخ متي له شعري بېلګې پرته نور تصوفي شعرونه دا رنګ او بوی نه لري او نه دومره ژور پرمختګ کولای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

په دې لیکنه کې د اجمل ښکلي: ((تصوف او عرفان))، د پوهاند عبدالحی حبیبي: ((د پښتو ادبیاتو تاریخ)) او د سرمحقق زلمي هېوادمل ((د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغوني او منځنۍ دوره)) له بېلابېلو مخونو څخه ګټه اخیستل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو په لرغونې شاعرۍ کې د ځینو متروکو او پېچلو لغتونو ماناوې

په پښتو لرغونې شاعرۍ کې ځینې داسې لغتونه کارول شوي، چې اوس یا نه استعمالېږي یا په هغه مانا نه کارول کېږي او یا په لږ تغیر سره کارول کېږي، په دې کې د لاندې شاعرانو د نظم لغتونه چې په پټه خزانه کې راوړل شوي دي، موجود دي:

۱- محمد هوتک- نثر
۲- بابا هوتک- نظم
۳- شیخ ملکیار- سندره
۴- شیخ خربښبون بابا- نارې
۵- شیخ اسماعیل سړبنی- نارې
۶- شیخ متي- شعر
۷- امیر کروړ- شعر
۸- شیخ اسعد سوري- قصیده
۹- ښکارندوی غوري- قصیده
۱۰- ابو محمدهاشم سرواني- ژباړه
۱۱- شیخ تیمن بابا- شعر

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲- شیخ بستان بړیڅ- بدله
۱۳- شیخ رضي لودي- پاړکی
۱۴- نصر لودي- پاړکی
۱۵- شیخ عیسی مشوانی- شعر
۱۶- سلطان بهلول لودي- رباعي
۱۷- خلیل خان نیازی- رباعي
۱۸- زرغون خان نورزی- مثنوي
۱۹- دوست محمد کاکړ- نظم
۲۰- شیخ محمدصالح- غزل
۲۱- شیخ علي سرور لودي- غزل

چې په لاندې لښتلیک کې مانا شوي دي:

ګڼه	لغات	مانا
۱	اوجاړ	خراب، ړنګ
۲	اودوم	علاج، چاره
۳	اتل	پهلوان
۴	اغېز	تاثیر، اثر
۵	ایواد	هېواد
۶	اوکوب	شان او شوکت
۷	اوڅار	مشهور
۸	اشلکونه	شعرونه
۹	ایلایي	اطاعت
۱۰	ایړ	کښتۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۱	استاځی	استازی
۱۲	اپوټه	اړول، تبدیل
۱۳	اخیسته	حمله، تېری
۱۴	اغلې	ښایسته
۱۵	بیار ته	بېرته
۱۶	بر بڼ	پورته باغ
۱۷	باړی	فایده غوښتل
۱۸	بېړی	زولنې
۱۹	بامي	د ګل نوم دی
۲۰	بریځر	غرمه
۲۱	برمل	ماسپښین
۲۲	بودتون	د بوتانو ځای
۲۳	بمبڼ	د هندوانو پیر
۲۴	بډ	سیال، مقابل
۲۵	برغه	مقصد
۲۶	بامم	پالم، روزم
۲۷	برل	فتحه
۲۸	پاسوال	ساتونکی
۲۹	پرتمین	د عزت خاوند
۳۰	پلور	خرڅول
۳۱	پنځ	پیدایښت، طبیعت
۳۲	پلن	پیاده

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۳	پېر	نوبت
۳۴	پلاز	تخت
۳۵	پاړکی	د شعر ټوټې
۳۶	پسوللل	ګڼل، سمبالول
۳۷	پېرل	اخیستل
۳۸	تېرو	تجاوز، ظلم
۳۹	ترخ	بغل
۴۰	تون	ځای
۴۱	ترار	وارخطا
۴۲	تېرون	زیاتی
۴۳	تري	پول
۴۴	ترمل	ماښام
۴۵	تاخون	د زړه غم
۴۶	ترپلل	تښتېدل
۴۷	تورن	تهمتي
۴۸	ټیکاونه	راحت، ارام
۴۹	ټیکنه	عدالت، انصاف
۵۰	جنډي	ګلونه
۵۱	جوپه	قافله
۵۲	جاندم	دوزخ
۵۳	جاجي	فکر کوي
۵۴	چندې	شاعر

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵۵	چونې	بلبل
۵۶	څوری	د سفر توښه
۵۷	څوار	صبر
۵۸	څپان	څپه
۵۹	څنډونه	غاړې، څنډې
۶۰	څورنګ	زخمي
۶۱	ځری	استازی
۶۲	ځغلا	تېښته
۶۳	ځلا	برېښېدل
۶۴	خونول	شیندل، تیت
۶۵	خاتیځ	لمر خاته
۶۶	خړ	خاکي، بد
۶۷	ختې	جامې
۶۸	درمل	علاج، دارو
۶۹	دښنه	دښمنان
۷۰	روده	لاره
۷۱	رپ	رپېدل
۷۲	روغي	سلامتي
۷۳	رامشت	ساز او سرود
۷۴	رپي	رپېږي
۷۵	رغا	بېزاره
۷۶	رښتونه	رښتیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷۷	ربل	پېرزوینه
۷۸	زمولوي	مړاوي کوي
۷۹	زړن	زړور
۸۰	زرغا	سمسور
۸۱	زغل	تښتېدل
۸۲	زیارنه	زحمت
۸۳	ژوبلور	جنګیالي، عسکر
۸۴	ژوبلله	زخمي کېدل
۸۵	ژبور	تېز ژبی
۸۶	ژوبله	جنګ
۸۷	سوران	توپان
۸۸	سوري	فریاد او ناري
۸۹	سوان	ارامي، سهولت
۹۰	سوب	حاضر
۹۱	سوبمن	فاتح
۹۲	سخ	افرین
۹۳	سین	سیند
۹۴	سوځند	سوځوونکی
۹۵	سمي	سم
۹۶	سوبه	فتحه
۹۷	ستایوال	ستایونکی
۹۸	سکنې	پرې کوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹۹	سما	انصاف
۱۰۰	ستې	اساس، تهداب، بېخ
۱۰۱	سوراړ	وچه دښته
۱۰۲	سار	ساری، مثل
۱۰۳	سینګړونه	ډبریز، ډبرین
۱۰۴	ستهال	هېواد
۱۰۵	سال	میده شګه
۱۰۶	سونې	دروغ
۱۰۷	سادین	شودیاره ځمکه
۱۰۸	ساندي	ویر ماتم
۱۰۹	سور	خوښۍ
۱۱۰	سود	ډاډ، اطمینان
۱۱۱	شخړه	جګړه
۱۱۲	شنار	ظلم
۱۱۳	شنې	مست
۱۱۴	شنا	مستي
۱۱۵	ښکلل	سینګار کول
۱۱۶	ښځمنې	ښځې
۱۱۷	ښهانه	ښېګڼه
۱۱۸	غوږن	خبر
۱۱۹	غبرګون	عکس العمل
۱۲۰	کوټ	کلا، قلعه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲۱	کرغه	وچه ځمکه
۱۲۲	کهول	کورنۍ
۱۲۳	کړونګی	ابشار
۱۲۴	کورول	باطلول
۱۲۵	کاوه	کول
۱۲۶	کروړ	سخت
۱۲۷	کویله	د مرغه نوم دی
۱۲۸	کړېدل	ګرځېدل، طواف
۱۲۹	ګاډل	د زېوراتو بندول
۱۳۰	ګواښل	تهدیدول
۱۳۱	ګروهه	عقیده
۱۳۲	لته	سیمه
۱۳۳	لژند	ککړ
۱۳۴	لور	پېرزوینه
۱۳۵	لونل	شیندل، پاشل
۱۳۶	لرغونی	پخوانی
۱۳۷	لرمل	مازیګر
۱۳۸	لمانځنه	ستاینه
۱۳۹	لتاړ	خراب
۱۴۰	ملونه	ملګري
۱۴۱	مراندې	تنابونه، د زړه رګونه
۱۴۲	مېشت	پراته، ساکن

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۴۳	میرڅی	دښمن
۱۴۴	من	اراده
۱۴۵	مخسور	بریالیتوب
۱۴۶	ملا	ملګرتیا
۱۴۷	مواس	ساتونکی
۱۴۸	منښت	قبلول
۱۴۹	نېز	سېلاب
۱۵۰	نېزوړی	خاشي، خس
۱۵۱	نمنځ	احترام، ستاینه
۱۵۲	ناره	د شعر یو ډول دی
۱۵۳	نمنځي چار	عابد، زاهد
۱۵۴	نمرې	جامې
۱۵۵	نست	نابود
۱۵۶	نغوړېده شي	واوړېدل شي
۱۵۷	نومړ	نوموړی
۱۵۸	نمزدک	جومات
۱۵۹	نتلی	غمجن
۱۶۰	ویرژلی	غمځپلی
۱۶۱	ویاړنه	فخریه
۱۶۲	ودنه	روزنه، پرمختګ
۱۶۳	ویرمن	غمجن
۱۶۴	وړنګن	وړانګې لرونکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۶۵	ځلم	ځلېږم، برېښم
۱۶۶	ورمونه	نصیحتونه
۱۶۷	هېښېږي	حیرانېږي
۱۶۸	هسک	اسمان
۱۶۹	یرغالم	یرغل کوم
۱۷۰	یون	حرکت
۱۷۱	یادي	یادول

د ځینو سیمو موقعیت

ګڼه	د سیمې نوم	موقعیت
۱	اتغر	د کلات په جنوب ختیځ کې یوه سیمه ده
۲	ارغستان	د کندهار په جنوب ختیځ کې یوه سیمه ده
۳	اولان	د شاه جوی په شمالي برخو کې یوه سیمه ده
۴	بغنین	د غور او زمینداور په منځ کې پرته سیمه
۵	پښین	په بلوچستان کې یوه سیمه ده
۶	تازی	د کلات په شمال ختیځ کې یوه سیمه ده
۷	توبه	د کندهار په جنوب ختیځ کې پرته سیمه ده
۸	جروم	د کندهار له جنوب لویدیځ نه تر سیستان پورې سیمه
۹	جلدک	د کندهار په شمال ختیځ کې پرته سیمه
۱۰	داور	هلمند ته نږدې یوه سیمه ده
۱۱	دیبل	کراچۍ ته نږدې یو ښار دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲	دیراوت	د کندهار په شمال شرق کې یوه سیمه ده
۱۳	ږوب	د سلیمان د غره په شمالي لمنو کې پرته سیمه
۱۴	سور غر	د شاه جوی او اولان ترمنځ غر دی
۱۵	غرج	د هرات له شماله تر امو پورې
۱۶	غنډان	د کلات او شاه جوی ترمنځ غر دی
۱۷	قصدار	په بلوچستان کې یو ښار دی
۱۸	کسي غر	د سلیمان غر
۱۹	مرغه	د کندهار په جنوب ختیځ کې پرته ده
۲۰	وازه خوا	د غزني په جنوب ختیځ کې یوه دښته ده

یادونه: دا لغتونه اکثره د همغو شاعرانو په شعرونو کې راغلي چې پټې خزانې معرفي کړي او د کلام بېلګې یې خوندي کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قصیدې پېژندنه
او د شیخ اسعد سوري قصیده

د قصیدې لغوي مانا قصد او اراده ده او په ادبي اصطلاح کې هغه شعري فورم یا کالب دی چې تر یوې مطلع لاندې ویل کېږي، د بیتونو شمېر یې له (۱۵) څخه تر (۷۰-۸۰) پورې او ان تر (۲۰۰) بیتونو پورې رسېدلای شي. ځینې قصیدې دوه او یا تر هغې زیاتې مطلعې هم لري. هره قصیده مطلع، مقطع، تغزل او تشبیب لري.

د شیخ اسعد سوري پېژندنه:

د پښتو تر ټولو پخوانۍ لاسته راغلې قصیده د اسلامي دوران د پنځمې پېړۍ په اوایلو پورې اړه لري او هغه پخوانی شاعر چې د پښتو پخوانۍ لاسته راغلې قصیده یې ویلې ده، شیخ اسعد سوري دی. د شیخ اسعد سوري قصیده د تاریخ سوري مولف راوړې ده او له دې کتاب څخه شیخ کتېه متې زي په لرغوني پښتانه کې اخیستې ده او له لرغوني پښتانه څخه محمد هوتک په پټه خزانه کې خوندي کړې ده. شیخ اسعد سوري د محمد زوی و، په غور کې یې استوګنه درلوده او د غور د سوري شاهانو په دربار کې د عزت خاوند و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ اسعد د غور له سوري شاهانو څخه د امیر محمد سوري معاصر و او د غور په اهنګرانو کې د دغه سوري پاچا په دربار کې اوسېده. شیخ اسعد د امیرمحمد سوري تر مړینې وروسته هم ډېر کلونه ژوندی و او پر (۴۲۵هـ.ق) کال په (بغنین) کې وفات شو.

د شیخ اسعد سوري د قصیدې ښکلاییز اړخ:

د شیخ اسعد سوري یوه پخه او په تول پوره، په هنري ښکلاوو سمبال قصیده زموږ په واک کې ده چې شاعر دا قصیده د غور د افغان سوري پاچا امیرمحمد سوري پر مړینه ویلې وه. په دې قصیده کې شاعر خپل غم نه ژاړي، بلکې د ملت، سوریانو او غوریانو غمونه ژاړي او هغه ملي زیانونه چې د محمد پر مړینه د هغه وخت سوریانو او غوریانو ته متوجه وو، هغه بیانوي.

ددې قصیدې ویل له ټولو ادابو سره برابر دي او له فني پلوه کومه نیمګړتیا نه په کې لیدل کېږي. د هنر، ښکلا، انځور جوړونې او د طبیعت د جمال د تصویرولو له پلوه دا قصیده په تول پوره او د هنر په ګاڼه پسولل شوې ده، په دې قصیده کې سره له دې چې ځینې عربي او فارسي لغات هم په کې په څرګند ډول موندل کېږي، خو ځینې داسې پښتو لغتونه هم په کې شته چې اوس په عامه پښتو کې نه دي رواج او ښایي په ځینو غرنیو لهجو کې یې ځینې کلمات رواج وي. په دې قصیده کې ساده ګي او روانې موجوده ده، دا قصیده موږ ته راښیي چې په پښتو ادب کې تقریباً تر دې دوري وړاندې هم شعر او نظم پاخه وو، د شیخ اسعد سوري قصیده د پښتو زاړه لغات معرفي کوي، له بل پلوه مرثیه ده. دا قصیده ټول (۴۴) بیته لري او (۱۱) خطابي بیتونه لري. په دې قصیده کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر په ټولو برخو کې هغه ټکي مراعات کړي چې د يوې ډېرې ښکلې او د شور او جذبه لرونکې رثائيه قصيدې په لوازمو کې شمېرل کېږي او د قصيدې وروستۍ برخه شاعر پر يوه داسې اجتماعي او اخلاقي نتيجه بنا کوي، چې د پښتنو له ملي عنعناتو سره سمون لري او د پينځمې هجري پېړۍ په پيل کې د غور د سوري افغانانو د ملي احساساتو ښکارندويي کوي.

دا قصيده د پښتو ژبې لومړنۍ قصيده ده. د شيخ اسعد سوري په قصيدې کې د بديع او بيان له صنعتونو نه په ښکلي ډول کار اخيستل شوی دی، لکه:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

د کوکار او خاندي کلمې د تضاد صنعت پورې اړه لري.

تضاد يا طباق:

هغه صنعت دی چې شاعر خپل شعر کې دوه مقابل او متضاد لفظونه راوړي.

دويم بيت:

هر غټول چې په بيديا غوړېده وکا
ريژوي يې پاڼې کاندي تار په تار

د غوړېده او ريژوي کلمې د تضاد صنعت لري.

درېيم بيت:

ډېر مخونه د فلک څېړه شنه کا
ډېر سرونه کا تر خاورو لاندې زار

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا بیت د تشبیې صنعت لري. د زمانې ګردش د فلک له څپېړې سره تشبیې شوی دی.

تشبیې: د تشبیې لغوي مانا د دوو وشیانو په یوه مانا کې ګډون دی او په ادبي اصطلاح کې د دوو شیانو له یو بل سره هم رنګه یا یو ډول کول دي، خو په دې شرط چې دا هم رنګه یا هم مثله کول ادعایي وي نه رښتیني.

څلورم بیت:

د واکمن له سره خول پرېباسي مړ سي
د بېوزلو وینې توی کاندي خونخوار

د واکمن او بېوزلو کلمې د تضاد صنعت لري.

پینځم بیت:

چې له برمه یې زمري رپي څنګلو کې
له اوکوبه یې ډاري تیرو جبار

برمه او اوکوبه دوه مترادفې کلمې دي.

مترادفې کلمې: هغو ته ویل کېږي چې په لیکلو کې سره توپیر لري او په مانا کې یو شان وي.

اتم بیت:

په یوه ګردښت یې پرېباسي له برمه
نه یې غشی نه لیندۍ وي نه یې سپار

په دې بیت کې د مراعات النظیر صنعت موجود دی. د غشي، لیندۍ او سپار په کلماتو کې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مراعات النظير يا تناسب: هغه صفت ته ويل کېږي چې شاعر په خپل کلام کې داسې کلمې راوړي چې يو له بله تناسب ولري، نو ځکه دغه صنعت ته تناسب هم وايي.

نهم بيت:

څه تېرى څه ظلم کاندې اى فلکه
ستا له لاس ندى هېڅ ګل بې له خار

د ګل او خار کلمې د تضاد صنعت لري.

لسم بيت:

په ويرژلو لور نه کړي په زړه کراړيه
پــر نــتليــو اوروې د غــم نــاتار

د ويرژلو او لور کلمې د تضاد صنعت لري او کراړيه کلمه پخوانۍ پښتو کلمه ده چې اوس زياته نه کارېږي.

دولسم بيت:

لـه تـېريـو دې اوښې څاڅي لـه وربځــو
چينې ژاړي پــه ورټ ورټ ستا لــه شنار

د اوښې او ژاړي کلمې د استعارې صنعت لري.

استعاره: لغوي معنا يې په سوال او امانت، رعايت يا په پور څه شي غوښتلو ته وايي او استعاره په اصطلاح کې يوه کلمه په غير حقيقي مانا استعمالول دي او د حقيقي او مجازي مانا ترمنځ علاقه مشابهت او ورته والى دى.

استعاره څلور رکنونه لري: مستعار، مستعار له، مستعار منه او وجه جامع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیارلسم بیت:

نه به لاس واخلې له ځوره نه به لورې
نــه بــه مــلا کــړې لــه بېوزلو له ترار

د زوره او لوري کلمې د تضاد صنعت لري.

پنځلسم بیت:

نه به وصل کړې مین له بل مینه
نـــه بـــه درمـــلې ټـپونه د افګار

د مین او مینه کلمې د مذیل زاید تجنیس لري.

مزیل زاید تجنیس: که د متجانسو کلمو د پای توری زیات او کم وي، مذیل زاید تجنیس بلل کېږي.

اوولسم بیت:

کله غوڅې کاندې مراندې د زړګیو
کـــله تـېر بـاسي وګـړي هـوښیار

د دې بیت صنعت استعاره دی. د مراندې کلمه د استعارې په ډول استعمال شوې ده.

شپږ ویشتم بیت:

تر نړۍ یې غوره خاورې هدیره کا
د زمـریو پــه بـېړیو کله وي څوار

په دې بیت کې له تشبیه صنعت څخه کار اخیستل شوی دی.

اوویشتم بیت:

په دې ویر د غور وګړي تورنمـري سـول
پـــه دې ویـــر رڼـا تـــیاره سولـه د ښار

د رڼا او تیاره کلمې د تضاد صنعت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اته ویشتم بیت:

ګوره څاڅي رڼې اوښې له دې غرونـو
دا کـړونګی سـاندې لـې پـه شورهار

دا بیت د حسن التعلیل صنعت پورې اړه لري. رڼې اوښې او ساندې په کلمو کې.

حسن التعلیل: د یوه وصف لپاره د یوه ناحقیقي مګر لطیف او مناسب سبب راوړلو ته حسن التعلیل وایي.

نهه ویشتم بیت:

نه هغه زرغا د غرونو د بېدیا ده
نـه د زرکـیو پـه مسا دی کټهار

د مسا دی کلمه د استعارې صنعت لري.

د پرشم بیت:

نه غټول بیا زرغونېږي په لاښونو
نه بامي بیا مسیده کا په کهسار

د مسیده کلمه د استعارې صنعت لري.

دوه د پرشم بیت:

د پسرلي اوره تودې اوښې تویـینه
مـرغلرې بـه نسیان نـه کړي نـثار

دا بیت د استعارې صنعت لري. د تودې اوښې په کلمه کې.

څلور د پرشم بیت:

نه ښکارېږي هغه سور د سور په لتو
نـه ځـلېږي هـغه لـمر پـر دې دیـار

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا بیت تجنیس صنعت لري، له لومړي سور څخه مراد امیر محمد سوري دی او له دویم سور څخه مراد سوریانو قبیله ده.

تجنیس: د تجنیس لغوي مانا همجنس کول دي او په اصطلاح کې که چېرې په یو بیت یا یوه نیم بیتي کې دوه یا زیاتې کلمې داسې راشي چې په لیک او لوست کې سره یو شی او یا څه سره ورته وي او ماناوې یې سره جلا وي.

شپږ د پرشم بیت:

هغه غور په ویر ناتار د واکمن کښېوت
هغه غور سو د جاندم غوندې سور اړ

دا بیت د مرسل تشبې صنعت پورې اړه لري.

اوه د پرشم بیت:

لاس دې مات سه ای فلکه چې دې وکا
محمد غوندې زمری د مړینې ښکار

دا بیت د استعارې صنعت پورې اړه لري.

څلوېښتم بیت:

چې زمري غوندې اوکمن ځي له جهانه
چې څوک نه کړي په نړۍ باندې قرار

دا بیت د تشبې صنعت لري.

یو څلوېښتم بیت:

سخ په تا ای محمده د غور لمر وې
په نړۍ به نه وي ستا د عدل سار

دا بیت هم د تشبې صنعت لري، چې امیر محمد سوري له لمر سره تشبې شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسعوده نیازی- د پښتو څانګې د لومړي ټولګي محصله

په لرغونو ادبیاتو کې ساقي نامه

د ساقي نامې تعریف: ساقي نامه د شعر معنوي ډول دی، ساقي نامه فورمونه نه دي، بلکې محتوایي شکل لري چې دا ډول اشعار د مثنوي په متقارب بحر کې ویل کېږي او د خمریه اشعارو په فروعاتو کې شامل دي.

په ساقي نامو کې به د شعراوو مطلب دا و چې دوی به له ساقي څخه د میو هیله کوله. د ساقي، جام، صراحي او میو صفات به یې بیانول. د دنیا بې وفایي او د یو څو ورځو ژوندون په خوښۍ تېرول او د بزم تودول د ساقي نامو عمومي مضمون و.

دې ډول اشعارو په عربو کې له پخوا څخه رواج درلود، بیا عجمي شاعرانو دغه ډول اشعار وویل او په همدې تقلیدي ډول په پارسي شاعرۍ کې د خمریه اشعارو ویل پیل شول او ددغو ژبو د ادبیاتو تر تاثیر لاندې په پښتو شاعرۍ کې هم ساقي نامه ویل پیل شول.

د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې لومړی نفر چې ساقي نامه یې لیکلې وه، (زرغون خان نورزی) دی. زرغون خان نورزی اصلاً د نوزاد و او د قوم مشري یې کوله، په دغو وختونو کې د ماورالنهر شیباني خان پر هرات او سیستان هجوم وکړ، نو زرغون خان د وطن له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدافعینو څخه ګڼل کېده او د متهاجمینو پر وړاندې یې سختې جګړې کړې وې.

داسې معلومېږي چې زرغون خان نورزی یو ملي قاید او د وطن ازادیخواه مدافع او جنګیالی سړی و، سربېره پر دې د علم خاوند هم و او د علم او ادب په میدان کې پوخ او نومیالی شاعر تېر شوی دی.

نورزی د پښتو ژبې ښه شاعر او د دېوان خاوند دی، چې دده دېوان په کجران کې پر (۹۱۲هـ.ق) کال له ملا ایوب تیمني سره موجود و او پر دغه کال چې دولت محمد کاکړ هرات ته تللی و، هلته یې دا دېوان کتلی و چې (۳۰۰) پاڼې یې درلودې.

زرغون خان نورزی ډېر عمر ژوندی و او د ډېر سپین ږیرتوب پر وخت پر (۹۲۱هـ.ق) کال په هرات کې وفات شوی دی.

د زرغون خاان نورزي ساقي نامه ټول (۳۹) بیته لري چې زه یې دلته د څو بیتونو یادونه کوم:

ساقي نامه

ساقي پاڅه پیاله راکړه — مرور یار مې پخلا کړه
اوبه تویې په لمبو کړه — اور مې مړ په دې اوبو کړه
پسرلی سو غونچه ګل کا — زلفې تاوې د سنبل کا
بلبلان شور و فغان کا — کړېدن په ګلستان کا
زاهد وځي صومعې څخه — شراب پیري میخانې څخه
هر سړی په میو مست دی — دې بهار کې ګلپرست دی
په راغو کې سرې لمبې دي — د غټولو تنداري دي
جهان ټول سور او زرغون سو — وچ راغه ښکلی ګلګون سو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سړي ټول شور و شعب کا　　یـارانې کانـدي طلـب کـا
بهـــار وخت د یارانې دی　　ښـــه موســـم د پیمـــانې دی
نـو ســاقي پـاڅه بهار دی　　نـن ژونـدون سـبا رفتـار دی

ددې ساقي نامې لـه مطـالعې څخـه داسې معلـومېږي، چې زرغـون خان نوروزی د لوړې کچې شاعر و او د ده مثنوي لـوړه هنـري تومنـه لري چې د پښتو په ډېرو اوچتو مثنویو کې شمېرل کېږي.

اخځوونه

۱- حبیبي، عبدالحی (پوهاند)، د پښتو ادبیاتو تاریخ، دویم ټوک، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۵ل کال.

۲- هېـواد مـل، زلمـی، د پښـتو ادبیـاتو تـاریخ لرغـونې او منځنـۍ دوره، لومړی ټوک، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۷۹ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو لنډۍ او کاکړۍ

لنډۍ د پښتو د ولسي سندرو یوه ستره او مهمه برخه ده او د خلکو په سندرو کې ځانګړی جوړښت او لاړ لري. لنډۍ د انسان د غوټه شویو فریادونو ریښو ته ځان رسوي. لنډۍ له سترو زړونو څخه راوتلي چې نمونه یې هم ستره ده. لنډۍ د عشقونو او رنځونو ژبه ده او په تورو شپو کې سندرې بولي، په ګلانو کې خاندي، په غوټیو کې سپړېږي او د ښتو له بادونو سره ناڅي او ژاړي.

د پښتو لنډیو اغېز او تاثیر دومره زیات دی چې په نورو شعرونو کې ډېر کم پیدا کېږي، په تېره بیا هغه وخت چې پښتانه زلمیان او پښتنې پېغلې او یا پښتانه شپانه په دنګو دنګو غرونو کې ګرځي او دغه لنډۍ په خوږو خوږو اوازونو او طبیعي شوق او ذوق سره وایي، نو اورېدونکي ته ښکارېږي چې د خلکو د سندرو اوډل څومره خوند لري او د شعر په نړۍ کې څومره د قدر وړ دي. لنډۍ په پښتو شاعرۍ کې تر ټولو کوچنی شعري فورم دی، خو د مانا د ځواک او لېږد له پلوه نه یوازې په پښتو شاعرۍ، بلکې په نړیواله شاعرۍ کې یې ساری لیدل شوی نه دی. لنډۍ هغه ځانګړی دایروي سر تړلی (سربسته) زنځیر دی چې هېڅ سر یې په بلې لنډۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورې تړل شوی نه دی، یانې هره لنډۍ پر لومړۍ مسرې پیل او پر دویمه مسرې پای ته رسېږي چې په دې ترتیب یو مستقل او ځانګړی مطلب په لنډ ډول په کې ځای شوی او تمام شوی وي. د لنډۍ کمال په دې کې دی چې مجموعاً په (۲۲) څپو یا دوو مسرو کې دروند مانیز بار او ښکلا لېږدوي، د لنډۍ لومړۍ مسره (۹) او دویمه مسره یې (۱۳) څپې لري، لکه:

لومړۍ مسره

چې	د	خا	لو	لښ	ک	رې	را	غلې

دویمه مسره

زه	به	ګو	مل	ته	د	خپل	یار	دي	دن	ته	ځ	مه

لنډۍ عموماً قافیه نه لري، خو د دویمې مسرې په پای کې یوه اهنګینه کلمه لري چې د لنډۍ ټول اهنګ بشپړوي. هره لنډۍ باید د زور (ه) په واول یا غږن اواز پایته رسېدلې وي او که په پای کې دا زور(ه) رانه شي نو اهنګ یې نیمګړی پاتې کېږي. همدارنګه د لنډۍ په پای کې ځینې حروف او کلمې د اواز اوږدېدو لپاره او یا ځینې ردیفونه لکه (مه، ونه، دینه، مینه، وینه) هم راځي، لکه هغه لنډۍ چې د (مه) په تورو پای ته رسېدلې وي.

ماته ګېدۍ ګلونه راوړه

زه د وربل دپاسه څپر جوړومه

هغه لنډۍ چې د پای توری یې (ونه) وي:

په لوړو غرو د خدای نظر وي

پر سر یې واورې وروي چاپېر ګلونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې لنډۍ چې په پای کې یې (مینه) راغلي وي:

خدای به په خپله مازیګر کړي

د چینارو سرو ته مه خبره مینه

هغه لنډۍ چې وروستی توری یې (وینه) وي:

د سپینو غاښو دې برېښنا شوه

چا ویل ږلۍ ده په تیرا یې وروینه

او دا هم هغه لنډۍ چې په پای کې یې (دینه) راغلي وي:

یا دې د زلفو خوشبویي ده

یا دې د عطرو په چینه لامبلي دینه

ځینې داسې لنډۍ هم شته چې د دواړو مسریو سېلابونه یې د لنډۍ په قانون برابر وي، یانې لومړۍ مسره یې (۹) او دویمه یې (۱۳) سېلابه وي، خو پای یې له پورتنۍ قاعدې او قانون سره سمون نه خوري، یانې په پای کې یې (مه، ونه، دینه، مینه، وینه او نور) نه وي راغلي چې دغه لنډۍ که څه هم بشپړ مطلب لري خو د لنډیو د ویلو په ټولو طرزونو ښه نه ویل کېږي، په ځانګړې توګه له اکثرو سروکو سره د ویلو په وخت کې سکته پیدا کوي او وزن له لاسه ورکوي، خو دغه ډول لنډۍ ډېرې کمې دي، لکه:

د ازل برخې یې وېشلې

د چا یې ښې کړې د چا شولې لوغړنې

د زړه له سوزه به ناري کړم

په اوسېلي به د اسمان ستوري ښینې کړم

لنډۍ له سروکو سره هم ویل کېږي او ډېر زوړ او په زړه پورې دود دی، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لونګ کرمه که لو مې ګډ کړو
یاره تا به راولمه لونګ کرمه
لاس به دې وتړم په زلفو
لونګ کرمه، په لونګین به دې وهم چې مړ دې کړمه
لونګ کرمه که لو مې ګډ کړو
یاره تا به راولمه لونګ کرمه

همدارنګه د هرې لنډۍ د لومړۍ مسرې څلورمه او اتمه څپه او د دویمې مسرې څلورمه، اتمه او دولسمه څپه خجنې وي، لکه:

غم دې راځئ بې غمه نهٔ یم
بې غمه خدای دی بنده تل په غم کې وینه

لنډۍ ته ورته د نورو ملتونو ولسي شعرونه لکه د دري ژبې دوبیتې، د روسي ژبې چستوشکی او د اسپانیایي ژبې (Cante,Jondo) زیاتره بې منظرې اوازونه دي، په دې اوازونو کې د انسان په تېره بیا د عاشق او رټل شوي انسان اوازونه راغبرګ شوي دي. په دې شعرونو کې د منظرې او تصویر جوړولو لور ته پاملرنه نه کېږي، د هغو لپاره نه باران شته، نه ږلۍ، نه توده غرمه، نه شین سحر، نه غرونه او نه بیابانونه.

لنډۍ لکه اسپانیایي(Cante,Jondo) مطلق بې منظرې اوازونه نه دي، بلکې کله کله د انسان په څېړلو کې له طبیعت او د هغه له ښکلو منظرو څخه مرسته غواړي او د همدې موخې لپاره د منظرې په جوړولو لاس پورې کوي، خو په دې منظرو کې نه حل کېږي او هغه د انسان د باطني غوښتنو او د ننني شخړو د افهام د بشپړاوي لپاره استعمالوي او ښکلې منونکې مجسمه دومره رابرسېره کوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د لنډۍ اصلي موضوع (انسان) او د هغه د احساساتو بیان د شکلونو او منظرو تر جسمه جار کړي او فرعي موضوع د اصلي مضمون ځای ونیسي.

همدارنګه د پنجاب (ماهیا) د تحقیق له پلوه تر ډېره حده له (لنډۍ) سره لګي دا دواړه صنفونه په یوه نیمه مسره کې پوره کېږي. په دواړو کې زیات د مینې اظهار او هم د دواړو موضوع له بنیادي پلوه یوه وي او دواړه اصناف په خپله په عوامو کې له پخوا څخه بې حده ښکلي دي. د دواړو د وینا طرز هم یو دی خو له دې سره سره په دواړو کې څه خبرې بېلې دي، لکه په پښتو لنډۍ کې همېشه یوه قافیه چلېږي، خو د پنجابي په ماهیا کې د قافیې هېڅ قید نه شته، دویمه د لنډۍ په یوه نیمه مسره کې د لومړۍ نیمګړې مسرې د دویمې پوره مسرې سره پوره تړون وي، خو په پنجابي ماهیا کې په عام ډول د لومړۍ نیمګړې مسرې له دویمې پوره سره هېڅ اړیکه نه شته. په هر حال د پنجابي ماهیا او پښتو لنډۍ د صنف له پلوه یو تربله ورته دي، خو د لنډۍ د قدامت په اعتبار دا ویلای شو چې پنجابي ژبې دا صنف له پښتو څخه اخیستی دی، نو ویلای شو چې په کومه زمانه کې چې د پښتو د شاعرۍ ابتدا کېدله په هغه زمانه کې لا د پنجابي ژبې نوم او نښان نه و.

لنډۍ په پښتو کې په مختلفو نومونو یاد ېږي او په هر چاپېریال کې بېلابېل نومونه ورته ایښودل شوي دي، لکه: د کندهار او پکتیا پښتانه یې لنډۍ بولي، چې دا اصطلاح د اکثریت په توګه په دوی کې موجوده ده، دا تسمیه ښایي په دې بنا وي چې لنډۍ خلک یو ډول لویشتکي مار ته هم وایي او زیاتره د پاړوګرو تر اودې لاندې نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي. بل دا چې د لنډ (کوتا) په مانا دی او لنډۍ د لنډ مغز دی چې مونث ته یې لنډۍ ویل کېږي او هم ددې ډول نظم لومړۍ مسره په سپلاب کې تر دویمې مسرې څلور سپلابه لنډه وي:

قلم په لاس ګوتې مې رېږدي

د عاشقۍ لنډۍ (مار) په زړه وهلی یمه

همدارنګه یوسفزي، پېښوریان او ځینې نور پښتانه مسره او تپه ورته وایي چې دا نومونه (اصطلاح) سره له دې چې په دوی کې مروجه هم ده د هر ځای باسواده او تعلیمیافته پښتانه وربانده پوهېږي، مسرې ځکه ورته وایي چې مسرې د یو شعر نیم بیتي ته وایي، لنډۍ ته هم پوره بیت نه ویل کېږي، ځکه پوره بیت هغه ته وایي چې دواړه مسرې یې سره برابرې وي، خو د لنډۍ لومړۍ مسره (۹) او دویمه یې (۱۳) سپلابه ده یانې د بیت له یوې مسرې سره تشبې شوې، نو ځکه ورته د مسرې نوم ایښودل شوی دی.

پښتو لنډۍ لنډه او غېزناکه ده او د پښتو د لرغوني فولکلور په زړه پورې برخه ده. څرنګه چې د پښتو فولکلور زیاتره برخه د ننګ او جنګ پېښې دي او د پخوانیو جنګونو ښه وسله توره وه او بیا مصرۍ توره چې د ډېر مشهورتیا له کبله یې د مصرۍ تورې پرځای یوازې مصرۍ بولي، نو پښتو لنډۍ چې تورې ته ورته خاصیت لري که توره یوازې څرګند تپ جوړولای شي نو لنډۍ هم تر تورې کمه نه ده، لنډۍ د پټو او څرګندو تپونو لامل کېدی شي.

زما په زړه دې پرهار وکړ

په تا دې وشي د مصرۍ تورې وارونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرنګه چې لنډۍ د ولسي سندرو يوه په زړه پورې برخه ده، نو پښتانه هم ورته په زړه پورې اوازونه او طرزونه لري. اکثره وخت يې په لوړ، اوچت او اوږده اواز وايي چې په دغسې ويلو ارومرو اواز تپېږي، نو تپ ورته وايي او هم دا چې لنډۍ د پټو او څرګندو تپونو لامل کېدلای شي، نو له همدې کبله په تپه نومول شوې ده او همدارنګه څنګه چې مور په تپولو خپل ماشوم ويده کوي، د دغسې تپو په واسطه ويونکي خپل درد بدلی زړه قراروي او ده ته تسلي او سکون وربښي. په کورنيو مجلسونو يا اتڼونو کې له تپو ويلو سره لاسونه هم پړکول کېږي او له دغسې تپ تپ اواز سره چې کوم ساز پيداکېږي هغه د تپې له روح سره ډېر لوی تړون لري.

بېلتون ټوپک شو راته ډک شو

ناڅاپه ټک شو په تندي يې وويشتمه

همدارنګه د وردګو، ننګرهار او د کابل شاوخوا پښتانه ټيکۍ ورته وايي څرنګه چې لنډۍ عموماً له ډېرو اوږدو پېښو، سوچونو، خيالونو او تصوراتو هغه د مقصد ټکی په لنډو ټکو کې څرګندوي نو له همدې امله په ټيکۍ نومول شوې ده.

ټيکۍ مې ډېرې ورته وکړې

په لااله الاالله يې ختمومه

ډېری پښتانه چې کله د لارې ملګری ورسره نه وي او يا يوازې کار کوي، نو ښه ملګری يې همدغه د پښتو لنډۍ ده، بيا نو له ځانه سره په ورو او ټيټ اواز لنډۍ وايي چې ځينې خلک يې غړانګې بولي. کله چې غم او اند ښښنه ډېر زور پرې وکړي نو بيا د خپل غم

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلطولو لپاره یې په یوه خاص غمجن او ټیټ اواز ځان سره زمزمه کوي چې دې ډول ویلو ته یې غریبي وایي.
ځینې پښتانه لنډیو ته سندرې او بدلې وایي خو سندرې او بدلې د لنډیو لپاره ځانګړی نوم نه شو بللی، ځکه چې دغه نومونه د پښتو د ټولو ولسي شعرونو لپاره استعمالېږي، نو یوازې د لنډۍ لپاره یې خاصولای نه شو.
لنډۍ زیاتې د پښتنو مېرمنو د جذباتو اظهار دی او هم دوی ویلي دي، خو هر کله چې پښتنه مېرمن د خپلې حیا پړونی نه غورځوي په دې وجه دا ټولې ټپې د چا نوم ته نه شي منصوبېدلای دا په دې خاطر چې د ویونکي د زړه د کیفیت له تاثر او درده څوک خبر نه شي. د دوی پر خولو د پښتو مهرونه لګېدلي وي، د پېغور له وجې یې د داسې قسم د خیال اظهار سره خپل نوم تړل مناسب نه دي ګڼلي. پښتنه مېرمن د نړۍ د ټولو مېرمنو په څېر د احساس، وجدان او ذوق مېرمن ده او د ښه، مناسب او نامناسب لپاره معیارونه او قضاوت لري، خو د فیوډالي او ماقبل فیوډالي شرایطو چوکاټ هغې ته ددې موقع نه ده ورکړې چې د خپل وجدان حکم او قضاوت د خپل ژوند په عمل کې څرګند او اغېزمن کړي، نو د خپلو لنډیو (ښځمنو لنډیو) یوه مهمه برخه د (نرینه سالارۍ) پر ضد او د ښځې د اوږده اسارت او بېواکۍ د بیان په باره کې وایي او په بېلابېلو مواردو کې ددې ناروا (سالارۍ) د افشا کولو او رسوا کولو لپاره خاص اصطلاحات او سمبولونه استعمالوي او په دې وسیله د ازادۍ او ځانواکۍ پر لوري د خپلې تندې او تلوسې افاده ښیي. ددغو مصطلحاتو له جملې څخه یو هم د (موزي) او

(c) ketabton.com: The Digital Library

(موزیګي) کلمات دي، دا سمبولونه په لنډیو کې د بې غیرت، نامرد، ډارن، بې پښتو، بې وجدان، بې انصاف، دسیسه کار او شیطان نرینه په مانا استعمالېږي او زیاتره په ښځمنو لنډیو کې د استعمال موارد لري او په هغو ښځمنو لنډیو کې چې د (موزي) او (موزیګي) پر ضد ویل شوي دي د محکومې او اسیرې پښتنې مېرمنې نهایي نفرت، بېزاري او حسد انعکاس مومي او په عمومي توګه د (پلارواکۍ) د ستم د پاتې شونو ضد انساني او د وحشیانه نتیجو خیرنه او ناپاکه څېره ښیي، لکه:

که مې نصیب د بدو نه وای

چېرې موزي چېرې د لګو صورتونه

همدارنګه د (ستي) د دور له احکامو سره سم به هره کونډه ښځه د خاوند له مړینې سره یوځای ژوندۍ اور ته اچول کېده، په ځینو نورو لرغونو مذهبونو کې د مړي د سوځولو پرځای د خښولو عنعنه دود وه، هغوی به ښځه له خاوند سره ژوندۍ ګور ته سپارله، دې عنعنو غالباً په هندي اریایي قبایلو او مشایرو کې زیات دوام کړی دی. د پښتو په عامیانه شعر په تېره بیا په لنډیو کې د (ستي) د لفظ او دود انعکاس او پراخ استعمال دا اټکل منځته راوړي چې د پښتنې ښځې لرغونې میندې هم (ستي) شوې دي او ددې بشري ضد منسوخ درد رنج یې ګاللی دی.

ګودر دې ونیو تومتي شوم

په اور ستي وای تومتي مه وای مینه

د ستي کېدلو او ژوندۍ ښخېدلو احکام یوازې او یوازې ښځې ته اړم وو او نرینه پر دې احکامو محکوم نه وو، خو په وروستیو پېړیو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د (ستي) کلمې له عامیانه ادبیاتو نه خاصو ادبیاتو ته لاړ کړې ده. د لنډیو اساسي مضمون انسان دی، لنډۍ له (انسان) څخه ځان نه بېلوي هغه موضوع چې لنډۍ له خپل اصلي مضمون (انسان) نه بېلوي، لنډۍ هغه یسته غورځوي او نه یې زغمي. لنډۍ یوازې د انسان د غمونو، ناهیلیو، بارانونو او برېښناوو نړۍ ته پاملرنه کوي، انسان تصویروي او د هغه د هیجان توپانونه، د هغه د اوښکو بارانونه د هغه د قهر او غوسې تندرونه او د هغه د صبر او زغم سمندرونه ښکاروي، نو له همدې امله لنډۍ د انسان د احساساتو، عواطفو، دردونو، رنځونو او انګېرنو ډېره عالي او دقیقه درجه بندي کړې ده او هغه یې د ډېر خواږه او ظریف بیان په موسیقۍ کې بیان کړي دي، په لنډۍ کې د محروم انسان غم د اوښکو د ناپایه سین مساپر دی، داسې غم چې د انسان د غریزې ښکلا او دده د ازادۍ پر خلاف پر ده باندې تپل شوې دي اوښکې د همدې اوږده او ناپایه غمونو د اسانولو او حلولو په خاطر د لنډیو څپو ته ځان سپاري او په دې توګه د پېړیو په اوږدو مزلونو کې د ځپل شویو او رټل شویو انسانانو د ژوند تراژیدي له لومړیو څخه وروستیو ته او له پېړیو نه پېړیو ته رسېږي.

زما د زړه ناپایه غمه

اور دې چې هر څو پټوم لوګی دې ځینه

لنډۍ د اهنګ یا غږ د هر ډول وزن تابع وي، په هر ډول چې یې اړوې اړول کېږي. غالباً د پښتونخوا په هر ګوټ او په هره قبیله کې بېلابېل اهنګ او وزن لري، لکه تیرایي، شلګري، ګرم سیري، پېښوري، کندهاري، وردګي او داسې نور او هم په مختلفو سیمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې دا په بېلابېلو طرزونو ویل کېږي چې تقریباً شاوخوا (۵۰) طرزونه لري، لکه: (یکه زار)، (یاقربان)، (راځه راځه) او داسې نور، د لومړۍ مسرې د لنډوالي د دویمې مسرې له اوږدوالي سره د برابرولو لپاره ویل کېږي او دا یې یو قسم د پېژندنې لار هم ده.

په لنډیو کې (باد) شخصیت پیداکوي داسې شخصیت چې کولای شي اوږدې لارې په لنډ وخت کې پرې کړي، هغه کولای شي د ګلونو وږمې او د لونګو خوشبویي د نړۍ یوې برخې ته ولېږدوي او یا دا چې له هر ځایه هر ځای ته، له هرې خوا څخه هرې خواته د غرونو، بیابان، سین، سمندر، صحرا د لوړو څوکو له لوري زموږ خواته او زموږ د کلیو کېږدیو، کروندو خواته تلای او راتلای شي هغه نه ستومانه کېدونکي وزرونه لري، د مینې او رفا استازی دی او د هر چا محرم ګڼل کېږي، له هغه نه هېڅوک خپل راز نه پټوي او هر څوک رښتیا ورته وایي له همدې کبله (باد) په ولسي ادب کې د انسان د ټولو اسرارو عشقونو، غمونو او خوښیو شریک او شاهد دی.

یو وارې بیا په دې لار راشه

د سهار باده غرمې مړاوي کړل ګلونه

همدارنګه د تورو شپو او بې څراغه کېږدیو او جونګړو شاعران تر هر چا د سپوږمۍ او ستورو د رڼا او ځلا په ژبه ښه پوهېږي، نو له همدې امله په عاشقانه لنډیو کې سپوږمۍ هم د باد په څېر ژوند پیداکوي او د لنډیو د بې نومه شاعرانو د عواطفو نړۍ ته لار باسي او د عواطفو لطیفو انځورګریو په افاده او شکل موندلو کې مرسته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما او ستا ترمنځ شول غرونه

سپینې سپوږمۍ ته سلام کړه سلام به کړمه

د لنډیو د زېږېدو او مرګ د چټکتیا او پراختیا اندازه د ټولنې د اجتماعي اقتصادي بدلون په سرعت او وسعت پورې اړه لري؛ هر څومره چې اجتماعي اقتصادي وده ګړندۍ او انقلابي وي هماغومره د نویو لنډیو د راپیداکېدو او د زړو لنډیو مرګ او یا بدلون هم ګړندی کېږي، خو ددې خبرې مانا دا نه ده چې لنډۍ په مشخص تاریخي فورماسیون کې په یوه میزان او بې بدلونه پاتې کېږي، البته دا یوه اصلي او قانونمنده خبره ده چې کله یو اجتماعي اقتصادي فورماسیون بل اجتماعي اقتصادي فورماسیون ته ځای پرېږدي، د ټولنې په روبنایي قلمرو کې د ژورو انقلابي بدلونونو او تغیراتو لپاره زمینه برابرېږي، خو دا حتمي نه ده چې په اجتماعي سیمه کې دې ټول تغیرات حتی سطحي او جزیي تغیرات یوازې او یوازې هغه وخت منځته راشي چې یوه تاریخي مرحله بلې تاریخي مرحلې ته ځای پرېږدي. د فولکلور د ټولو برخو په ځانګړې توګه لنډیو په دې مشخص دوران کې د رازېږېدو له وخته بیا تر ننه پورې د یو روبنایي تابع جز په توګه پرله پسې تغیر موندلی دی. په دې مشخص فورماسیون کې ډېرې لنډۍ هست شوي او ډېرې نشت شوي دي، نوي مضمونونه لنډیو ته ننوتي او ډېر زاړه اصطلاحات او لغات او ژبني علایم له لنډیو څخه لویدلي او پر دې سربېره هغه لنډۍ چې مدلول بهایې له منځه تللي او یا د خلکو له نظره لوېدلې دي په خپله هم هېرې شوي او مړې شوې دي. په دې جریان کې د ځینو لنډیو د ساقطېدو پروسه اوږده

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوې او تر قطعي مرګ پورې يې اوږده لاره وهلې ده. په همدې رديف کې په قوي احتمال هغه لنډۍ شاملې دي چې د لنډيو هستوونکو او يا د غاړو ايجادګر اخلافو د هغو په لومړۍ يا دويمه فقره کې تغير راوستی دی او د اصلي لنډۍ يوه مهمه برخه يې غورځولې ده، لکه:

زما د زړه صدف دې مات کړ
ځکه مې وينې په سينه وهي موجونه
زما د زړه صدف دې مات کړ
زه به تر سترګو مرغلرې تويومه

په دې دوو لنډيو کې چې واحده لومړۍ مسره لري يوه خامخا تر بلې مخکې ويل شوې ده او د دويمې لنډۍ خپله لومړۍ مسره له هغه نه اقتباس کړې ده، دا احتمال ډېر کمزوری دی چې دواړه لنډۍ دې د ويلو شاعرانو په عين وخت کې ويلي وي او که چېرې دغه مهال فرض ددې دوو لنډيو په باره کې ومنو، نو دغه دوه لنډۍ خو په خپله نوع کې يوازېنۍ دوه جوړه شوې لنډۍ نه دي، بلکې داسې لنډۍ ډېرې دي چې دوه دوه، درې درې او حتی څلور يا تر هغو زياتې په لومړۍ يا دويمه فقره کې سره يو دي. پر يادو شويو مثالونو سربېره داسې لنډۍ هم شته چې په دويمه مسرې کې سره يو شوي دي، لکه:

سترګې دې دواړه رانږدې کړه
چې په ژړا شي مرغلرې تويوينه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر خماري سترګو دې جار شم
چې په ژړا شي مرغلرې تويوينه
عالمه سترګو ته يې ګورئ
چې په ژړا شي مرغلرې تويوينه

له دې مثالونو ځنې معلومېږي چې دا يو تصادفي شاعرانه توارد نه دی، بلکې ددې راوړل شويو فقرو مانا داده چې د هر مثال او هرې نمونې په لنډيو کې يوه لنډۍ تر نورو پخوا ويل شوې ده او دويمه، درېيمه، څلورمه او نورې لنډۍ وروسته راپيدا شوي دي. د وروستيو لنډيو شاعرانو د لنډۍ لومړۍ برخه راخيستې ده او د لنډۍ دويمه برخه يې حذف کړې او په خپله يې له خپل ذوق او غوښتنې سره سمه هست کړې او ور اچولې ده. ددې تصرف لپاره ډېر علتونه اټکل کېدی شي، مثلاً د لنډيو هستوونکو د ذوق توپير، د ټولنيز موقف توپير، د دردونو او اجتماعي کورونو توپير، د زمان توپير، د عمومي ټولنيز انکشاف توپير، د کلي او کېږدۍ، فقر او رفاه او د طبيعي چاپېريال توپير او داسې نور ددې سبب شوي چې د لنډيو په دويمه مسره کې لاس ووهل شي او ددې منل شوي علمي اصل پر بنا چې انسان د خپل مادي چاپېريال مخلوق او د هغو طبيعي او اجتماعي مظاهرو بيانوونکی دی چې دی يې راچاپېر کړی دی په پخوانۍ لنډۍ کې لاس وهي او هغه د خپلې مشاهدې او تجربې او روحي غوښتنو د بيان چوپړ ته راکاږي، کله کله د لنډيو په فقرو کې توپير او بدلون د محلي او قبايلي يا داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو توپیرونو او ملحوظاتو په رعایت منځته راځي او قانوني عمق نه لري، لکه په دغو لنډیو کې:

یار مې د خوست زه د تیرا یم
خدایه خوست وران کړې چې جوړه تیرا له ځونه

او یا:

یار مې د کوټ زه د تیرا یم
خدایه کوټ وران کړې چې جوړه تیرا له ځونه

په دې لنډیو کې (خوست) د (کوټ) ځای نیولی یا ددې برعکس، خو په دې راز تصرف کې د لنډیو د هستوونکو محلي تمایلات داخل دي او د داسې ترمیمونو په لړۍ کې ناسخ او منسوخ د نوي او زاړه، د راتلونکي او تلونکي د تسلسل قانونیت نه شي مطالعه کېدی. دا ډول لنډۍ ډېرې دي چې خلکو د اصلي لنډۍ په اعلامو او نومونو د خپلو محلي تمایلاتو پر بنا بدلون راوستی دی او ددغه راز بدلون د لنډیو د مرګ او ترک کېدو په چاڼولو او حتمي کولو کې اغېزه نه لري. ځینې داسې لنډۍ هم شته چې سره ورته مضمون لري خو الفاظ او ترکیب یې توپیر ښیي، یانې داسې توپیر چې په محلي قبایلي او ټولنیزو مشخصاتو پورې اړه نه لري، بلکې داسې ښکاري چې دا توپیرونه د لنډیو د شاعرانو له ذوق، ادبي سلیقې او ذهني انګېرنو څخه راپیدا شوي او دا تغیر او بدلون که څه هم د بشپړې فقرې (مسرې) تر بدلون محدود او جزیي دی، خو د لنډیو د تاریخي او نه درېدونکي تحول د پروسې یوه جلوه اټکل کېدی شي، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصیب تقدیر ته ګناه نه شته
بخت چې کوټه شي تندی تل ډغرې خورینه
عالمه ماته ګناه نه شته
بخت چې کوټه شي پاچاهان ډغرې خورینه

کاکړۍ غاړې (کاکړۍ):

کاکړۍ غاړې چې کاکړۍ لنډۍ یې هم بولي، د پښتو ولسي ادبیاتو یو خوږ ډول دی، چې راز راز موضوعات (رزم او بزم) د پښتو ټولنیز، اقتصادي شرایط، کولتوري پابندي، دیني او عقیده یي مسایل، ساده ولسي افکار، ټوکې او ټکالې او د پښتني کولتور بېلابېل اړخونه، خویونه او رواجونه په خپله لنډه غېږه کې رانغاړي.
کاکړۍ لنډۍ که څه هم له نامه څخه یې له کاکړو سره تړلې معلومېږي، خو د ټولو پښتنو اصیل مال دی او په پښتو کې داسې قبیله نه شته چې د دې لنډیو په جوړولو کې یې لږه یا ډېره ونډه نه وي اخیستي، دغه ډول له نورو ټپو څخه یو جلا او بېل شی دی، چې لومړی وار کاکړو نښلولي دي او تر ننه به زیات و کم پنځوس زره کاکړۍ لنډۍ جوړې شوې وي. کاکړۍ لنډۍ له دوو مسرو څخه جوړې وي، چې کله کله یې د دواړو برخو سېلابونه سره برابر او کله کله توپیر سره لري او د دواړو برخو وروستي توري یې سره یو رنګ وي. هغه کاکړۍ غاړې چې هره مسره یې اته اته سېلابه وي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښايستې که ستا رضا ده
ستا د قام بـدي پر مـا ده

د جوړښت د څرنګوالي له مانا دغـه غـاړې پـر پنځـه ډولـه وېشـلای شو:

۱ - کړې غاړې: دا يې هغه ډول دی چې نه رديف، نه قافيـه او نـه هـم د څپو برابروالی په کې مراعتېږي، لکه:

زه نری پاتو له ځمه
د ږوب لوړې که دي ليار راکه

۲ - هغه ډول غاړې دي چې د څپـو شـمېر يـې برابـر وي او رديـف هـم لري خو قافيه نه لري، لکه:

ازلي قلم مې خوار دی
سپينه ژوند مې په زوال دی

۳ - هغه ډول غـاړې دي چې د څپـو شـمېر يـې برابـر وي او قافيـه هـم لري خو رديف نه لري، لکه:

پـــه اور دي ستي کـــورونـــه
خدای دې ژلګي کې لوی نذرونه

۴ - هغه غاړې دي چې قافيه او رديف دواړه لري او د څپو شمېر يـې هم سره برابر وي، لکه:

په ربه ارمان به مړه سو
که به ګډ په پښتانه سو

۵ - ازادې غاړې دي چې پرتـه لـه وزن څخـه، نـه قافيـه لـري او نـه هـم رديف، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر ساړه شمال دې جار شم
تـرپـی پـورتـه خـراسانـه

باید ووایو چې ولسي ادب ټاکلی تاریخي بنسټ نه لري او د ژبې، کلمو، رواجونو، انځورونو او یادولو څخه یې د وخت او لرغونتوب ښه اټکل کېږي. لکه موږ چې په لنډیو کې نمونې لرو.

که د خالو لښکرې راغلې
زه به ګومل ته د خپل یار دیدن ته ځمه

څنګه چې خالو د غزنوي محمود یو سر لښکر و او د ګومل پر لاره هند ته تلو راتلو او د خالو د لښکر پر یوه سرتېري مینه د خپل اشنا د دیدن لپاره ګومل ته ورتله، نو له دې څخه څرګند ېږي چې دا لنډۍ د غزنوي محمود په زمانه کې جوړه شوې ده. دغه ډول ولسي ادب نور ژانرونه او کاکړۍ غاړې هم په دې توګه پېژندل کېدلای شي، د بېلګې په توګه یوه غاړه:

ونه کېږېږي د منو
تېر شول ډیلي له بر اسو

دلته د ډیلي د کلمې په یادونه کې ډیلي ته د لوی اتل احمدشاه بابا د تګ یادونه شوې ده، یانې دا غاړه هماغه مهال ویل شوې ده. په کاکړیو غاړو کې د خبرو اترو او ډراماتیکو غاړو ترڅنګ کله کله د یوې موضوع په اړه څو غاړې پرله پسې هم راځي لکه د کاکړو د یوه اتل او د انګرېزانو په مقابل کې د تکړه جنګیالي شېرجان کیسه چې د هر کاکړ تر غوږونو رسېدلې او تر خولې وتلې ده:

چې پاسنۍ تـې خـېژاوي
شېرجان سګرېټ ولګاوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شېرجان خوی د غازي وکئ
د کـاکـړو رنګ يـې ښه کئ

د نورو پښتو ولسي شعري ژانرونو په څېر په کاکړيو غاړو کې هم د ښځې ونډه ډېره ده، دا ځکه چې لـه يـوې خوا پـه پښـتني ټولنـه کې ښځې ډېرې محکومې او خوارې دي، لـه بلې خوا پـه کـاکړيو نـارو کې د شاعر نوم ته د يادولو اړتيا نه شته.

مجبوري ده ناست يم
زړګی مې غوټ پرې کي ستا غم
له جانانه بېله سومه
لکه ګل ورژېدمه

په عمومي ډول ددې ډول فورم هندسي جوړښت داسې دی:

يو ډول:

=a_____
=a_____

بل ډول:

a_____
a_____

اخځونه

۱- کوهار- د بوريوال کاکړو وېبلاګ.
۲- ستاسو نړۍ خپرونه- بي بي سي راډيو د صادق ژړک، غفور لېوال او حبيب الله رفيع مرکه.
۳- د لنډيو په هکله د هارون حکيمي ليکنه.
۴- پښتو متون- د صابرخان خويشکي اثر.
۵- د پښتو ټپې- د سلمی شاهين اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶- پښتو لنډۍ- د سلیمان لایق اثر.
۷- ښوونه- د علامه پوهاند استاد عبدالشکور رشاد اثر.
۸- د پښتو ځانتني ادب او موسیقي- د مرحوم غلام جیلاني جلالي اثر.
۹- د پښتو ادبیاتو تاریخ- د سرمحقق زلمي هېوادمل اثر.
۱۰- د پښتو شعر هندسي جوړښت- د محمد اسمعیل یون اثر.

یادونه: ما په خپله لیکنه کې د پورتنیو یادو اثارو مطالعه کړې، د هغو له بېلابېلو مخونو څخه مې مانا او مفهوم را اخیستی او بیا مې خپله لیکنه پر همغو اساساتو درولې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادبیاتو کې لومړنۍ ژباړه

په لومړۍ او دویمه اسلامي پېړۍ کې د پښتونخوا غربي خواوې او د غور ځمکې د پښتو ادب د پرمختګ او ودې زانګو وه او دغه سوري کورنۍ وه چې له دوی څخه د غور د شاهنشاهي مشهوره کورنۍ پیدا شوه او ډېر مشهور شاهان او فاتحان لکه: سلطان غیاث الدین او معزالدین محمد او نور په کې راووتل او ددغې کورنۍ په وخت کې بیا غور د پښتو شعر او ادب ټاټوبی و، چې د دوی د دربار شاعران وروسته تاسې ته درپېژنو. له ټولو ادبي څېړنو څخه داسې ښکاري چې د پښتو لومړني اثار هم په دغو سیمو پورې اړه لري. محمد هوتک په پټه خزانه کې لیکلي:

((په لرغوني پښتانه کې هسې حکایت کا شیخ کټه رحمه الله چې ابو محمد هاشم د هلمند په سروان کې پر (۲۲۳هـ.ق) زېږېدلی او په بست کې یې له علماوو او فقهاوو لوستنه وکړه او وروسته ولاړ په عراق کې یې په کلو کلو د لویو امامانو څخه سمع وکړه او ابن خلاد چې څرګند و په ابي العینا سره یې په بغداد کې عمرونه تېر کړل او له هغه یې د عربي بلاغت او اشعار ولوستل او په (۲۹۴هـ.ق) کې له عراقه بېرته راغی، درې کاله وروسته په بست کې وفات شو، نقل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کا: چې ابو محمد په عربي او فارسي او پښتو شعرونه ویل او هغه وخت چې دده استاد ابن خلاد ړوند شو، نو ده به یې خدمت کاوه او د هغه څخه به یې خواږه شعرونه په ادب کې د عربو اورېدل.
ابو محمد له عربي څخه په پښتو د خپل استاد ډېر شعرونه هم را اړولي دي.)) د لرغوني پښتانه اسناد دا بیان د ابو محمد هاشم علمي او ادبي ژوندون ښکاره کوي او داسې څرګند ېږي چې د (۳۵۵هـ.ق) تر حدودو پورې د عربو مدنیت د عربي ژبې سلطه او د عربي ادابو او علومو اثر د پښتونخوا په اکثرو برخو کې خپور شوی و او ددې ځمکې غربي خوا تر ډېره تر دغه اثر لاندې وه، که څه هم په دغه عصر کې د برې پښتونخوا خلکو د ال طاهر (۲۰۵-۲۵۹) تر بیرغ لاندې استقلال وموند او څه ناڅه د پارسي ژبې ادب هم په دغو زمانو کې ژوندی شو، خو عربي علمي، ادبي او درباري ژبه وه او پوهانو خپل اثار پر دغه ژبه لیکل. په خراسان کې د عربي ژبې ډېر لیکوال او پوهان وو، چې دوی د عربو د مدنیت او ادب په خپرولو کې ښه خدمتونه وکړل. مثلاً صالح بن عبدالرحمن سیستاني د حجاج بن یوسف په امر له (۸۱-۸۷) دواوین او دفاتر له پارسي څخه عربي ته نقل کړل او ډېر علما پر عربي علومو بوخت شول، لکه ابوخالد وردان کابلي موسوم په (کنکر) چې د علي بن حسین (۴۶-۷۴هـ) له ملګرو څخه و او د حجاج له ظلمه مکې ته وتښتېده یا شاد بن برد د عباسي دربار ړوند شاعر چې اصلاً د تخارستان او په (۱۶۷هـ.ق) کې وژل شوی دی. پټه خزانه چې وایي په کلو کلو د علم او ادب د زوکړې لپاره په بغداد کې مېشت و او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربو د ادب له هغه مشهوره استاذه يې استفاده کوله، کوم چې ابن خلاد نومېده او په ابي العينا معروف و.
ابو هاشم په سروان کې زېږېدلی او په بست کې يې ژوند تېراوه او هم هورې پر (۲۹۷هـ.ق) کال مړ دی. د پټې خزانې له ليکه ښکاري چې دا سړی دپښتو ژبې ليکوال هم و او ده په پښتو يو کتاب کښلی و چې په هغه کې يې د عربو د اشعارو فصاحت او بلاغت بيان کړی و او نوم يې د (سالو وړمه) و، متاسفانه چې دا کتاب اوس نه شته او د پښتو په منثور ادب کې چې د کوم لومړني کتاب نوم موږ ته معلوم دی، همدغه د (سالو وړمه) ده چې د (نسيم ريګستاني) مانا لري او داسې ښکاري چې دا کتاب به له عربي څخه د پښتو له لومړنيو تاليفاتو څخه و.

د ابو هاشم اشعار:

ددې عالم او اديب سړي کوم شعر چې زموږ په لاس کې دی، د پټې خزانې په واسطه له (لرغوني پښتانه) څخه رانقل شوی دی، لکه دا کتاب چې تصريح کوي هاشم سرواني د درېيو ژبو شاعر و. هم يې په پښتو هم په عربي او فارسي اشعار ويل، خو دده عربي يا فارسي کوم شعر د پټې خزانې مولف نه دی رانقل کړی. که يې فارسي شعر زموږ په لاس کې وای، نو يقيناً به ددې ژبې له لومړنيو شاعرانو څخه هم وای. پټه خزانه ليکي: (ابن خلاد چې يو ظريف او اديب سړی و، په يوه شعر کې يې درهم ستايلی دی او ابو محمد هاشم دغه شعر داسې په پښتو را اړولی دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبه هم ښه وینا کاندي چې یې وینه
د خاوند په لاس کې زر او درهمونه
ژبور ورله ورځي وینا یې اوري
د درهم خاوندان تل وي په ویاړونه
درهم ژبه ده که څوک ژبور کېږي
ده وسله که څوک په کاندي قتالونه
که درهم یې ځینې ورک سي سي تتلی
بې درهمو یې وي په خړو پېژوندونه
که بډای سوني وبولي خلک وایي
دا وینا ده رښتیانیه له رښتونه
که بېوزلي ووایي رښتیا خبره
نور ووایي دا خو سوني دی تېرونه
هو درهم ښندي هر چا له لویه برخه
د درهم د خاوند هر ځای پرتمونه.

دا اوه بیته چې زموږ لاس ته راغلي دي، په درېیمې هجري پېړۍ کې د پښتو ادب ډول، صبغه او رنګ راښیي که موږ د عربو د ادبي تاریخ کتابونو ته رجوع وکړو، نو هلته د ابن خلاد ذکر هرو مرو ګورو.

دا سړی د عربو مشهور ادیب او ظریف سړی و، چې نوم یې محمد بن القاسم یا ابن خلاد بن یاسر بن سلیمان او نیکه یې ابو عبدالله و. دی له لویو استادانو څخه روایت کوي او ډېر مشاهیر لکه سولي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابن نجیح او احمد بن کامل دده ادبي شاګردان دي. پر (۱۹۱هـ.ق) کال په اهواز کې وزېږېد او پر (۲۸۲یا ۲۸۳) په بغداد کې مړ شوی دی. په ځوانۍ کې ړوند شوی و، د عربي ډېر پاخه اشعار لري او ډېر حکامي اشعار او مضامین له ده رانقلېږي. سروان دهلمند د غاړې مشهور ښار و چې اوس یې ساروان کلا بولي او د هلمند پر شرقي څنډه د یوه کلي په ډول شته. ابن حوقل وایي چې د سیستان یو وړوکی ښار دی، مېوې، خرما او انګور لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې قصیده

سریزه:

دا موضوع (په پښتو لرغونو ادبیاتو کې قصیده) د نورو موضوعګانو ترڅنګ د ګران استاد له خوا ماته د کورنۍ دندې په شکل راکړل شوې او ما هم د امکان تر بریده هڅه وکړه تر څو په دې اړه معلومات راغونډ او بیا وروسته پرې خپله ارزونه وکړم. په دې هیله چې راټول شوي معلومات دقیق زما او زما په شان د نورو زده کړیالانو په ګټه وي.

قصیده چې په پښتو کې ورته بوللـه وایي یوه عربي کلمه ده، چې مانا یې قصد کړای شوې ده او قصیده هغه شعري فورم دی چې غزل ته ورته دی خو په دومره توپیر سره چې د غزل بیتونه کم او د قصیدې بیتونه بیا تر (۱۶-۱۷) څخه زیات او اخري حد یې معلوم نه دی. د قصیدې لومړی بیت مقفی او د نورو بیتونو لومړۍ مسره یې بې قافیې او دویمه مسره یې د مطلع قافیه تعقیبوي او د موضوع له پلوه په کې هر ډول موضوعات رانغاړل کېږي.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې دوه داسې قصیدې چې یوه یې د پینځمې هجري پېړۍ او بله یې د شپږمې هجري پېړۍ په اوایلو کې ویل شوي تر دې دمه زموږ لاس ته راغلي دي. دغه قصیدې د تاریخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوري په حواله شيخ کته په خپل (لرغوني پښتانه) او له هغه څخه محمد هوتک (پټې خزانې) ته نقل کړې چې اوس پرې د پښتو ادب چمن شين دی.

په دې قصيدو کې يوه د اسعد سوري قصيده ده چې په غور کې اوسېده او هلته يې د سوريانو د شاهي خاندان د پادشاهۍ په دوران کې ډېر عزت درلود. شيخ اسعد د محمد زوی چې وروسته بيا پر (۴۲۵هـ) کال په بغنين کې وفات شو، دغه قصيده د امير محمد سوري پر مړينه، چې د محمود غزنوي د لښکر له خوا بندي او وروسته بيا مړ شو ويل شوې او مرثيه يې بللای شو.

د ابن اثير په وينا دغه جنګ پر (۴۰۱هـ) په اهنګران کې واقع شوی و او شروع هم په داسې انداز کوي چې لومړی له فلک څخه شکايت کوي. د شيخ اسعد سوري دغه قصيده لومړی (۱۹) تمهيدي بيتونه لري او مطلع يې دا ډول ده:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

شيخ اسعد وروسته بيا فلک مخاطب ګرځوي او فلک ته دغه ډول خطاب کوي:

څه تېری څه ظلم کاندې ای فلکه
ستا له لاسه نه دی هېڅ ګل بې له خار
په ويرژلو، لور نه کړې په زړه کراړيه
پر نتليو اوروې د غم ناتار

ددغو خطابي بيتونو شمېر ټول (۱۱) دی او تر دغو خطابي بيتونو وروسته شيخ اسعد په ډېر ماهرانه او استادانه ډول خپل اصلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطلب ته راځي چې هغه د امیر محمد سوري پر مړینه ویرنه او ماتم کول دي:

کلـــه غـــورځـــوې واکـمن لـه پلازونو
کلـه کـېنوې پـــه خـــاورو کـــې بـــادار
زموږ په زړونو دې نن بیا یو غشی وویشت
ودې ژوبللـــه پـــه دې غـــشي هـــزار

شیخ اسعد په دغه قصیده کې د هغه وخت د سوریانو وضعیت چې د خپـل امیـر د مړینـې لـه املـه پـر دوی راغلـی و او دوی یـې ډېـر ځورولي او کړولي وو، ډېر په لوړ او هنري انداز سره انځور کړی او ترسیم کړی:

په دې ویر د غور وګړي تور نـمري سول
پـــه دې ویـــر رڼـــا تـیاره ســوله د ښار
ګوره ځاځي رڼې اوښـې له دې غـــرونـــو
دا کـــړونګی سانـدې لـــي پـــه شورهار

ددې علت داسې بیانوي:

دا په څه چې محمد ولاړ له نړیه
په ویرنه یې سو غور ټول سوګوار

شاعر په ټوله قصیده کې په ټولـو برخو کې هغـه نکـات پـه ډېـر ښـه انداز سره مراعات کړي چې د یوې ښې قصیدې لپاره اړین دي.

شاعر په پای کې دغه قصیده په دعایه سره پایته رسوي:

په جنت کې دې وتون زموږ واکمنه
هـــم پـــه تـــا دې وي ډېـر لور د غفار

(c) ketabton.com: The Digital Library

تحليلي کتنه:

قصيده چې يو مشهور شرقي شعري فورم دی او پخوا ډېر مروج و او داسې ښېې ښېانې هم ليدل شوي چې دغه شعري فورم تر اسلام دمخه په اريايانو کې هم و او له عربي ادبياتو څخه فارسي ته را انتقال شوی دی.

د پښتو په لرغوني ادب کې شيخ اسعد سوري لومړنی سړی دی چې موږ ته معلوم دی، دده شعر د پارسي د همغه وخت د همعصرو شاعرانو له اثارو سره نږدېوالی، ادبي رابطه او قرابت لري.

دا خو ښکاره ده چې د (۴۰۰هـ.ق) په حدودو کې پارسي ادب د ساماني شاهانو په دربارونو کې ډېر ښه روزل شوی و او بيا وروسته د سلطان محمود غزنوي پر وخت قصيده ويل خپل عروج او د اوج نقطې ته رسېدلي وو او پر دغه وخت دغه ادبي فن پوخ او بشپړ شو. پر دغه وخت د عنصري او فرخي او نورو پارسي ژبو شاعرانو له قصيدو سره که د شيخ اسعد قصيده پرتله شي نو دا په ګوته کوي چې په هغه وخت کې ددې دوو مدنيتونو يانې غزني او غور ترمنځ ضرور اړيکي موجود وو، ځکه د قصيدې ويلو اثر او ادبي ميلان په غور کې هم ليدل کېږي.

دا قصيده ډېر خصوصيات لري چې ځينې يې دلته ذکر کوو:

۱- دا قصيده د پښتو له خپلو اوزانو سره ډېر فرق لري البته د وزن او عروضي کيفيت له پلوه او د فارسي اوږدو قصيدو ته ورته ده.

۲- دا چې د پارسي په قصيدو کې د ګريز (اصلي مطلب ته ګرځېدل) ځانګړنه موجوده ده. دا قصيده هم د امير محمد سوري د ويرپه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیانولو سره خپل اصلي مطلب ته ګرځېدلې او په لومړي سر کې یې د فلک غندنه کړې ده.

۳- په دغه قصیده کې که څه هم ډېر عربي او پارسي لغات په کې شته خو له دې سره سره ډېر پخواني او متروک پښتو لغاتونه هم ډېر دي چې اوس له استعماله غورځېدلي او داسې څرګندوي چې په لرغوني دوره کې موږ په خپله ژبه کې ډېر لغات درلودل چې اوس مو له لاسه ورکړي او ځینې یې اوس هم د استعمال وړ دي.

۴- ددې قصیدې له سلاست، بلاغت او ادبي ښېګڼو څخه دا څرګندېږي چې اسعد سوري یو ډېر ښه مقتدر او زبردست شاعر و، چې د محمد د مرګ او پر هغه د خلکو د ماتم تصویر یې په ډېر ښه او لوړ هنري انداز ترسیم کړی او په ډېر ښه شان سره یې په قصیده کې ځای کړی دی.

۵- دا چې شیخ اسعد په دې مرثیه کې د امیر پر مړینه غم ښکاره کوي او د یو ډول ماتم څرګندونه کوي، خو ترڅنګ یې بیا د غور د هغې طبیعي ښکلا یادونه هم کوي چې غور یې لري او هغه طبیعت په دې غم کې د غور له خلکو سره شریک ګڼي چې غرونه یې سپینې اوښکې څڅوي او ابشارونه یې د غم او ماتم سندرې وایي او هغه زرکې چې د غور په شنو ورشوګانو کې به یې د خوشالۍ او نشاط نغمې ویلې هغه هم د امیر پر مړینه خپه او پر زړه سوې انځوروي او د غاټول د ګلونو د نه شنه کېدو خبره کوي. شیخ اسعد دغه ټول انځورونه په ډېر ماهرانه ډول انځوروي.

۶- دا چې هغه مهال به شاعرانو او قصیده سرایانو ډېر کوښښ کاوه چې د خپل ممدوح ډېره ستاینه وکړي او د خلکو په نظر د هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقام ډېر لوړ وښيي، نو له رنګ رنګ مبالغو څخه به يې کار اخيست، چې کله کله به داسې هم کېدل چې د زيات افراط له وجې به يې ځينې کېدونکې کړنې د معجزو درجو ته رسولې خو شيخ اسعد سوري د خپلې ځيرکتيا او هوښيارۍ په وجه له دغه ډول بې ځايه مبالغو څخه ځان ژغورلی دی.

۷- شيخ اسعد سوري که څه هم د امير پر مړينه د خپګان څرګندونه کوي خو د پښتو له عنعنوي او کولتوري بريده ځان نه اوباسي او د امير مړينه د ننګ او غيرت مړينه بولي او د هغه پر نامه د افتخار خبره کوي.

۸- شيخ اسعد سوري د امير مړينه د خلکو او وطن لپاره يوه ضايعه ګڼي، خو بالمقابل فرخي چې تر ده وروسته يې د غزني د تباهۍ په باب قصيده ويلې او د قصيدې په اخر کې د ځان په اړه فکر کوي چې د غزني دربار تباه شو اوس به شاعران څه کوي.

شعرا را بتو بازار بر افروخته بود
رفتی و باتو بيکبار برفت آن بازار

۹- اسعد سوري په دغه قصيده کې له غيابه څخه د مخاطب پر لور ډېر ښه التفات کوي، چې دې التفات يې دې قصيدې ته لا ښکلا ورکړې چې دا په هغه وخت کې ډېر مروج و.

په پښتو لرغوني ادب کې يوه بله مشهوره قصيده د ښکارندوی قصيده ده چې په پښتو ادب کې د يو شهکار حيثيت لري.

ښکارندوی د غور و او پلار يې چې احمد نومېده د فيروز کوه کوتوال و، په خپله ښکارندوی به کله په غور کې اوسېده او کله به په غزني او کله په بست کې اوسېده. په هر حال د ښکارندوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ د سلطان غیاث الدین او سلطان شهاب الدین په ستاینه کې چې ډېرې قصیدې یې ویلي دي او د غور د سلاطینو د دربار پښتون شاعر و او محمد بن علي د تاریخ سوري مولف لیکلي دي چې ما په بست کې د ښکارندوی د اشعارو او بوللو غټ کتاب ولید.

دا د پښتو قدیم قصیده ویونکی شاعر به تل د غور له سلاطینو سره په جګړو او جنګي سفرونو کې ملګری و او هم د دېوان خاوند دی.

دا قصیده هم هغه د سلطان شهاب الدین غوري په ستاینه او مدحه کې ویلې چې له هغه سره په یو جګړه ییز سفر کې چې د هند پر لوري یې کړی و، ملګری و.

دغه قصیده د قصیدې له هغو درېیو ځانګړنو څخه برخمنه ده چې پر درېیو برخو وېشل کېږي چې لومړی تشبیب، دویم د ممدوح توصیف او درېیم یې دعایه ده.

ښکارندوی هم د قصیدې په لومړي سر کې د یوه قوي تشبیب په راوړلو سره قصیده پیلوي او په لومړي سر کې د پسرلي د ښکلاوو او ښکلو طبیعي منظرو، په غرونو کې د ګلونو او د ښېرازه دښتو تصویر انځوروي.

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سنګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه
مځکه شنه لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طیلسان زمردي واغوستل غرونه

چې وروسته بیا په ډېر ځانګړي انداز سره د ګرېز مرحلې ته ځي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه به چونې په ستايه د ګلو موړ سي
نه به موړ سم د سلطان په صفتونه

او په اخر کې يې په دعايه سره پايته رسوي:

ستا په زېرمه دې خاونده لوی ثبنتن وي
مــوړ خو ستا په مرسته يونه ثو چې يونه

ثېړنه او کتنه:

ښکارندوی په خپله قصيده کې د طبيعت د ښکلاګانو ذکر کړی چې په هغو کې د غرونو، دښتو، ګلانو، بلبلانو د مستو او سرشارو سيندونو چې په دې ټولو کې يې د وطن له ښکلو او په زړه پورې منظرو ثخه الهام اخيستی او پر ده يې تاثير کړی او بيا يې دغه ښکلاوې په خپل قوي تخيل او په ټول ادبي قوت له استعارو او نازکو تشبيهاتو سره يوځای کړي او د قصيدې په امېل کې يې اچولي دي.

د ښکارندوی د قصيدې د سلاست او بلاغت او په هغې کې له استعارو او تشبيهاتو ثخه دا په زغرده ثرګندېږي، چې ښکارندوی په ادبي فنونو او د بلاغت په علم پوه او يو مقتدر شاعر و.

ښکارندوی که ثه هم يو درباري شاعر و او د غور د ښار اوسېدونکی و، خو شعري ژبه يې غرنۍ، پخه او کلکه کارولې او په قصيده کې يې ډېر پخواني پېچلي لغاتونه استعمال کړي چې دا د پښتو ژبې د شتمنوالي يوه لويه بېلګه ده.

ښکارندوی د پښتنو زلميانو د غيرت او مېړانې کيسه او ددوی خدمتونه او سرښندنې چې د اسلام سپېڅلي دين لپاره يې کړي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

قربانۍ یې ورکړي، په دې قصیده کې په ډېر ښه شکل انځور کړي او په ډېر صراحت او وضاحت سره یې بیان کړي دي.
په پای کې ویلای شو، دغه دوه قصیدې چې د پښتو لرغوني ادبیاتو پورې تړلې قصیدې دي د هغه وخت درباري احترام په کې په ډېر ښه ډول مراعت شوی او دغه قصیدې په پښتو ادب کې داسې دوه غمي دي چې ځلا به یې تر ډېره وخته تته او کمه نه شي او تل به پرې ویاړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونو ادبیاتو ځانګړي اثار

((د سالو وړمه)):

ابو محمد هاشم سرواني د زید سرواني زوی دی. دا سړی د پښتو پخوانی شاعر او عالم هم دی چې په ځانګړې توګه یې په عربي ادب کې لوی لاس درلود او د عربو د مشهور استاد (ابن خلاد) شاګرد و، په کلو کلو په عربي هېوادونو کې اوسېدلی دی.

هاشم پر (۲۹۴هـ) له عراقه راغی او په بست کې اوسېده او یو کتاب یې د عربو د اشعارو د بلاغت او فصاحت په بیان کې وکېښ چې نوم یې (د سالو وړمه) و، یانې د (ریګستان نسیم) چې په پښتو کې (سالو) (ریګ) ته وایي او (وړمه) د نسیم په مانا ده. زموږ د اوسنیو معلوماتو له مخې دا د پښتو پخوانی کتاب دی، چې تر اوسه پورې موږ ته معلوم دي.

د پټې خزانې مولف یې د لرغوني پښتانه په حواله نوم اخلي او د هاشم سرواني له مولفاتو څخه یې ګڼي. نور نو موږ معلومات نه لرو چې ددې کتاب نثر څرنګه و او څومره و او نظم یې څومره و، خو یوازې د پټې خزانې د مولف له دغې لیکنې څخه داسې نتیجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخیستلای شو چې په پښتو ژبه قدماوو کتابونه لیکل او دا ډول په خپل وخت ډېر کتابونه موجود وو.
هاشم سرواني پر (۲۲۳) هـ کال زېږېدلی او پر (۲۹۷)هـ وفات شوی.

((تذکرة الاولیا)):

سلیمان ماکو د پښتو ژبې له پخوانیو لیکوالو او نثر لیکونکو څخه دی چې تراوسه معلوم شوی، دی یو لوی مقتدر لیکوال دی.
دی د بارک خان صابزي زوی و چې د کندهار په ارغستان کې اوسېده، د ماکو قوم تراوسه هم لږ تعداد هلته اوسي او په ابدالیو کې دا نوم شاملېږي.
سلیمان ماکو له دې قوم څخه یو پوه لیکوال راوتلی دی او د پښتونخوا په غرونو کې یې سیاحتونه کړي او د خپل وخت مشهور روحاني او ادبي رجال یې لیدلي دي. دی په خپله وایي چې پر (۶۱۲)هـ تللی وم او د پښتونخوا پر غرونو او رغونو ګرځېدم او د لویانو مراقد مې لیدل او پلټل. داسې ښکاري چې سلیمان تر دغه مهم او ګټور سفر وروسته موفق شو چې د پښتو د نوموړو بزرګانو په باب یوه تذکره (تذکرة الاولیا) ولیکي او د دوی ویناوې او اشعار په دې کتاب کې خوندي کړي. دا کتاب متاسفانه اوس ورک دی، خو استاد عبدالحی حبیبي یې لومړي (۷) مخه پر (۱۳۱۹) هـ کال په کندهار کې موندلي وو او د هغو مخونو عکسونه یې د کابل په کالنۍ کې پر (۱۳۱۹هـ.ش) او بیا په پښتانه شعرا لومړۍ ټوک کې خپاره کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلیمان ماکو د پښتو پخوانی مورخ او نثر لیکونکی دی او دده د دغه ګټور کتاب څو مخه د پښتو ژبې او د ادبیاتو د تاریخ لپاره داسې ګټور ثابت شول چې د ادب او پښتو تاریخ یې تر ابده مرهون دی.

((د خدای مینه)):

شیخ متی یو زاهد، عابد او تصوفي شاعر و، ده خپل لوړ او جمالي اشعار په یوه ټولګه کې کښلي وو، چې نوم یې د (خدای مینه) و.
د محمد هوتک په قول شیخ متي دا کتاب په غونډان کې کښلی او خپل شعرونه او مناجات یې په کې راټول کړي وو. کله چې شیخ متي وفات شو، نو دده ارادتمندانو هغه کتاب دده پر مزار کېښود چې د کلات د غونډۍ پر سر واقع دی.
کوم خلک چې به دده د مرقد زیارت ته ورتلل، نو له هغه زیارته به یې دا کتاب اخیسته او د شیخ متي مناجات به یې لوستل. وروسته څرګنده نه شوه چې کتاب څه شو، خو ویل کېږي چې د مغولو د تاړاک له وجې دا کتاب ورک شو. د شیخ متي دا کتاب اوس ورک دی، یوازې یو عرفاني شعر له هغه څخه په پټه خزانه کې موږ ته پاتې دی، له دې شعر څخه ښکاري چې دغه کتاب د (خدای مینه) یوه مجموعه وه، چې ډېر موثر اشعار په کې غونډ شوي وو.
محمد هوتک وایي: ((وګړیو به هغه پاړکي غږول او هر چاته به یې چې ویل، نو هغوی به ژړل.)) د مغولو تاړاک ډېر علمي او ادبي ذخایر زموږ له لاسه ایستلي دي، دا کتاب هم د هغه عصر له

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضایعاتو څخه دی او که محمد هوتک په خپله خزانه کې نه وای یاد کړي نو اوس به یې نوم هم ورک و.

لرغوني پښتانه:

دا د موفق مورخ او د پښتو ژبې لوی لیکوال شیخ کټه اثر دی چې د مرحوم شیخ متي له علمي او ادبي کورنۍ څخه و، چې د شیخ یوسف زوی او د شیخ متي لمسی و.

شیخ متي (کلات بابا) خپلې کورنۍ ته علم، تقوا، عرفان او ادب په ارث پرېښودل او ډېر علما، مورخان او عارفان په کې پیدا شول، چې شیخ کټه په دوی کې ډېر مشهور و.

د شیخ کټه مور بي بي (مراد بخته) نومېده چې په ختیه زمنده وه، نوموړي عالم د پښتو د رجالو او مشاهیرو په تاریخ کې یو مهم کتاب وکښې چې نوم یې (لرغوني پښتانه) و.

دا کتاب پښتو و او د پټې خزانې مولف محمدهوتک ډېر ځله دا کتاب یادوي او داسې ښکاري چې ددغه مورخ مهم ماخذ هم دغه و او د پټې خزانې د لیکلو پر وخت یې دا کتاب په لاس کې و.

له (لرغوني پښتانه) کتاب څخه د پټې خزانې په ذریعه دغه مغنم مواد موږ ته پاتې دي.

۱- د امیر کروړ احوال او اشعار چې شیخ کټه هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

۲- د شیخ اسعد سوري احوال او اشعار چې شیخ کټه هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- د ښکارندوی احوال او اشعار چې شیخ کټه هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړی دی.
۴- د هاشم سرواني احوال او اشعار.

((تاریخ سوري)):

ددې اثر لیکوال محمد بن علي البستي دی. احتمالاً چې د مغولو د تاړاک په ابتدا کې به ژوندی و. دده په باب ډېر معلومات نه لرو. پرته له دې چې د هلمند د غاړو یو سړی و او د تاریخي بست اوسېدونکی و، پلار یې (علي) و او ده یو کتاب لیکلی و، چې د سوریانو پاچاهانو احوال یې له قدیمه په کې ضبط کړي وو.

((تاریخ سوري)) اوس ورک دی، یوازې د پټې خزانې مولف یې د شیخ کټه متي زي د (لرغوني پښتانه) په حواله نوم اخلي او داسې ښکاري چې دا کتاب د شیخ کټه په لاس کې و، او په (لرغوني پښتانه) کې یې ډېر مواد له دغه کتابه رانقل کړي دي.

د (تاریخ سوري) یو څه ابحاث او محتویات موږ ته په دوو واسطو لاسته راغلي دي؛ شیخ کټه په (لرغوني پښتانه) کې ځینې رانقل کړي دي او له (لرغوني پښتانه) د پټې خزانې مولف محمد هوتک په خپل کتاب کې رااخیستي دي. هغه مواد او پاتې اثار دادي:

۱- د امیر کروړ احوال او دده یو قدیم حماسي سفر او ویاړنه.
۲- د اسعد سوري احوال او دده قصیده.
۳- د ښکارندوی احوال او دده قصیده.

له دغې پاتې اثارو څخه ښکاري چې محمد بن علي په تاریخ او پښتو ادب کې ښه او ثقه معلومات درلودل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه (لرغوني پښتانه) چې له ده څخه روایت کوي. دی یو ادیب او څېړونکی سړی و او په بست کې یې د ښکارندوی د قصایدو یو غټ دېوان موندلی دی او له هغه څخه یې دده یو غرا قصیده په خپل (تاریخ سوري) کې رانقل کړې ده.

داسې ښکاري چې د محمدبن علي (تاریخ سوري) مشهور و او شیخ کټه هم دا کتاب د غور په (بالشتان) او (الشتان) کې موندلی و او تر دغه عصره د (۷۵۰هـ) حدودو کې لادا کتاب موجود و.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې نور ځانګړي کتابونه هم لیکل شوي، چې اکثره یې د زمانې ناخوالو له منځه وړي دي. دا څو یې چې ما یاد کړل، دا هغه کتابونه وو چې د زمانې بادونو یې اکثره څه برخه له منځه وړې، خو بیا یې هم تر موږه څرک رارسېدلی او یو څه برخه یې لاخوندي پاتې شوې ده. ښه به وي چې دلته د پښتو لرغونو ادبیاتو د وتلو څېرو نومونه واخلو. دوی هر یو پر خپل وخت ځانګړي اثار لیکلي خو بېلابېلو ناتارونو یې اثار له منځه وړي دي.

د پښتو لرغونو ادبیاتو شاعران، لیکوال او ادیبان:

۱. امیر کروړ پهلوان
۲. هاشم زید سرواني
۳. شیخ رضي لودي
۴. نصر لودي
۵. بېټ نیکه
۶. اسماعیل سړبن
۷. خرښبون
۸. شیخ اسعد سوري
۹. شیخ تیمن کاکړ
۱۰. ښکارندوی غوري
۱۱. ملکیار غرشین
۱۲. تایمني
۱۳. قطب الدین بختیار
۱۴. شیخ متي

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۵. باباهوتک
۱۶. شیخ ملکیار هوتک
۱۷. اکبر زمینداوري
۱۸. سلطان بهلول لودي
۱۹. خلیل خان نیازی
۲۰. زرغون نورزی
۲۱. زرغونه کاکړ
۲۲. رابعه
۲۳. دوست محمد کاکړ
۲۴. شیخ عیسی مشوانی
۲۵. شیخ بستان برېڅ
۲۶. علي سرور لودي
۲۷. مېرمن نېکبخته
۲۸. شیخ محمد صالح الکوزی
۲۹. سلیمان ماکو
۳۰. محمدبن علي البستي
۳۱. احمد لودي
۳۲. شیخ کټه
۳۳. شیخ ملي
۳۴. زرغون خان

او داسې نور شاعران او ادیبان، خو ما یې دلته د ډېرو مهمو او مطرحو هغو یادونه وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمیع الرحمن حبیبزی- د پښتو څانګې د لومړي ټولګي محصل

په لرغونو ادبیاتو کې پښتو غزل

زموږ په پښتو ادبیاتو کې غزل نږدې اوه سوه کلن تاریخ لري. د پښتو لومړنی لاسته راغلی غزل د اکبر زمینداوري دی، د اکبر زمینداوري د دېوان په لاسته راغلو پاڼو کې د پښتو دوه غزلې هم شته.

غزل د شرقي شاعرۍ ترټولو غوره او منل شوی شعري فورم دی چې د اکبر زمینداوري تر غزلو دمخه په پښتو کې موږ د غزلو بېلګه نه لرو. که چېرې موږ په پښتو ادب کې د غزل تاریخ په اړه څه لیکو، نو پیل به یې د اکبر زمینداوري له غزلو کوو، چې په اتمه هجري پېړۍ کې ویل شوی دی. د اکبر زمینداوري غزلې په تول پوره او د شرقي غزل کړه وړه لري، د اکبر زمینداوري غزلونه یو یې پنځه بیتیزه او بل یې اووه بیتیزه دی. د شرقي شاعرۍ شعر پېژندونکي عقیده لري چې زیاترو شرقي ژبو د لومړنیو غزلو بیتونه کم وو او تر اوو بیتونو یې تجاوز نه کاوه. (د پښتو غزل) د کتاب مولف پروفیسور افضل رضا په قول د اکبر زمینداوري د غزلو ژبه یې خوږه او خیالات یې ژور دي، د اکبر زمینداوري له دوو لاسته راغلو غزلو څخه یو دلته راوړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپـــل ځـــان لـــه حیرانـــی څـــه ویـــل کـــړم
د عشـــق ویـــر بـــه تـــل پـــه خپلـــه پټـــول کـــړم
مـــا مـــدام لکـــه بـــورا پـــر ګلـــو ګشـــت کـــړ
اوس بـــه ځـــم پـــه ســـر تـــور ســـر فـــراق د ګـــل کـــړم
د غمـــاز لړمـــون بـــه زه پـــه لمبـــه کېـــږدم
ځنـــې هېـــر بـــه د یـــار بـــزم ګـــل او مـــل کـــړم
زمـــا د یـــار د مینـــې اور پـــه زړه کـــې بـــل دی
زه بـــه ســـر او مـــال ښـــندم دیـــد بـــه حاصـــل کـــړم
د بېلتـــون لـــه ویـــره ژاړم اوښـــکې وینـــې
زه اکبـــر پـــه خپـــل اشـــنا د ســـر ښـــندل کـــړم.

تـر دې مخکـې پـه درېیمـه هجـري پېړۍ کـې د ابـو محمـد هاشـم سرواني البستي ژباړه ده چې د خپل استاد ابن خلاد شعر یې پښتو ته ژباړلی دی چې د فورم لـه مخې غـزل او قطعې تـه ورتـه شعر دی خو محتـوا یې د غـزل نـه ده، ځکـه چې د غـزل موضـوع کې عشـق، مینه او داسې نور مسایل رانغښتل کېږي.
په لسمه هجري پېړۍ کې موږ له افغانستان او پښتونخوا څخه ډېر لـرې د هندوسـتان پـه سـیمه کـې درې پښـتانه شـاعران پېژنـو چـې درېواړه لوی صوفیان، عابدان او زاهدان وو او کومې غزلې چې لـه دوی څخه راپاتې دي، د تصوف او عرفاني افکارو بیـانوونکې دي.
لـه دغـو شـاعرانو څخـه شـیخ عیسـی مشـوانې چې د هندوسـتان پـه (دامله) کې یې ژوند کاوه د افغان پاچا شېرشاه سوري معاصر و، ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو، پارسي او هندي ژبو يوه ګډه رساله ليکلې وه چې دا رساله منظومه وه او يوه درې بيتيزه کوچنۍ غزله يې دلته راوړو:

په خپله کار کړې په خپله انکار کړې
کله بادار يم کله مې خوار کړې
ته خو قادر يې په صفتونو
کله مې نور کړې کله مې نار کړې
عيسى حيران دی په دې شيونو
کله مې يار کړې کله اغيار کړې.

له دغو څو محدودو بيتونو څخه دا راڅرګند ېږي چې غزل د مينې او عشق له محتوا څخه د تصوف او عرفان موضوع پر لوري ګام اخيستی او د شيخ عيسى مشوانې وينا د خواجه عبدالله انصاري پير هرات مناجاتو ته نږدېوالی ښيي او بل عارف شاعر شيخ علي سرور لودي دی چې محمد هوتک په پټه خزانه کې د تحفة صالح په حواله دده يوه صوفيانه غزل را اخيستی دی:

محبت پياله مې نوش کړه په مجاز کې
د حق نور وينم په سترګو د ايماز کې
درست وطن راته درياب سو بې ديدنه
ديد مې نه شي مګر خدای مې سبب ساز کې
که زه مړ شم هم له ګوره کړم سر پورته
ناګهانه چې دلبر راته اواز کې
که مې سر غوڅ د رقيب په تېره تېغ سي
هم به ځم که دلبر غوښت په مهرو ناز کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه ویـــار مـــدام ناســـت وو یـــو لـــه بلـــه
پـــر غمـــاز دې بـــاري کـــانې د غـــم ســـاز کـــي
ګـــران بېلتـــون بـــه د هغـــو مینـــو وینـــه
چـــې تـــل ناســـت وي پـــه خلـــوت کـــې ســـره راز کـــي
ای (ســـروره) غمـــازان ســـوه بـــې حســـابه
پـــاک الله دې صـــورت تـــش بـــې مغـــزه پیـــاز کـــي.

په پورته غزل کې هم د تصوف او عرفان مضمون پروت دی، چې د شیخ علي سرور لودي له عرفاني اشعارو څخه بلل کېږي. د شیخ محمدصالح یو غزل دی چې د کندهار د هغه وخت د صوبه دار (شاه بېګ د غوښتنې په ځواب کې یې لیکلی او ورلېږلی دی، دده په غزل کې یو ډول عارفانه استعمال لیدل کېږي، چې دلته د شیخ محمدصالح د غزل راوړل ضروري بولم:

د لیلـــی د مینـــې فـــیض هـــر ســـبا وړم
بېهـــوده منـــت بـــه ولـــې د بـــل چـــا وړم
چـــې اشـــنای د شـــپې ناڅاپـــه پـــه لاس کښـــېوت
روښـــان زړه پـــه ګوګـــل پـــټ لمـــر پـــه ســـما وړم
پـــر دنیـــا کـــه تجـــارت څـــوک د دنیـــا کـــي
زه د زړه پـــه بـــازار بـــار د عشـــق ســـودا وړم
کـــه پـــر تخـــت مـــې د ســـلیمان ســـپور کـــړې ســـړیه
عاقبـــت خـــاورو تـــه ښـــه عمـــل پیشـــوا وړم
بـــې لـــه عشـــقه خوشـــحالي پـــر مـــا حرامـــه
زه صـــالح کـــه پـــه خولـــه خـــوښ پـــه زړه ژړا وړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب تاریخ لومړۍ دوره (لرغوني دوره) له دویمې هجري پېړۍ څخه پیل او د یوولسمې هجري پېړۍ تر لومړیو پورې رسېږي. په دې دوره کې موږ په شکلي او موضوعي لحاظ د غزل د انکشاف څرک ایستلای شو. د مضمون له پلوه هم غزل په دې دوره کې پوره پرمختیا موندلې ده؛ د ژوند بېلابېل موضوعات په کې بیان شوي دي، لکه د رزم او بزم خبرې، دیني او عرفاني موضوعات، عشقي او داسې نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر پښتو لرغوني ادب د عربي ژبې اغېزه

پر پښتو لرغوني ادب باندې د عربي ژبې اغېزې شته او ددې اغېزو مهم لاملونه په لاندې ډول ښودل کېږي:

الف- په هغه زمانه کې چې عربو په نړۍ کې ځواکمني درلودله، نو طبعاً يې پر پښتو ژبه هم خپل تاثير لرلی دی.

ب- د عربي خلفاوو يرغلونه پر افغانستان باندې.

ج- نورې نړۍ ته د اسلام خپرېدل چې په دې کې د افغانستان پښتني سيمې هم شاملې وې.

د- عربي نړۍ ته د پښتنو شاعرانو سفرونه، چې دې هم پر پښتو اغېز لرلی دی او همدغو شاعرانو ځينې عربي کلمې زده کړې او بيا يې په خپلو ادبي اثارو کې استعمال کړې دي.

هـ- پر هغه وخت د عصري زده کړې نه شتون او د ديني زده کړې پرمختګ چې په جوماتونو او مدرسو کې نرينه او ښځينه ورباندې بوخت وو، دې هم پر پښتو لرغوني ادب باندې اغېز لرلی دی.

اوس د ځينو هغو کلمو چې له عربي څخه پښتو لرغوني ادب ته راغلې دي، يادونه کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درهم: عربي کلمه ده او د پیسو په مانا ده، خو دلته ابومحمدهاشم بن زید سرواني البستي چې د (۲۹۴هـ.ق) په شاوخوا کې یې په خپل ژباړلي شعر کې راوړې ده.

قتالونه: دا هم عربي کلمه ده، چې ابومحمدهاشم سرواني په خپل ژباړل شوي شعر کې راوړې ده.

الحاد: عربي کلمه ده چې نصر لودي په خپل پاړکي کې خپل تربور شیخ رضي ته لیکلې.

ملحد: داکلمه هم په دې پاړکي یانې د نصر لودي په پاړکي کې راغلې ده، عربي کلمه ده.

سنتي: دا کلمه هم په همدې پاړکي کې شیخ رضي راوړې ده او یوه عربي کلمه ده.

مومن: کلمه په همدې پاړکي کې یوه عربي کلمه ده چې د پښتو مانا یې مسلمان ده. دې ته ورڅېرمه د تایمني په سندره کې چې په ۵۸۰ کال شاوخوا کې یې لیکلې وه هم ځینې عربي کلمې شته چې په لاندې ډول یې ښودلی شو.

صفت: دغه کلمه تایمني په سندره کې راوړې ده چې یوه عربي کلمه او پښتو مانا یې ستاینه ده.

ملک: دا هم یوه عربي کلمه ده چې تایمني په خپله سندره کې راوړې ده.

همدارنګه د ښکارندوی قصیده کې هم عربي کلمې شته چې باید یادوته ترې وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسیح: عربي کلمه ده چې ښکارندوی په خپله قصیده کې راوړې ده.

همدارنګه ښکارندوی په دې قصیده کې ځینې نورې عربي کلمې هم راوړې دي لکه (جنت، سلطان، اسلام، دین، شهاب) چې ټولې عربي دي.

پر دې قصیدې سربېره د شیخ اسعد سوري په قصیده کې چې د درېیمې هجري پېړۍ په درشل کې ویل شوې ده، هم عربي کلمې پرتې دي، لکه: (فلک، ظلم، امیر، قبر، جنت، غفار). ټولې عربي کلمې دي چې په دې قصیده کې پرتې دي. همدارنګه تر دې وروسته د خلیل نیازي او بهلول لودي په رباعیانو کې هم ځینې عربي کلمې تر سترګو کېږي، لکه: (مرحبا، عدل) کلمې چې عربي دي.

همداراز که له نظم او شعر څخه تېر شو د پښتو لرغوني ادب په نثر کې هم ځینې عربي کلمې شته چې باید سترګې ترې پټې نه کړو، ځکه چې زموږ ادیبانو یا لرغونو ادیبانو تر ډېره حده دیني زده کړې کړې وې او زیاتره یې علما او متصوفین وو، نو ځکه یې په خپل نثر کې ځینې عربي کلمې هم راوړې دي، لکه د سلیمان ماکو په تذکرة الاولیا کې هم ځینې عربي کلمې تر سترګو کېږي چې په لاندې ډول یې ښودلی شو: د (حمد، کونین، ثقلینو، رحمتونه، آل، امابعد، مراقد، اولیاء) ټولې عربي کلمې دي چې په دې تذکره کې یې راوړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېر نور داسې نثرونه هم شته چې په هغو کې له عربي کلمو څخه کار اخیستل شوی دی. په پټه خزانه کې هم عربي کلمې شته چې په لنډ ډول به ورته اشاره وکړو، (حقیر، فقیر، مولف، معمر، علیین، مکان) چې ټولې عربي کلمې دي. همدارنګه څو نورې کلمې چې عربي دي:

(معرفت، جنت) هم عربي کلمې دي. دا چې په دې اندازه عربي کلمې په پښتو کې شاملې دي، نو په واضحه توګه ویلای شو چې پر لرغوني ادب باندې عربي ژبې خپل اغېز لرلای دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې ملي وزنونه او فورمونه

دا چې موږ په لرغوني ادب کې پر ملي وزنونو او فورمونو خبرې کوو، باید ملي وزنونه او فورمونه تعریف کړو. څېړونکو د ملي وزنونو او فورمونو تعریف داسې کړی: ((ملي وزنونه او فورمونه هغه دي چې ځانګړی طرز او طریقه لري او د عربي وزنونو تابع نه وي او دې ته ملي وزنونه هم ویل کېږي.)) په لاندې ډول وربانديې خبرې کوو:

۱ - لنډۍ: لنډۍ د وخت په تېرېدو سره خپل ویونکي له لاسه ورکړي دي، نو ځکه یې ویونکي معلوم نه دي، خو پر همغه وخت د یو چا له خوا ویل شوې ده او تر موږه رارسېدو پورې یې خپل ویونکي ورک کړي دي.

لنډۍ د پښتو د لرغوني ادب هغه بډایه برخه ده چې ټول پښتانه یې پېژني او بلدتیا ورسره لري. په لنډۍ کې دومره قوت او زور پروت دی چې په نورو ملي وزنونو کې نه شته او دا ملي نظم یوازې پښتو ژبه لري او د نړۍ نورې ژبې یې نه لري. د څېړونکو له خوا لنډۍ داسې تعریف شوې ده: ((لنډۍ یوه دوه مسریزه منظومه ده، چې لومړۍ مسره یې لنډه (نهه) سېلابه او دویمه یې دیارلس سېلابه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(هجا) ده او پر هر څلورم سپلاب یې خج راځي)). لنډۍ د خلکو له خوا په (ټپه، مسره، ټیکۍ) هم یاده شوې ده، لنډۍ د مانا په لحاظ زیات ډولونه لري، لکه عشقي، پسرلنۍ، د بېلتون، مساپرۍ، حماسي، د خوشالۍ لنډۍ او داسې نورې...

لنډۍ ډېر لرغونی تاریخ لري، خو دلته موږ یوه لندۍ د نمونې لپاره راوړو چې د اریایانو په وخت کې ویل شوې ده:

سپوږمیه کړنګ وهه راخېږه

یار مې د ګلو لو کوي ګوتې رېبینه

۲ - بګتۍ: دا هم د پښتو د ادب یوه غوره برخه جوړوي. بګتۍ د پښتو د ولسي نظم یوه خوندوره او ښکلې برخه ده. د بګتیو وزن هم د لنډیو په شان ښکلی او خوندور دی او دا داسې یو ساده، چست او روان شعر دی چې د اورېدونکي او ویونکي وجود په حرکت راولي او یو هیجان په کې پیدا کوي. زیاتره په ټیټ او تېز اواز سره ویل کېږي، د بګتیو کسر د ځینو چاربیتو او ځینو بدلو پرخلاف اکثره یو بیت (دوه مسرې) وي او اکثره وخت په قافیه کې هم دواړه مسرې سره برابرې وي. د بګتۍ هر بند غالباً څلور مسرې وي چې د هر بند دوه لومړۍ مسرې یې په خپل کور کې بېله قافیه لري او څلورمه مسره یې له کسر سره موافقه وي او زیاتره بګتۍ د ولس او خلکو په سندرو کې ستره ونډه او لوړ مقام لري.

دلته به د طالب جان بګتۍ د نمونې په ډول راوړو:

دا تـــورې ســـترګې ســـره تېرېـــږې
لـــه حالـــه زمـــا کلـــه خبرېـــږې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا تـــوري ســـترګې ســـره لاســـونه
پـــه بـــام ولاړه کـــوې ســـيلونه
وربـــل کـــې ايښـــي تـــازه ګلونـــه
مـــوزي دلـــه ځـــان بـــه تـــرې جـــارېږې
تومـــت د جينـــۍ کړمـــه بيمـــار
د خيالـــه کـــوي ډول او ســـينګار
څـــرک ورپســـې ګرځـــي د پـــلار
ورځـــي طالـــب جـــان، نـــه ايســـارېږي.

۳- بدلې: عموماً پښتانه ورته غزلې وايي او په همدې نامه يې شهرت موندلی دی. بدلې د پښتو د ولسي نظم او د خلکو د سندرو يوه اغېزناکه او زړه وړونکې برخه ده. بدلې په ډېرې چستۍ او توندۍ سره ويل کېږي او د اواز سستي او د اهنګ اوږدوالی په کې نقصان پيدا کوي. د بدلو موضوع غالباً د مينې او محبت موضوع ده او هرومرو د مينې کلام دی.

بدلې په خپل قالب کې د مسريو د شمېر او د مسريو د اوږدوالي، لنډوالي او برابروالي پر اساس په ډېرو نورو برخو وېشل کېږي، چې مهم ډولونه يې په لاندې ډول دي:

الف- هغه بدلې چې هر بند يې دوه دوه مسرې لري، لکه د زرجان د بدلې نمونه:

تور بخمل د تورو ورېځو پر سر خور کړه
د سهار شبنم ورېږي بلبل شور کړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خزان ګل غوندې شومه هسې مړاوی
یا مې مور که په دیدن یا مې ځای ګور کړه
په ارمان ارمان به لاړ شم ګورستان ته
شاه صنمې نور بس له تېري زور کړه

ب- هغه بدلې چې هر بند یې ځلور لنډې او په یوه وزن مسرې ولري، لکه د خسرو یوه بدله:

مجنون په شاتنه ګرځم
د لیلا پسې د ډوانه
ځنګل په ځنګل سر شوم
هېڅ اګاه نه شوم له ځانه

ترپایه...

ج- هغه بدلې چې هر بند یې ځلور مسرې وي، چې لومړۍ مسره یې نهه یا لس سېلابه، دویمه یې همدومره سېلابه په هماغه وزن او هماغه قافیه، درېیمه مسره یې پنځه سېلابه په بېل وزن او بېله قافیه او څلورمه مسره یې څوارلس یا پنځلس سېلابه په بېل وزن او د کسر په قافیه کې وي، لکه د عبدالسلام بدله:

په دواړو لاسو مې نیولې ستا لمن محبوبا
په دواړو لاسو محبوبا
منګول به ستا په لمن کېږدم، وطن به واړه تاته پرېږدم
که مې روزي شوه
هغه وعده چې کړې تا د انجمن محبوبا - ترپایه...

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېزوان دې زانګي په سرو لبانو
لب دې خوراک دي د میخوارانو
که دې رانه کړه
ناره به واورې په زړګي یمه خوږمن محبوبا
د بدلو ډولونه تقریباً پنځلسو ته رسېږي:

سندرې: سندرې هم د پښتو ادب یوه مهمه او غوره برخه ده چې زیاتره د بېسواده خلکو او وګړو له خوا ویل شوې دي. سندرې د پښتو په منظمو ادبیاتو کې راځي چې استاد حبیب الله رفیع پر دوو برخو وېشلې دي:

۱ - عامې سندرې: هغه سندرې چې ویونکي یې د وخت په تېرېدو سره ورک او نا معلوم دي او په ګرد ولس پورې اړه لري، لکه (لنډۍ، سروکي، نارې، لنډکۍ، د ښادۍ بدلې او نور).

۲ - خاصې سندرې: دا هم د بېسواده وګړو له خوا ویل شوې دي، چې شاعران یې معلوم دي، لکه چاربیتې، بدلې، بګتۍ، لوبې، داستان، مقام، کسرونه او نور. پرته له دغو څخه نور ډولونه هم لري، لکه د میندو سندرې، د ماشومانو سندرې.

د میندو سندرې چې اکثره وخت یې میندې د خپلو ماشومانو د روزلو، ویده کولو، کرارولو په وخت کې ورته وایي، لکه د ماشوم د ویده کولو په وخت کې:

اللو-للو، پیشو- پیشو مه راځه له غرو، پلانکی جان داسې ویده دی لکه ګوډی د رنجو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ماشومانو سندرې چې کله ماشومان لږ غوټکي او پر خبرو راشي نو دوی هم یو لړ سندرې لري چې نمونه یې داده:

لادي پړی، دوه دي رخړی
څو نیسې؟ وچه، درغلم په پچه
څو نیسې؟ لنده، درغلم په بنده

او داسې نورې د میندو او ماشومانو سندرې شته.

لوبې: لوبې هم د پښتو نظم یوه خوږه، خوندوره او زړه وړونکې برخه ده. لوبې هم ساده دي او هم خوږې، هم ولسي مینه تمثیلوي او هم د ساده او کلیوال ادب غوره نمونې دي، چې لومړی یو سروکی (نیمکۍ) ویل کېږي او وروسته بیا ورپسې درې مسریزه بند ویل کېږي او په اخر کې د سروکي اخر بند ورسره تکرار راځي، لکه د محمد نور لوبه:

غمونه لرې کړه له ما عاجز غمګینه
راتاو شه لونګینه
ودې ویشتم روغه دې نه کړم
نوره یاري درسره نه کړم

او داسې نورې لوبې.

نیمکۍ (سروکی): نیمکۍ هم د پښتو ادبیاتو یو ډول دی چې عموماً د لنډیو په واسطه بشپړېږي، نو له دې څخه معلومېږي چې د سروکي بشپړونکي لنډۍ دي.

سروکي د شکل او جوړښت له مخې بېلابېلې بڼې لري، ځینې سروکي یوازې یوه مسره، ځینې دوه مسرې لري... حتی لاړیاتې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسرې لري چې زموږ فولکلور څېړونکو د پاړکو په نوم هم یاد کړي دي.

د سروکي موضوع زیاتره د عشق او مینې مسایل دي، سروکي پر دوو برخو وېشل شوي دي، چې یو یې عام سروکي دي، چې له هر ډول ساز او سرود سره په محافلو کې ویل کېږي، لکه دا سروکی:

پسې ورجګ کړه سره لاسونه
لنډ کړه د ټیکۍ مزی دې
خال به دې وران شي

او ځینې سروکي دي چې د خاص اتڼ په میدانونو کې ویل کېږي، لکه دا سروکی:

تا ویشتلی یمه وا بې غوره یاره
خوب خوب مې وړینه

نارې یا غږونه: نارې هم د پښتو شفاهي ادبیاتو یوه غوره برخه تشکیلوي. فولکلور څېړونکو نارې د پښتو شفاهي ادبیاتو د ځانګړو ډولونو په توګه معرفي کړې دي، لکه د اتڼ نارې، د هوتکو نارې، سنځرخېلۍ نارې، د نکلونو نارې او داسې نورې. نارې پر درېیو عمده برخو وېشل کېږي:

الف- د اتڼ نارې: چې په عام ډول د اتڼ په میدانونو کې د ښځو او نرو له خوا ویل کېږي او د جوړښت له مخې دوه مسریزې، درې مسریزې او څلور مسریزې وي او تر دې د زیاتو مسرو لرونکي هم وي. قافیوي جوړښت د مسریو لنډوالی او اوږدوالی او هجایي سیستم یې هم ډول ډول دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښځینه اتڼ د سندرو نمونه داده:

لونګینه، پر څنګ څنګ راوړه
چې دې شرنګ د بنګړو شینه لونګینه

د نرینه وو د اتڼ سندرې:

دا پورې په دامان توره کېږدیه
کېږدۍ مې اوبو یووړه
د ژمي شپې به چېرې تېرومه

دا نارې د موضوع په لحاظ ډول ډول دي، د ټوکو او مسخرو مطالب هم د خلکو د تفریح لپاره په دغو نارو کې ځای شوي دي.

ب- تاریخي نارې: دا ډول نارې د پښتنو له ټولنیز او سیاسي تاریخي سره اړه لري. ددې نارو جوړښت په عام ډول دوه مسریز دی چې یوه مسره یې لنډه او بله یې اوږده وي، خو د دواړو قافیه یوه وي، ددې نارو نمونه په لاندې ډول ده:

که تېری ګورجي بیا کړي تېری نارې
یو میرخان و ځنې پاتې
میرخان هم اوس کندهار ته ګرګین غواړي

ج- د نکلونو نارې: دا نارې هم د پښتو د نا لیکلو ادبیاتو یوه غوره برخه تشکیلوي، دا نارې زیاتره د بیانونو او کیسو په ترڅ کې ځینې منظومې ټوټې هم لري، چې دا ټوټې د نکل په بېلابېلو برخو او ټاکلو مواقعو کې ځای لري. دا نارې دوه مسریزې او درې مسریزې دي. د نکلونو دوه مسریزې نارې کله هم قافیه وي او کله نه وي، په درې مسریزو کې په عام ډول لومړۍ او دویمه مسره یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

قافیه لري دویمه یې قافیه یې هم اهنګي نه ساتي په ځینو درې مسریزو کې قافیه ځانته ځانته وي.

دا لاندې نمونې وګورئ:

سر د سره پالنګه هسک کړه فتح خانه
یاغي سوی هندوستان رعیت ملکونه

کرمیه چې غم نه وي ته غم راوړې
کرمیه که زما په دعا کېږي
کرمیه په لمر غوټه سپرو واوړې
که اور ګډ کړې د برېڅو په سپین ږیرو
مرور یې پخلا نه کړل
لاد لاسه ورښیي، ورښیي یاغي ملکونه

بابولالې: بابولالې هغو ځانګړو او ولسي سندرو ته وایي چې د ښځو له خوا جوړې شوې دي او بیا د همدوی له خوا د واده په ځانګړو ورځو او په مختلفو وختونو کې ویل کېږي. په واده کې د بابولالو د ویلو وختونه لکه (د ستنې راوړل، د پوښ ورځ، د مال د حلالولو وخت، د سر خلاصولو وخت، د جامو بدلولو، د نکریزو شپه، د سرجوړولو سهار، د ښځو ګډېدل، د ورایزو د راتګ وخت، د ناوې د رایستلو وخت، د خسر کور ته د ناوې راوړلو وخت). په دغو وختونو کې بېلابېلې بابولالې ویل کېږي دا لاندې یوه نمونه د بابولالې ده د ستنې د راوړو وخت کې:

راغی رومال راغی رومال پټ دی په قبو کې
د (پلانکي) په کې ایښی سر یې لوړ دی تربرو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

رومالـه په جوپو - جوپو دې وړمه
رومالـه د لوټو په زور دې وړمه
لمر راوخوت په چنارو پورې
رومال مو راوړو کلي کې ګوري.

چـاربيتې: چـاربيتې هـم د ولسـي ادب غـوره او مهمـه برخـه تشکيلوي او هره چاربيته د پښتو په موسيقۍ او ساز کې ځان ته په زړه پـورې اهنګ، وزن او زړه وړونکې نغمـه لـري. پـه چـاربيتو کـې زياتره نکلونه او کيسې ويـل کېږي. چـاربيتې عمومـاً پـر دوو برخـو وېشل کېږي:

الف- ساده چاربيتې

ب- زنځيري چاربيتې

د ساده چاربيتو د مسـرو شـمېر لـه څلورو مسـرو څخـه پيـل تـر شـلو مسرو څخه زيات دی او د زنځيري چاربيتو د مسرو شمېر لـه شـپږو مسـرو څخـه شـروع تـر اتـو مسـرو، نهـه مسـرو او داسـې نـورو پـورې رسېږي.

د ساده چاربيتو او زنځيري چاربيتو نمونې دادي:

ساده چاربيته:

تـوره ده نجلـۍ تـور يـې پـه غـاړه لـونګين دی
تـور زړوکـی کـړي، تـور کمـيس يـې کمـرچين دی
تورې سترګې راغله تور وربل خو يې رنګين دی
تـورې لېـونی کـړم، تـور د زلفـو يـې ټالونـه دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زنځيري چاربيته:

ښـــه ســـينه، رنګينـــه، ســـنګينه د ليلـــې
شـــين يـــې خـــال دی دلال دادی حـــال د ليلـــې
قلنـــدر ســـتا د دره هـــر ســـهار دی جانـــان
ټيـــک د ســـر دې ســـره زر، ښـــه نظـــر د جانـــان
خزانـــه، نازدانـــه، جانانـــه، کـــه ګيلـــې
ښـــه ســـينه، رنګينـــه، ســـنګينه، دليلـــې
نـــن يـــې شـــال، دی کشـــال، زانګـــي خيـــال د ليلـــې
شـــين يـــې خـــال دی دلال، دا دی حـــال د ليلـــې
تر پايه...

د يادونې وړ ده چې د چاربيتو ويونکي معلوم دي.

کيسې: کيسې هم د پښتو د ولسي ادب يو په زړه پورې برخه تشکيلوي، تقريباً درې نيم زره کلن تاريخ لري. د کيسو منبع د اريايي قومونو د شمېر دوام او پيروي ده، خو د کيسو د شروع کېدو نېټه نه ده معلومه. د اکثره کيسو ويونکي معلوم دي او زياتره کيسې د ولسي شاعرانو له خوا په نظم شوي ډول ويل شوې دي، چې د عبدالغفار کيسه دلته د نمونې په توګه راوړو:

د نمرود په زمانه کې راغلی په کيسه کې
پيدا شو ابراهيم خليل الله دوست د اکبر و بېشکه پيغمبر و
ترپايه...

د پښتو په ولسي ادب کې ځينې نور ملي وزنونه هم شته چې يوازې نومونه يې را اخلم، لکه: فالونه، نکلونه، متلونه او داسې نور...

(c) ketabton.com: The Digital Library

د میندو سندرې او پښتو نکلونه

پښتنې میندې چې کله له خپلو کارونو څخه وزګارې شي، نو بیا ماشوم کله په غېږ کې او کله هم په زانګو کې واچوي او د ماشوم ویده کولو، په خبرو راوستلو او کرارولو لپاره په خپل خوږه اواز او خاص اهنګ ځینې سندرې خپل ماشوم ته وایي او په دې توګه د مورولۍ فطري مینه د سندرو په جامه کې ماشوم ته وړاندې کوي، ددغو سندرو له ویلو سره میندې خاص اکټونه کوي چې ماشومان یې اکټونو ته متوجه کېږي، ژړا بس کوي او پر خندا پیل کوي. د پښتني فولکلور لیکوال د میندو سندرو په باب وایي: «د پښتنې مور مینه ناکه غېږ په حقیقت کې د شعر او ادب د زده کړې لپاره هغه ابتدایي مکتب دی چې ملاله، نازو، ایمل خان او خوشال خان په کې روزل کېږي چې بیا وروسته څوک په کې د علم او ادب اتلان او څوک په کې د جګړې باتوران شي.» (د پښتو شفاهي ادبیات ۳۳-۳۲ مخونه.)

د میندو سندرې سېلابوتونیک او څپه ییز اوډون لري، د مسرو څپې یې لږې او ډېرې وي او جوړښت او سکښت یې له پخوانیو لرغونو اریایي سرودونو سره سر لګوي، په دې سندرو کې پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

للوګانو سربېره نورې وړې وړې منظومې هم شته چې کله کله ځینې کوچنۍ روزنیزې کیسې هم په کې وي.

د میندو ځینې للوګانې، اللو، تاتۍ او ځینې نورې سندرې د لومړي ځل لپاره ډارمستټر (د پښتونخوا د شعر هارو بهار) کې خپرې کړې، بیا وروسته ځینو نورو پوهانو ډېرې دغه سندرې راټولې او خپرې کړې، ښاغلي ډارمستټر په هارو بهار کې لیکلي:

((نقل دی چې د سکانو د پاچاهۍ په دوران کې یو سک له یوسفزو څخه یوه پېغله لاهور ته وتښتوله، یو کال وروسته چې د هغې نجلۍ ورونه خبر شول، ورپسې ورغلل هلته د نجلۍ یو زوی هم پیدا شوی و. کله چې دغې ښځې خپل ورونه ولیدل څښتن یې شراب څښلي وو او نشه په کټ کې پروت و، دغې ښځې خپل ماشوم په زانګو کې واچاوه او ددې سندرې په ویلو یې هغوی پوه کړل چې دننه راشي.))

(پښتو شفاهي ادبیات ۳۴-۳۶ مخونه.)

تـــاتۍ زنګـــوټۍ مـــه راځـــئ غلـــو
پـــه کـــوزې لارې مـــه ځـــئ، پـــه بـــرې لارې ورو
دننـــه دواړه ســـپي دي هغـــه مـــې تړلـــي پـــه نـــاړو
په کرونجي باندې منګی دی هغه پټ په کټورو
دننـــه پروټـــی دی هغـــه ډک پـــه اشـــرپو
ایـــږ دلـــې ویـــده دی تاســـو راشـــئ پـــه ورو ورو
کـــافر شـــراب خـــوړلي خبـــر نـــه دی پـــه راتلـــو
اوس که دی خبر شي خلاص به نه شي په خوارو
کـــافر دی شـــراب خـــور، نـــه خبرېـــږي پـــه نـــارو
ماشـــوم پـــه دلـــې پـــردم نـــه بـــه ژاړم پـــه زارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغـه سـندرې چې يـوې تـاريخي زمـانې تـه اشـاره کـوي او هغـه پـر پښتنو باندې د سکانو د يرغـل او تېـري زمانـه ده، ددغـې سندرې زمان او مکان نه دی څرګند چې څه وخت او د چا له خوا په کوم ځای کې ويـل شـوې، خـو د سـکانو پرضـد د پښـتنو د مبـارزې غـږ زمـوږ غوږونو ته رارسوي.

د ماشوم پر کرارولو او ويده کولو سربېره بله ګټه داده چې ماشـوم د خپلې مور له خبرو سره اشنا کوي او ژر پر خبرو راځي.

لکه دا سندره:

يـو يـې سـپينکی مـخ دی لکـه پوڅـه د چوپـان
يــو يــې لــوړه پــوزه ده لکــه پولــه د ديکــان
دوې يـې غټـې سـترګې دي کـه ګـاټې د ميـدان
دوې يـې نـری وروځـې دي کـه تـوکې د کـوران
دوې يـې نـری شـونډې دي کـه مـزي د ګرېـوان

مينديې له ماشومتوبه خپلو ماشومانو ته د دوی د پلرونو او نيکونـو د تـورو سـتاينه کـوي او لـه ټوپـک او وسـلې سـره يـې بلدتيا او اشـنا کول غواړي لکه:

پلانکي جانه ښايسته ښه دې توره ښه وسله
په ښايسته نيلي سپره چې نيلی دې تماشې کا
تور نازيان دي ورسره

اللو اللو-اللو پلانکی جان داسې للو دی لکه ګوډی د رنجو چا وهلی، چا وهلی هلکانو جنکيانو په صحرا وهلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مور او پلار نیا یې په غلا وهلی
اللو للو-للو خوب دې درشي په لېمو، خوږ دې لرې له هډو.

پښتو نکلونه:

نکلونه د پښتو ولسي ادبیاتو یو ځانګړی صنف دی، کله چې په انساني ټولنه کې د پېښو منځته راتګ د انساني ژوند بڼه واړوله او انسان د ژوند له سړو تودو سره مخامخ شو او د طبیعت د معماوو په باب یې ځان د فکر په سمندر کې ډوب ولیده، نو د خپل وجود تر توان زیاتې هیلې او تلوسې ورسره پیدا شوې، نو له دغو ټولو څخه یې نکلونه جوړ کړل، چې دغه نکلونه ځینې خوله په خوله او سینه په سینه تر موږه راورسېدل او زیات شمېر یې د نېستۍ غېږې ته لاړل، د مرګ وروستۍ سلګۍ یې ووهلې مړه شول او خاورې ځینې جوړې شوې او «ځینو یې لابیا د مدرسو درسونه جوړ کړل او د اووم هنر یا د سینما د ځوان هنر پرده یې ونیوله»

د هر ولس له نکلونو څخه د هغه ولس د بېلو تاریخي او کولتوري دورو د ژوندانه وضعه او ټولنیز مناسبات څرګند بېږي او په هغو کې له تصویري او خیالي افسانو څخه چې د راویانو او لیکوالو له فانتازیو او فکري روشونو څخه راوځي او د ناحقیقي موجوداتو لکه ارباب الانواعو، دېوانو، پېریانو، ښاپېریو او کله کله سحر، جادو او منتر او خیالي دنیاوو او داسې نورو نامریي شیانو څخه نیولې بیا تر واقعي پېښو او جریاناتو پورې ټول په کې وي. په هغو زمانو کې چې انساني ټولنه، کولتور او ثقافت په لومړنیو دورو کې و، نو د داسې ټولنو طبیعي او ټولنیز شرایط بېخي محدود و او هر

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه یې په رښتینې توګه نه پېژندل، نو له افسانو او خیالي نکلونو څخه یې د شیانو په پېژندلو کې انتباهات اخیستل.
پښتو نکلونه هم چې د پښتون ولس د حیات، ټولنیز ژوند او ټاکلو کولتوري شرایطو استازي او د دوی د ژوندانه د ټولو تاریخي او کولتوري دورو او د ټولنیزو اقتصادي مناسباتو څرګندوی دي.
مهمه ځانګړنه یې داده چې په نکلونو کې د باداری او مریتوب صحنې نه لیدل کېږي دا ځکه چې د ځینو پوهانو په عقیده، پښتنو د مریي ساتنې اجتماعي، اقتصادي فورماسیون نه دی تېر کړی، خو د قبایلي نظام د مېړانې، وطنپالنې او ولس دوستۍ جذبې زیاتې په کې شته او له همدې امله ده چې په مېړانې، زړورتوب او رښتینولۍ او مېلمه پالنه کې یې زیات شهرت موندلی دی. ملي کولتور او ملي تاریخ پرې تر هر څه ګران دي او د تاریخ په ډېرو نازکو او حساسو مواقعو کې یې د پردیو د یرغلونو پر وړاندې درېدلي دي.
پښتو نکلونه د شکل او مضمون له مخې ازاد دي، د کوم ځانګړي لیکوال له خوا نه دي تهیه شوي چې ځانته د لیکنې او افادې خاص اسلوب او قوانین ولري او یا دې پر یوه خاص سبک روان وي، نکل د خلکو له خوا ویل شوی او د زمانې په تېرېدو سره په کې تغیرات راځي، هره تاریخي دوره او هرتمدن خپل خاص مهر او نښان وربانديې ږدي او د خلکو له ژوند سره یوځای ژوند کوي له خلکو سره یوځای حرکت کوي، مختلفې تاریخي پېښې او مختلف حالات د مختلفو ضرورتونو له مخې منظموي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نکل کې هر څه په مجرد شکل څېړل کېږي، ښایست، زور، لښکر، پیسې، جګوالی او هر څه یې مجرد دي او د ذهنې پاچا نوم اخیستل کېږي خو د دربار د عظمت په باب څه په کې نه شته.
د لښکر نوم اخیستل کېږي، خو له دې لښکر سره په کې یو کس مقاومت کوي ښایست په کې یاد ېږي، خو د ترسیم درک په کې نه وي.
د نکل ویونکي معلوم نه وي او د زمانې له تېرېدو سره یې سم تغیر کړی وي، وړې پېښې پر لویو اوښتې وي او کرار کرار یې د مسابقې پله درنېږي، معمولاً د تجارتي اړیکو، مهاجرتونو او یو بل ته د قومونو د نږدېوالي په نتیجه کې د یوې حوزې فولکلور او نکلونه بلې حوزې ته نفوذ کوي، د خپل سفر په بهیر کې کله خپل اصلي ټاټوبی ورک او په هره ژبه ژباړل کېږي او هرې کولتوري حوزې ته چې نتوځي هغه ژبه او هغه کولتوري حوزه یې د شکلیت دعوه کوي. همدغه ده چې هغه بله ژبه او کولتور پر دغو نکلونو اغېز ښندي او فولکلوریک نکلونه له خپل سوچه والي څخه راباسي. د بېلګې په توګه د لیلی او مجنون نکل چې هره کلتوري حوزه پرې خپله ټاپه لګوي او خپل یې بولي، خو پښتو نکلونه د ښامارانو، پېري، دېو، جادوګرانو او نورو خارق العاده وسیلو راتګ د دې مانا نه لري چې دغه نکلونه دې پردي اوسي، دا د پښتو خپل فرهنګي میراث دی چې سینه په سینه ورته رانقل شوی.
د نکلونو پېښې او ټولنیز حالات کاملاً د پښتنو د ژوند د یوې خاصې تاریخي زمانې نماینده ګي کوي، ځکه نکل که هر څومره بدلون ومومي او تر هر تاثیر لاندې راشي بیا هم پر خپل ځان باندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یوې ټاکلې او مشخصې کولتوري حوزې مهر او نښان لري، د بېلګې په توګه د مومن خان او شرینو نکل ته که هر څه ښامار او د ډوان ورداخل شي او د یوې ښاپېرۍ پرځای سلګونه ښاپېرۍ او د ډوان ورننوځي بیا هم د نکل مضمون چې پر ولور او تربورګلوۍ ولاړ دی او د پښتنو د یوه خاص ټولنیز اقتصادي حالت نماینده ګي کوي پر خپل ځای ولاړ دی.

ډېر داسې پښتو نکلونه شته چې د پښتني فولکلور نماینده ګي نه کوي او د نکل له مانا او وسایلو څخه له ورایه دا برېښي چې دا نکلونه باید د ګاونډیو د کولتور او فرهنګ نماینده ګي وکړي او یا دې ګاونډیانو له خوا د پښتنو کولتوري حوزو ته راننوتی وي او د پښتنو د خپلو ځانګړو ټولنیزو او تاریخي شرایطو پر بنا په کې خپل ټولنیز مسایل څرګند کړي او د خپل فولکلور مشخص اتلان یې وربانـدې تپلـي خـو ددې خبـرې مانـا دا نـه ده چـې مـوږ دې فولکلوریک نکلونه تصفیه کړو او یا دې په خپل لاس فرهنګي میراث نورو ته ور وبښو، ځکه دغو نکلونو د پښتنو د ژوند په خاصو ټولنیزو او اقتصادي شرایطو کې ټاکلي رولونه درلودلي دي. پښتنو په خپل وار د دغو نکلونو په بشپړولو کې رول درلودلی دی، دې نکلونو د ژوند د همسفر په توګه له دوی سره یوځای ژوند کړی دی او د دوی د ادبیاتو اصطلاحاتو، ټولنیزو هدفونو، د بیان طرز، لهجو او ژبې څخه یې اوبه څښلې دي. د بېلګې په توګه د فرهاد او شیرینو کیسه، د لیلی او مجنون کیسه، د سیف الملوک او بدرۍ جمالې کیسه ټولې هغه کیسې دي چې پښتنو د خپل کولتور اغېزې باندې ښندلي دي، چې هېڅوک به دا فکر ونه کړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دا دې ګوندې د بلې کولتوري حوزې څخه دلته راغلي وي دا خبره به سمه او رښتيا وي چې فولکلوري نکلونه د اوسنيو رياليستيکو نکلونو او داستانونو او لنډو کيسو پر سبک نه وي ترتيب شوي چې بېلابېلو ټولنيزو نيمګړتياوو او ستونزو ته په منطقي توګه ګوته ونيسي او د بېلابېلو ټولنيزو پېچلو مسئلو ريښې دې وښيي او د حل منطقي لاره دې ورته پېشنهاد کړي.
نکلونه د ټولنيزو نا انډوليو، د زمانې له ناخوالو، استبداد او تېري څخه د خلکو د خلاصون لپاره مهمې او له خوشبينيو څخه ډکې لارې پېشنهادوي.
ښاغلی سلطان محمد صابر وايي: ((نکلونه ځکه چې زموږ د خپلو اذهانو پيداوار دي او موږ د خپلو پخوانيو عاداتو، خيالاتو، رواياتو او مزاج پر اساس تخليق کړي او تراشلي دي ځکه نو په هغو کې زموږ د ژوند يوه فلسفه پټه ده، هغه ساده او صفا فلسفه کومه چې زموږ په ساده او سوچه او اسانه ژبه بيانېږي، زموږ روحي تنده داسې ماتوي لکه د اوړي د روژه دار تنده چې په سړو اوبو ماتېږي او له همدغه امله زموږ مخصوص قومي ذهنيت پخېږي کوم چې د يو قوم د بقا لپاره ضروري دی.
نکلونه چې اکثره يې د يوه خاص منظور لکه خير او شر ترمنځ د مبارزې په منظور منځته راغلي، خو هېڅ وخت د خير د بريالیتوب لپاره له منطقي وسيلو څخه کار نه اخلي، نکل ويونکی د خير او شر ترمنځ په مبارزه کې هېڅوخت بې طرفه نه وي، که د شر د ماتولو لپاره منطقي وسايل په لاس کې نه وي، نو بيا هغه دي چې نکل ويونکی د ملنګ دعا، د زمريانو مرستې، د سيمرغ دوستۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او نورو ته مخه کوي، لکه د سیف الملوک او بدرۍ په کیسه کې چې سیف الملوک د ښامار له پنجو د سیمرغ بچي ژغوري او بیا یې همدغه سیمرغ د ډېرو غرونو ګرنګونو او سیندونو څخه پورې باسي او مزل یې ورلنډوي، د پښتو نکلونو یو ستر او ځانګړی خصوصیت دادی چې د نکل اتل په کې تل د مېړانې او حماسې د سمبول او ښځه په کې د وفا د سمبول په توګه ستایل شوې او ښځې تل یا خو د خپل ملګري او مېړه په نامه سر سپین کړی او یا ورپسې مړه شوې ده.

بل خصوصیت یې دادی چې پښتو نکلونه تل د هلک او نجلۍ په مېړانه په ډېره تراژیدیکه بڼه پای ته رسېدلې دي. حال دا چې د نورو ولسونو نکلونه او یا پېښې زموږ کولتور ته له نورو حوزو څخه راغلي. نکلونه اکثره د هلک او نجلۍ په یوځای کېدو او وروسته تر ډېر اخو ډب په بریالیتوب پای ته رسېږي. لکه د سیف الملوک او بدرۍ، جلات او محبوبې نکلونه چې په پای کې یې کامیابي حاصلېږي او د ادم او درخانۍ، مومن او شرینو، رابیا او فتح نکلونه چې اصیل پښتو نکلونه دي او د مین او مینې په مړینه پایته رسېږي، البته استثناات به وي مګر پښتو اکثره نکلونه تراژیدیک دي او د اتل او اتلې په مړینه پایته رسېږي.

بل دا چې پښتني نکلونه د پښتني ټولنې د کولتوري اصولو پر اساس ترتیب شوي او هغو سوالونو ته ځواب وایي چې ټولنه یې غواړي.

پښتو نکلونه په لومړي سر کې پر دوو برخو وېشل کېږي؛ یوه برخه یې هغه نکلونه دي چې زموږ د ولس له زړه څخه یې الهام اخیستی

(c) ketabton.com: The Digital Library

او رامنځته کوونکي او اتلان يې ددې خاورې بچي دي او بل هغه چې د نړيوال فولکلور د لېږد په سلسله کې بېلابېل ملتونه سره نښلوي. د بشري نړۍ ګډ فولکلوري ميراث دی او زياته برخه يې د دېوانو او پېريانو الوتنې او د کوه قاف او باغ ارم ليدنه د سترګو په رپ کې وهي.

د موضوع له مخې د پښتو خپل نکلونه چې اکثره واقعي دي او د نکل په بڼه راپاتې دي پر دوو برخو؛ رزميه او بزميه باندې وېشل کېږي او په خپله ارته لمن کې د پښتنو د مينې، ننګ، غيرت، مېړانې، پښتو او د افغاني ټولو وياړونو او پښتني قانون ډېرې ښې بېلګې رانغاړي. اکثره د فيوډالي نظام عکاسي کوي، موږ ته زموږ زوړ او پخواني تهذيب راښيي او ددغو نکلونو په واسطه موږ د خپل ولس ذهني وده په ډېره ښه توګه معلومولای شو او په زړه پورې تاريخي مواد را په ګوته کوي او زموږ د ملت ټول روايات، عقيدې، دودونه او ملي عنعنات خوندي کوي، خو ځينې نکلونه بيا خيالي او وهمي مطالب او موجودات ډېر لري.

د جوړښت له پلوه پښتو نکلونه کله اوږده وي او کله د ننني ناول غوندې په کيسه کې کيسه راځي او ځينې يې بيا لکه د اوسنيو لنډو کيسو غوندې خصوصيات لري.))

ښاغلی سيال کاکړ (د پښتو نکلونه) نومي کتاب په يوه برخه کې د پښتو نکلونو په باب ليکي: ((ځينې وايي چې د پښتو ادبياتو اوسني شکلونه لکه ناولونه، ډرامې او افسانې د نکلونو پرمختللې بڼې او بېلابېل شکلونه دي او له ولسي نکلونو څخه زېږېدلي دي. پښتو نکلونه له پښتني محيط څخه رنګ اخلي او د پښتني ټولنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېر ښه استازی يې بللای شو، دغه نکلونه د خلکو په ژبه جوړ شوي، په زړه پورې ربط، لوړ تخيل او خوندور تنظيم په کې په نظر راځي او زيات شمېر فولکلوري پانګې لکه اصلاحات، محاورې، پښتني نومونه او تکيه کلامونه په خپله ارته لمن کې رانغاړي. دغه نکلونه له فني نظره ځای ځای نارو ته هم ځای ورکوي چې په ملي اوازونو جوړې شوې دي.)) (پښتو شفاهي ادبيات، ۱۱۰-۱۱۹ مخونه)

د نکلونو د ټولولو په برخه کې استاد محمد ګل نوري لومړی پښتون دی چې پښتو نکلونه يې په کتابي بڼه خوندي کړي. ده ددغو نکلونو لومړی ټوک د (ملي هنداري) د لومړي ټوک تر سرليک لاندې پر (۱۳۱۷ل) کال د پښتو ټولنې له خوا، دويم ټوک يې هم د (ملي هنداري) تر سرليک لاندې پر (۱۳۲۵ل) کال خپور کړ او درېيم ټوک يې هم د (ملي هنداري) تر سرليک لاندې پر (۱۳۵۲ل) کال هغه وخت چې دده د ژوند وروستۍ شپې ورځې وې، د کندهار د احمدشاه بابا د کتاب چاپولو موسسې له خوا خپور شو.

بيا نو دلته پر (۱۳۶۳ل) کال ښاغلي ميراحمد ګربز په (۱۷۵) مخونو کې (د ګوربزو کولتور او فولکلور) ترسرليک لاندې مجموعې په يوه برخه کې يو شمېر کيسې خپرې کړې. ښاغلی ګوربز اوس هم د نکلونو پر راټولولو لګيا دی، هيله منه يم چې دغسې سلسلې ته دوام ورکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونې دوره کې د افسانوي کیسو اخلاقي بڼه

سریزه:

دا لنډه لیکنه یا مقاله مې د محترم استاد اسمعیل یون په لارښوونه چې د کورنۍ دندې لپاره یې راته کړې وه، د لرغونې دورې د افسانوي کیسو پر اخلاقي بڼه ترتیب کړې ده. افسانوي کیسې به د ساعت تېرۍ لپاره ویل کېدې او په رښتیا او دروغو پسې یې چا سر نه ګرځاوه، په دې کیسو کې ډېر مبالغه امېز مسایل شته، خو اخلاقي او روزنیزه برخه یې هم د پام وړ ده. په دې ډول کیسو کې د پېریانو، ښاپېریانو، دېوانو، جادو، مداریتوبونو، غرېدونکو ځناورو، مارانو، مرغانو او داسې نورو شیانو په باره کې زیات مواد او معلومات شته او د خلکو پر ذهنونو یې ډېر ښه او مثبت اثر کاوه.

مخکې تر دې چې په لرغونې دوره کې د افسانوي کیسو پر اخلاقي بڼه خبرې وکړو، باید لومړی د افسانو او کیسو په اړه یو څه پوه شو. افسانې او کیسې هغه فولکلوري مواد دي، چې د اړوندې ټولنې کولتوري ایډیالونه او ژور عمومي احساس په کې ځلېږي او د ایډیالوژۍ هېنداره یې ده. له هنري لیکنو سره یې توپیر دادی، چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

افسانې او کیسې له عمومي دودونو او دستور سره سم متن، موضوعګانې او سبک کاروي او زیار باسي، چې د ښکلا په غرض پر ژبه باندې یو خاص شکل تحمیل کړي.

له تاریخ سره څلور توپیرونه لري:

لومړی دا چې تاریخ د څرګندو نښتو په ترتیب پر زماني تسلسل ولاړ بیان دی، خو افسانې او کیسې زیاتره نښتې نه لري.

دویم دا چې د تاریخ کرکټرونه معقول او د افسانې او کیسې کرکټرونه ډېر ځله نامعقول وي.

درېیم دا چې تاریخ لیکنه نوې ده او په مدني مرحلې پورې اړه لري، مګر افسانې او کیسې زیاتره تر مدني مرحلې پخوا د وحشت او بربریت په مرحلې پورې اړه لري.

څلورم دا چې په تاریخي لیکنه کې د پېښو ترمنځ اړیکې جوخت او ټینګ وي، خو په زیاترو افسانو او کیسو کې د پېښو ترمنځ اړیکې سست او ډېر ځله شلېدلې وي.

افسانې او کیسې د یوې ټولنې د معلوماتو هغه مجموعه ده چې د یو منشور حیثیت لري او ډېر ځله له کوډو او جادو، دودونو، غیر اسلامي مذهبي مراسمو، ټولنیز جوړښت او داسې نورو شیانو څخه د مخابراتي وسیلې او عملي لارښود په توګه دنده سرته رسوي.

افسانې او کیسې د خلکو عقیدې بیانوي، ټینګوي او سمبالوي یې، تقوا او فضیلت بابوي او څاري یې، مذهبي دودونه او عقاید تبلیغوي، ځکه نو د بشري مدنیت ارزښت ډېر ارزښت ناک توکي بلل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افسانې او کیسې د ځینو خلکو د فکر او عقیدې پر خلاف هېڅکله بې ارزښته مواد نه دي، بلکې هره افسانه او کیسه د انساني ژوند په ارګانیزم کې یوه فعاله قوه ده که څه هم د یو روښنفکرانه او هنري تخیل زېږنده به نه وي، خو د لرغونو انسانانو د ایمان او عقیدې او اخلاقي حکمت ډېره ښه نمونه یې بللای شو.

په زیاتره افسانو او کیسو کې یو لړ ابهامونه، بې ربطۍ او ځینې چټیات موجود وي، خو سره له دې هم دا افسانې او کیسې کوښښ کوي چې نړۍ ته یو شکل او صورت او انساني ژوند ته یوه مانا او مفهوم ورکړي.

په لرغونې دوره کې به کیسې او افسانې په کلیو کې د نکل چیانو له خوا خلکو ته اورول کېدې او خلکو به په ډېره مینه اورېدلې، خصوصاً د ژمي په لویو شپو کې. دې کیسو او افسانو که څه هم واقعي بڼه نه درلوده، خو بیا هم د خلکو پر ذهنونو یې ډېر مثبت اثر کاوه، دا ډول کیسې د یوې ټولنې ارزښتونه بیانوي او فرد د خپل کولتور له هدفونو او معیارونو سره اشنا کوي، دا کیسې په دې غږېږي چې سړیتوب او مېړانه څه شی ده، ستر شخصیتونه څنګه زېږي، څنګه ژوند کوي او څنګه مري. په همدې توګه انسانانو ته لارښوونه کوي، ژوند ته مانا ورکوي او د حرکت سمت یې ټاکي.

اخځونه

۱- د فولکلور تاریخچه، حبیب الله جاج پښتون زوی.

۲- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغونې او منځنۍ دوره سرمحقق زلمی هېوادمل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونو ادبیاتو کې ملتپالنه

ملتپالنه یا ولسپالنه داسې روحیه ده چې په طبیعي ډول په هر چا کې وي، خو په ځینو کې لږه او په ځینو کې ډېره. له نېکه مرغه د پښتو ادب په ټولو دورو کې د ملتپالنې روحیه زموږ په لیکوالو او شاعرانو کې لیدل کېږي. څنګه چې ماته ملتپالنه د پښتو ادب په لرغونې دوره کې د کورنۍ دندې په هکله راکړل شوې ده، نو ما هم په همدغې دوره کې ملتپالنه چې په کومو اشعارو کې ځلېدلې ده، راټوله کړې او څېړلې چې په لاندې ډول یې وړاندې کوم:

هغو شاعرانو چې په لرغونې دوره کې په خپلو اشعارو کې ملت پاللی دی په لاندې ډول دي:

۱ - بېټ نیکه: بېټ بېټنی او بټن د بېټ نیکه له نامه سره تړلي نومونه دي. په تذکرة الاولیا کې دا څرګند ېږي چې ممکن بېټ نیکه دده د هغه شعر چې (لویه خدایه) نومېږي، د تحلیل له مخې نوموړی ښایي د (**۳۵۰**هـ.ق) په شاوخوا کې مړ وي او دده دا مناجات د ویدا او اوستا له سرودونو سره پرتله کېدی شي، دده مناجات داسې دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لویـــــه خدایـــــه لویـــــه خدایـــــه
ســـــتا پـــــه مینـــــه پـــــه هرځایـــــه
غـــــر ولاړ دی درنـــــاوي کـــــې
ټولـــــه ژوي پـــــه زاري کـــــې
دلتـــــه دي د غـــــرو لمنـــــې
زمـــوږ کېـــږدۍ دي پـــه کـــې پلنـــې
دا وګـــړي ډېـــر کـــړې خدایـــــه
لویـــــه خدایـــــه لویـــــه خدایـــــه
دلتـــــه لـــــږ زمـــــوږ اور بـــــل دی
وورې کـــــورګی دی وورې بورجـــــل دی
مینـــه ســـتا کـــې مـــوږ مېشـــته یـــو
بـــل د چـــا پـــه ملـــه تلـــه نـــه یـــو
هســـک او مځکـــه نغښـــته ســـتا ده
د مـــــړو وده لـــــه تـــــا ده
دا پالنـــــه ســـــتا ده خدایـــــه
لویـــــه خدایـــــه لویـــــه خدایـــــه.

که څه هم دا یو مناجات دی خو بیا هم په حقیقت کې دا ملتپالنه ده، یانې بېټ نیکه د خپل اولاد او ملت لپاره دعا کړې ده چې په حقیقت کې دا دعا او ملتپالنه ده.

۲- د امیرو کروړ ویاړنه: کروړ د سهاک له پښته دی، دده مشر نیکه شنسب نومېده، د شنسب د پلار نوم خرنګ و، د شنسب د زوی نوم امیر پولاد و چې امیر پولاد د امیر کروړ پلار دی. امیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

کروړ پر (۱۳۹هـ ق) د غور په مندیش کې پادشاه شو او پر (۱۵۴هـ ق) کال د پوشنج په جنګ کې شهید شو.

زه یــم زمری په دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته
غشی د من مې ځي برېښنا په میرځمنو باندې
په ژوبله یونم یرغالم په تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
له ما اتل نسته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
له ما اتل نسته
زما د تورې تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و بامیان و تخار بولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی یم په روم
لــه مــا اتــل نــسته
پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راڅخه
د هریو رود په څنډو ځم تښتي پلن راڅخه
رپي زړن راڅخه
له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زرنج سوبه مې د تورې په مخ سور و کړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سورو کړه
ستر مې تربور وکړه
لــه مــا اتــل نــسته
خپلو وګړو لرده لور پیرزوینه کوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتل نسته
پر لویو غرو مې وینا درومي نه په ځنډو په ټال
نړۍ زما ده نوم مــې بــولي پــر دریځ ستایوال
پــه ورځو شپو میاشتو کال
لـــــه مـــــا اتـــــل نـــسته

د امیر کروړ دا شعر ویاړنه ده چې په حقیقت کې یې د خپل ملت ستاینه کړې ده، د خپل ځان د مثال په ورکولو سره یې همغه د خپل ملت د شجاعت، دلاوری او ټینګې ارادې ستاینه کړې ده.

۳- د بابا هوتک سندره: هوتک بابا د غلجي کړوسی دی، د پلار نوم یې بارو او د نیکه نوم یې تولر دی او شجره یې ببټ نیکه پورې رسېږي. پر (۲۲۱)کال په اتغر کې زېږېدلی دی.

پـــر ســـور غربـــل راتـــه نـــن اور دی
وګړیـــــه جـــــوړ راتـــــه پېغـــــور دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــول راغـــی
هـــم پـــه غزنـــي هـــم پـــه کابـــل راغـــی

xxx

(c) ketabton.com: The Digital Library

غښتلیو ننګ کړئ دا مو وار دی
مغل راغلی په تلوار دی
په پښتنخا کې یې ناتار دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

آدمرغې غښتلیو راسئ
پر ننګ ولاړ د پښتنخا سئ
تورې تېرې غشي تر ملا سئ
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

زلمو په غشیو کړئ وارونه
د تېرو تورو ګوزارونه
ور وړاندې کړئ خپل ټټرونه
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

زما د زلمو وینې بهېږي
ځمکې او غرونه په سره کېږي
میرځی ځغلي او ترهېږي
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

پښتنو هلئ په غره جنګ دی
سور غر په وینو د دوی رنګ دی
مهال د تورې دی د ننګ دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

(c) ketabton.com: The Digital Library

زلمـــو پـــر ننـــګ ځانونـــه مـــړه کـــړئ
دښـــن پـــه غشـــيو مـــو پييـــه کـــړئ
د پښـــتنخا ځمکـــې ســـاته کـــړئ
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی.

د بابا هوتک دا سندره په حقيقت کې د خپل ملت او خپل ملک د ستاينې او ساتنې لپاره ويل شوې ده، چې د خپل ملت احساسات راوپاروي او خپل ملت او خپله خاوره له نورو څخه وژغوري چې دا پخپله ملتپالنه ده.

۴- ملکيار غرشين: د ښکارندوی او د شيخ ابوبکر طوسي همعصر دی. غرشين د پښتنو يو مشهور ستانه قوم دی چې پخوا يې يو وچ غر سرسبز او اباد کړی و، نو ځکه دی غرشين بولي.

ځښتن مو مل دی — اوس مو يرغل دی — ايواد د بل دی
غازيانو ګورئ
ځښتن مو مل دی

تورې تېرې کړئ — دښن مو پرې کړئ — منګولې سر ې کړئ
څه لـه بـه تښتو
ځښتن مو مل دی

که ټينګ کړو زړونه — پـر بـرې يـونـه — چې زمري يونه
اسلام راڅخه دی
ځښتن مو مل دی

غازيانو راسئ — ټول شاوخوا سئ — د شهاب په ملا سئ
ځښتن مو مل دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملکیار غرشین دا شعر د ملتپالنې یا ولس پالنې لپاره ویلی دی چې د خپل ملت د جرئت د ډېرولو او د هغوی د رزمي روحیې د تقویه کولو لپاره یې ویلی دی.

اخځونه

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، شهسوار سنګروال نیازي اثر

۲- لرغونی متون، د پوهندوی ډاکتر محمداجان حقپال اثر

۳- د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغونې او منځنۍ دوره، د سرمحقق زلمي هېوادمل اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو غزل د خپل پیدا ښت او پا ښت په لوړ و ځوړ کې

غزل د شرقي شاعرۍ یو ډېر منلی او پېژندلی شوی ډول دی، چې د شرقي شاعرۍ د زیاترو دېوانونو یوه درنه برخه په غزلو پورې اړه لري. زموږ په ادبیاتو کې هم غزل کابو اووه سوه کلن تاریخ لري. د پښتو لومړی لاسته راغلی غزل د اتمې هجري پېړۍ دی.

د پښتو لاسته راغلې غزلې همغه د اکبر زمینداوري غزلې دي چې د پښتو ادبیاتو په لومړۍ دورې پورې اړه لري، خو زه غواړم د همدغې لومړۍ دورې په امتداد د پښتو غزل لوړې ژورې وڅېړم. که څه هم زموږ بحث او کورنۍ دندې اکثره پر لرغونې دورې راڅرخي، خو څرنګه چې غزل تر بل هر شعري فورم په پښتو کې زیات مطرح دی، نو غواړم چې تر لرغونې دورې وروسته هم د غزل پر څرنګوالي او څومره والي رڼا واچوم.

په دویمه ادبي دوره کې چې د پښتو ادبیاتو منظم اثار زموږ په واک کې دي او پښتو ادبیات چې په دې دوره کې تر بېلابېلو فکري او ادبي جریانونو لاندې ایجاد شوي او وده یې موندلې ده په دې ټولو جریانونو کې چې څومره ادبي اثار ایجاد شوي دي، په هغو کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزل ونډه او برخه درنه ده. پښتو غزل په دغو جريانونو کې ډېرې لوړې او ځوړې ليدلي دي، چې په دې برخه کې موږ د پښتو غزل هغه پالونکي او روزونکي يادوو چې د پښتو ادبياتو تر لومړۍ دورې وروسته يې غزلونه ليکلي دي.

موږ دغسې غزل ويونکي ډېر زيات لرو، چې يوازې د نومونو لړليک راوړل يې خبره اوږدوي، خو زه به په دې برخه کې د پښتو ددغه کټګورۍ ويونکو ځنې ډېر عمده کسان دلته ياد کړم:

۱ - شيخ فريد: د پښتو يو غزل ويونکی شاعر دی. دده په باب زيات معلومات نه شته، يو غزل يې په ((تېر هېر شاعران)) نومي تذکره کې خوندي دی، دده غزل عرفاني رنګ لري او هنري پرداخت يې هم بد نه دی. د ده غزل مقطع داده:

نور عالم دې حورې جنتونه غواړي
دا شيخ فريد دې طمعدار ستا له ديداره ګرځي

دده غزل په خوند او رنګ کې د روښانيانو د معاصرو صوفيانو غزلو ته پاتې کېږي.

۲ - اميرخان هجري: دا سړی د ډېوان خاوند شاعر دی، د ډېوان يې په دوو جلدو کې ترتيب شوی دی، دا د ډېوان تراوسه پورې نه دی چاپ شوی، په خپلو اشعارو کې يې هجري تخلص کړی دی، دی د دولسمې هجري پېړۍ شاعر معلومېږي. دده غزل هنري ښېګڼې لري او عالي تخيلات روزي، دا يې هم دوه ښکلي بيتونه:

ګل په لېږه ژړا وخاندي شبنم ته
يار مې ونه ښود د اوښکو په باران مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چـــې زمـــا د زړه آهـــــونـــه ورتـه رسي
ځکه هسې رنګ کبود شه د اسمان مخ

۳- قنبرعلـي خـان اورکـزی: د سـرور خـان زوی و، د تيـرا پـه کلايه کې اوسېده، صوفي مشـر او عـالم سړی و، د انور شـاه مريد و، قنبرعلي خان پر (۱۲۰۷هـ.ق) کال د رجب پـر مياشـت پـه پېښـور کې وفـات شـوی او هملتـه ښـخ شـوی دی. دی د اشـعارو د ېـوان او د (اشک قنبر) په نامه يو ځانګړی اثر لري. په دې دويم کتـاب کې يې د کربلا ډېرې سوزناکې پېښې راوړې دي. د قنبرعلي خـان اورکـزي غزلـې او نـور اشـعار ډېـر خـوارږه او سـوزناکه دي. دده غـزل او نـور اشعار د هنر لوړه مايه او ځينې اشعار يې لـوړ فکـري ارزښـتونه هـم لري، ده د پښتو د ډېرو شاعرانو په ځواب کې غزلې ويلې دي او د پښتو اشعارو د مطالعې خاوند سړی و، د رحمان بابا د يـوې غزلـې په ځواب کې يې داسې ويلې دي:

کړی چې رحمان مومند سوال ددې غزل و
دا ښکلی غـــزل مې په ځواب راسره يووړ

۴- محتشـم: د دولسـمې پېړۍ غـزل ويـونکی شـاعر دی، دده پـه بـاب ډېـر معلومـات نـه دي ترلاسـه شـوي، د غـزل نمونـه يـې ترلاسـه شـوې ده، دومـره ښـکاري چې د غـزل پـه ويلـو کـې يـې روانـه طبعـه درلوده. د ترلاسه شوي غزل مقطع يې داده:

پاڅه وخت د صبحدم شه محتشمـــه
مـحبوبـا خـو تـه بللی په چربـانګ يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- سرورشاه: د ده حالات هم معلوم نه دي، (د پښتو غزل) مولف يې يو غزل موندلی دی. غزل يې رنګيني او جذابيت لري، دده د غزلې مطلع داده:

چې مې نوش کړله پياله د عشق له جامه
خبر نه يمه هر ګز له صبح و شامه

۶- شاه غريب: د ميا حبيب ګل په بياض کې يې شعرونه راغلي دي، د ديارلسمې پېړۍ د اواخرو غزل ويونکی شاعر دی.

۷- غلام محمد ختک: دا شاعر د پښتونخوا د جهانګيرې په سيمو کې اوسېده، پر (۱۹۱۹م) کال مړ دی. د اشعارو مجموعه يې د (رموزختک) په نامه چاپ شوې ده، ده قصيدې او غزلې ويلې دي.

۸- امګل جان ختک: دا شاعر د پښتونخوا د سيمو شاعر او د ځوارلسمې پېړۍ په لومړيو لسيزو کې ژوندی و، د شعر مجموعه يې د (ګلشن امګل جان) په نامه چاپ شوې ده.

۹- محمد نصيين: دی هم د ديارلسمې هجري پېړۍ غزلبول شاعر و، ځينې غزلې يې په (ګلزار روه) کې چاپ شوي دي، د يوې غزلې مطلع يې داده:

چې مدام مې فريادونه کړه اغاز
الوتلی مې طوفان دی په شهناز

۱۰- روشن الدين ختک: د ختکو په اکوړه کې يې ژوند کړی دی، د ژوند زمانه يې د ځوارلسمې پېړۍ اوايل اټکل شوي دي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو غزلبول شاعر و، غزل يې د قدماوو د غزل رنګ اوخوند لري. په (ګلزار روه) کې يې ځينې غزلې چاپ شوې دي، د يو غزل مطلع يې داده:

هـمېشه د يار له غمه په کوکار ګډ
چېرې نه شوم د وصال په نوبهار ګډ

۱۱ - شېرمحمد: د پښين د سيمو د ېوان لرونکی شاعر و، په غزل کې يې د نشې سوز ليدل کېږي، د ژوند زمانه يې د يارلسمه هجري پېړۍ ښودل شوې، د ېوان يې تر اوسه نه دی چاپ شوی، د يوې غزلې يو بيت يې دادی:

الـهي د حـقيقت په شنه پـيالـه کـې
دا رنګين شراب د عشق په ميخانه کې

۱۲ - حمـدالله کـاکړ: دی هـم غزلبـول شـاعر تېـر شـوی دی، د جنوبي پښتونخوا بلوچستان د سيمې د پښـين اوسېدونکی دی، د ((رساله دلنشين)) په نامه د شعر مجموعـه لري چې شپږ سوه بيتـه ده، دا مجموعه نه ده چاپ شوې او په دې بيت پيل شوې ده:

منور په نور د ځان دی يار زما
لمر ختلی پر جهان دی يار زما

۱۳ - جام محمد کاکړ: د دولسمې پېړۍ د اواخرو او د يارلسمې پېړۍ د اوايلو شاعر و، دی د ږوب د شمامزو په کلي کې اوسېده. تر (۱۲۵۰هـ.ق) دمخه تېر شوی دی. د اشعارو د ېوان يې پاتی دی. په د ېوان کې يې غټه برخه د غزلو ده، غزلې يې زياتره د مينې اخلاقي رنګ لري. د وعظ او نصيحت خبرې هم په کې شته. پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینو غزلو یې د عرفان مالګه دوړېدلې ده، د ده دېوان نه دی چاپ شوی، دا یې د یوې غزلې یو بیت دی:

بې حسابه یم په مینه د خپل یار خوښ
داسې شان به بلبل نه وي په ګلزار خوښ

د غزل دې بهیر ته یوه کتنه:

موږ د همدې بحث په مقدمه کې ولوستل، چې پښتو غزل په پښتو کې کله پیدا شو او د پښتو ادبیاتو د تاریخ په لومړي پړاو کې یې څنګه پایښت وموند. په دویمه ادبي دوره کې غزل له نویو تمایلاتو سره څنګه ځان په روښاني اثارو کې څرګند کړ.

په دویمه ادبي دوره کې موږ ته تر (۱۰۰۰) زیاتو پښتو شاعرانو نومونه څرګند دي، دا به مبالغه نه وي که ووایو چې له زرو تنو څخه اتوسوو تنو په پښتو غزل ویلی دی. په دغو غزل ویونکو کې د ځینو بشپړ دېوانونه او د ځینو متفرقې غزلې تر موږه رارسېدلې دي. ددغو غزلبولو غزلې د بېلابېلو فکري او ادبي هنري جریاناتو تر اغېزې لاندې ایجاد شوې دي، لکه: د پیر روښان غزل، د اخوند درویزه د پیروانو غزلیات، د هندي سبک تابع غزل، د احمدشاهي عصر پورې مربوطې غزلې.

په پورته ټولو یادو شویو جریانونو کې پښتو غزل د فکر او هنر له پلوه یو ډول انکشاف نه دی کړی، بلکې له لوړو ځوړو سر مخ و، د بېلګې په توګه په روښاني اثارو کې ډېر محدود غزلونه د هنر مالګه لري، زیاتره غزلونه یې یوازې تبلیغي اهدافو ته وقف شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دروېزه په پیروانو کې غزل سره له دې چې عرفاني او تبلیغي اهداف هم لري، خو ورسره شریعت په کې د روښانیانو د زیاترو غزلو په پرتله په اوچت معیار کې ځای لري. د صوفیانه حلقو غزل تر یوې داسې جذبې لاندې ویل شوی ښکاري چې خاصه روحاني جذبه او خاص کشش لري او پر لوستونکي او اورېدونکي اغېزه کوي.

د خوشال بابا او دده د پیروانو په اثارو کې غزل د موضوع له پلوه وسعت وموند، هر ډول مسایل په کې بیان شول او هنري ښېګڼې یې هم د توجه وړ دي. د رحمان بابا په دېوان او دده د پیروانو په اثارو کې پښتو غزل د خپل انکشاف لوړو پوړیو ته وخوت او د هندي سبک په پیروۍ ویل شویو غزلو کې پښتو غزل نوي هنري کړه وړه خپل کړل.

د پښتو د دغو متفرقو غزلو ویونکو په باب باید ووایو، کوم پښتو غزلونه چې دغو غزلبولو ایجاد کړي دي، د پښتو د ادبي تاریخ په کوم خاص ادبي جریان پورې اړه نه لري. د دغو خلکو په غزلو کې هغه که د دولسمې پېړۍ دي او که د دیارلسمې او څوارلسمې د اوایلو ډېرې محدودې غزلې هنري او فکري ارزښتونه لري، زیاتره غزلې هغه شور، مستي او کشش نه لري چې د پښتو غزل د یوولسمې پېړۍ د دویمې نیمایي او د دولسمې پېړۍ د خوشال، رحمان او حمید په سبکونو پورې اړوندې غزلې یې لري.

په دیارلسمه پېړۍ کې د غزل پرځای په پښتو ادبیاتو کې داستان ته زیاته پاملرنه لیدل کېږي. د دیارلسمې پېړۍ په دویمه نیمایي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې، زیاتره شاعران د شرقي ادب ځینې داستانونه او حکایات په پښتو نظموي، دا کار په هند او پښتونخوا کې د چاپ د وسایلو په پرمختیا سره زیات بابېږي او په سلګونو داستانونه پښتو ته اوړي او د تاجرانو له خوا چاپېږي او خلکو ته وړاندې کېږي. ددې کار یو علت دادی چې عام خلک له داستاني اثارو سره زیاته علاقه ښیي، نو ځکه تاجرانو به ددغسې اثارو له چاپ سره زیاته مینه ښودله او شاعرانو هم د غزل او دېواني ادبیاتو پر ځای داستاني ادبیاتو ته پاملرنه کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلیمان ماکو تذکرة الاولیاء

په دې لیکنه کې لومړی د سلیمان ماکو پېژندنه او بیا په ترتیب سره د تذکرة الاولیا معرفي او د هغې محتوا په تفصیل سره شرحه شوې ده. اول تذکرة الاولیا په دوو برخو وېشل شوې ده، چې یوه د نثر برخه ده یانې د سلیمان ماکو خپله لیکنه او دویمه د نظم برخه ده چې د شاعرانو شعرونه او نظمونه دي. همدارنګه د سلیمان ماکو نثر په ترتیب سره، په هغو کې د پښتو، عربي او فارسي ژبې لغاتونه او اغېزې چې په دې نثر کې دي، تفصیل او تحلیل شوې دي. همدارنګه د سلیمان ماکو د نثر ممیزات هم تشریح شوي دي.

سلیمان ماکو او تذکرة الاولیاء:

د پښتو ژبې له پخوانیو لیکوالو څخه یو هم سلیمان ماکو دی، دی د بارک خان صابزي ماکو زوی دی، چې د کندهار په ارغستان کې اوسېده، د ماکو قوم تر اوسه هم په لږ تعداد هورې اوسېږي او په ابدالیو (درانیو) کې شاملېږي. سلیمان ماکو له دې قومه یو پوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکوال راوتلی دی او د پښتونخوا په غرو کې یې سیاحتونه کړي او د خپل عصر مشهور روحاني او ادبي رجال یې کتلي دي.
دی په خپله وایي چې پر ۲۱۲هـ تللی وم او د پښتونخوا په غرو او رغو ګرځېدم او د لویانو مراقد مې لیدل او پلټل، داسې ښکاري چې سلیمان تر دغه مفید او ګټور سفر وروسته بریالی شو چې د پښتنو د نوموړو بزرګانو د حال او احوال په باب یوه تذکره ولیکي او د دوی ویناوې او اشعار په دې کتاب کې خوندي کړي.
په خواشینۍ سره چې دا کتاب لاتر اوسه ورک دی، خو لومړي مخونه یې چې اته مخه دي، هغه پوهاند عبدالحی حبیبي پر (۱۳۱۹ل) کال په کندهار کې وموندل او د هغو مخونو عکسونه یې د کابل په کالنۍ (۱۳۱۹ل) او پښتانه شعرا لومړي ټوک کې خپاره کړل.
د تذکرې یو څو پاڼې چې پیدا شوې دي، یانې څلور پاڼې چې اته مخه کېږي او اووه ډک مخونه دي، ځنې معلومېږي چې سلیمان د پښتنو مشاهیرو احوال په داسې ډول لیکل چې د هغو د ژوندانه وقایع ثبت شي او دا خبره هم څرګنده شي چې پلاني سړي څنګه ژوند کاوه، چېرې اوسېده، پلار نیکه او کورنۍ یې کومه او چېرې وه او له هغه سړي څخه د خلکو په خولو او زړو کې کومه وینا او کوم شعر پاتې دی؟ دی په خپل سفر کې د کاملانو حضور ته رسېدلی او کوم مشاهیر چې مړه وو د هغو مراقد یې موندلي او لیدلي دي او د تاریخي وقایعو په ضبط کې یې ډېر دقت کړی دی چې د تذکرې په دیباچه کې دی په خپله وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((په سنه دولس او شپږ سوه د هجري تللی وم او د پښتونخوا په راغو او کلیو ګرځېدم او مراقد د اولیاوو او واصلینو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل او د دوی په خدمت خاکپای وم او هرکله په سلام ورته ولاړ چې له دې سفره په کور کېناستم او تنها کې وچاودلې د پښو بیا پاڅېدلم او د څښتنه مې مرستون شوم چې احوال د هغو کاملانو وکاږم او دوی چې هغه ویناوې پاتې کړي دي او پښتانه یې لولي.)) اوس له دې څخه ښکاري چې سلیمان ماکو په تذکره کې خپل مشاهدات او د سیاحت لیدل شوي او کتل شوي معلومات کښلي دي. د سلیمان ماکو تذکرة الاولیا د پښتنو پخوانیو شاعرانو په احوال او اثارو کې زموږ یو پخوانی تاریخي او پوخ ماخذ دی. هغه اوه مخه چې له دې تذکرې څخه زموږ لاسته راغلي، ددغو شاعرانو احوال په کې راغلی دی: بېټ نیکه، ملکیار غرشین، شیخ تیمن، قطب الدین بختیار. دا خبره باید هم له یاده ونه باسو چې سلیمان د پښتنو رجالو په تاریخ لیکلو کې هغه سبک نه دی تعقیب کړی چې د شیخ عطار په تذکرة الاولیا کې ټاکلی شوی و، ځکه چې شیخ عطار یوازې د اولیاوو د زهد او تقوا حکایات راټول کړي دي، خو سلیمان د رجالو د ژوندانه احوال او د دوی اخلاق او کورنۍ او هم ادبي موقعیت ښیي او په دې ډول پوه سړی او سترګور مورخ ښکاري. د تذکرة الاولیا د موندلو په اړه راغلي دي چې تذکرة الاولیا د هلمند د ناوې د ادم خان په کلي کې د زړو کتابونو د پلټلو پر مهال د پوهاند عبدالحی حبیبي صاحب لاسته ورغله، چې پر مخنیو چاپونو سربېره پر (۱۳۶۱ل) کال د استاد حبیبي د تعلیقاتو شرحې او سریزې او له اصل متن سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوځای د سرمحقق زلمي هېوادمل په زیار چاپ شوې او دغه راز پر (۱۳۷۹ل) کال یوځل بیا د علامه حبیبي د څېړنو د مرکز له خوا د هغې د انګلیسي متن سره یوځای چاپ شوې ده، خو تر دې دمخه هم چاپ شوې ده. تذکرة الاولیا په لومړي ګام کې موږ پر دوو برخو وېشو:

الف- د سلیمان ماکو خپله لیکنه چې نثر دی او د شاعرانو ژوندلیک په کې راغلی دی.

ب- په تذکره کې د شاعرانو راغلی کلام چې په نظم دی.

الف- د سلیمان ماکو نثر: تر سلیمان ماکو دمخه د پښتو نثر کومه نمونه زموږ لاسته نه ده راغلې، چې پخوا به د پښتو نثر څنګه و او څه ډول سبک یې لاره، خو د سلیمان ماکو د نثر پوخوالی دا څرګندوي چې ددغه عصر نثرونه به دغسې پاخه وو او له دې نثر څخه څرګند ېږي چې د پښتو نثر د ماشومتوب پړاو تېر کړی او د پوخوالي مرحلې ته رسېدلی دی.

د سلیمان ماکو نثر که په تحلیلي سترګه ولیدل شي، تر دغو لاندې درېیو عواملو لاندې یې نشونما راته ښکاره کېږي او په هغه چاپېریال کې چې دې نثر وجود موندلی و هم دا درې عوامل موجود وو:

۱- د پښتو ژبې خپل اثر چې سلیمان پښتون و او د پښتو ژبې ویونکی و، نو طبیعي ده چې دغه لامل به دده د نثر په ادبي بڼه او جوړښت پوره اثر درلود او ښایي چې تر ده دمخه چې کوم نثاران موجود وو د هغو د لیکلو سبک به هم پر ده دروند اغېز درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- په فارسي ژبه کې چې کوم ادبي حرکت موجود و او د سليمان چاپېريال يې نيولی و، ضرور به يې دده پر نثر هم اثر کړی وي.
۳- په دغه عصر کې فارسي نثر رشد موندلی و، هم په غزني هم په خراسان او هم په هند کې خپل عروج ته رسېدلی و، تاريخ بيهقي او زين الاخبار او د محمد عوفي لباب الالباب او نور کتابونه ددغه عصر مهم منثور اثار دي، ځکه پښتو هم ددغه ادبي چاپېريال په منځ کې ژوند کاوه، نو يې اغېزې هم طبيعي دي.
په دغه عصر کې عربي ادب او عربي ژبې هم پوره او بشپړ اثر کړی و، په خپله فارسي نثر هم په ابتدا کې تر دغه اثر لاندې نشونما وکړه. د (۵۰۰هـ) په شاوخوا کې چې کوم فارسي منثور کتابونه وليکل شول، د عربي ژبې اغېزې په کې څرګندې دي، ځکه پښتانه هم له عربي ژبې سره په دغه زمانه کې پوره اړيکي لري، پر پښتو هم د عربي ژبې اثر شوی دی. د سليمان ماکو په حياتي چاپېريال کې دغه درې سايقه موجود وو چې هر يو په ادبي تحول او د ليک او نثر پر ډول باندې طبعاً اثر کوي او زه هم تر دغه درې عواملو لاندې د سليمان نثر تحليلوم:

الف- د سليمان د نثر پښتو لغتونه: که په عمومي ډول سليمان ماکو نثر ارزول کېږي، نو دا تقريباً په نږه پښتو نثرونو کې حسابېدلی شي، ځکه د پرديو ژبو تاثيرات پرې ډېر کم دي او ان که څوک اوس هم پښتو نثر ليکي، نو د نورو ژبو دومره کلمې به ضرور په کې کاروي. د سليمان ماکو له نثر څخه داسې ښکاري چې هغه وخت د پرديو ژبو (عربي او فارسي) تاثيرات پر پښتني ادبي چاپېريال وو، خو دومره زيات نه وو چې ټول نثر متاثر کړي، دلته به

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ده د نثر سوچه پښتو لغاتونو ته اشاره وکړم: لوی، استازی، روښان، ویاله، هوسېږم، خاورې، راغه، کلی، پلټل، لوری، موندل، څښتن، پاڅېدل، وینا، لولي، شپه، ستانه، کول، سندرې، یرغل، غرشین، ملګری، ستر، واکمن، بری، مروړل، پاړکی، څرګند، مېشت او داسې نور. د سلیمان ماکو په نثر کې کارول شوي دي، اکثره پښتو لغتونه اوس هم په خپله هماغه پخوانۍ مانا او مفهوم او هماغه شکل کارول کېږي. د سلیمان ماکو د نثر له پوخوالي څخه داسې ښکاري چې پښتو نثر به تر دې پخوا ښه اوږد مزل کړی وي چې د سلیمان ماکو د مهال داسې پخې مرحلې ته رسېدلی دی.

ب- د سلیمان ماکو په نثر کې عربي لغتونه: د سلیمان ماکو په نثر کې یو شمېر عربي لغتونه هم شته، خو دا اکثره داسې لغتونه دي چې مذهبي او عقیده یي مفاهیم لري، دا ډول لغتونه اکثره اوس هم د مذهبي اصطلاحاتو په بڼه موجود دي او ترجمه یا انډولونه یې ډېر ممکن نه برېښي.

عربي ژبې د اسلام تر راتګ وروسته په افغانستان کې خپلې اغېزې وښندلې دا اغېزې لومړی پر فارسي ژبه او وروسته پر پښتو ژبې محسوسې شوې، خو د پښتو په انډول یې پر فارسي ژبه اوس هم تاثیرات زیات دي، دلته به څو عربي لغتونو ته اشاره وکړو: قدوة الواصلین، مراقد، حمد، برکت، نصیب،صلی الله علیه وسلم، غریب، هجري، اولیا، آل، امابعد، نقل، عبادت،مبارک، واقع، قبول، کفر، شیخ او ځینې نور...

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج- د سلیمان ماکو په نثر کې فارسي لغتونه: د سلیمان ماکو په نثر کې د عربي په نسبت فارسي لغتونه ډېر کم دي خو د استاد عبدالحی حبیبي په نظر د سلیمان ماکو په نثر کې د فارسي ژبې د هغه وخت د نثر څه اغېز شته. د سلیمان ماکو تر عصر نږدې دوه سوه کاله دمخه د غزنویانو په عصر کې فارسي نثر ډېر پرمختګ کړی و، ډېر روان، ساده او عام فهمه و، لنډې لنډې جملې یې لرلې او له ابهام او تکلف څخه خالي و. د سلیمان ماکو نثر هم ساده سلیس او روان دی، جملې یې هم لنډې دي، ابهام، تصنع او تکلف هم نه لري، د فارسي نثر د هغه وخت د خوړلنیو د څه ناڅه اغېزمنۍ ترڅنګ یو شمېر فارسي لغتونه هم د سلیمان په نثر کې لیدل کېږي، لکه: سپاس، خاکپای، بزرګ، روزګار، مهربان، درخواست او ځینې نور...

د - د سلیمان ماکو د نثر ګرامري جوړښت: سره له دې چې د سلیمان ماکو په نثر کې زیاتره سوچه پښتو لغتونه کارېدلي دي او لیکنی متن یې هم سړي ته ډېر خوند ورکوي. له دې سره سره یې لیکنۍ بڼه له عامې محاورې او همدارنګه د پښتو ژبې له اوسني ګرامري جوړښت سره اړخ نه لګوي. د نثر دا حالت کېدی شي د دوو عواملو له امله رامنځته شوی وي، کېدی شي د هغه وخت د پښتو محاورې ژبه همدا شان یا دې ته ورته وه، یا هم نثر په دې بڼه لیکل کېده او یا هم د عربي ژبې تاثیر پر فارسي او د فارسي پر پښتو پرېوتی وي. د سلیمان ماکو د نثر په ځینو جملو کې مبتدا او خبر، فاعل او فعل، مضاف او مضاف الیه سره وړاندې وروسته دي، دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کار د پښتو له اوسني ګرامري جوړښت سره توپیر لري، کېدی شي د لرغونې دورې نثر همدا بڼه درلوده، خو بیا هم د سلیمان ماکو نثر، د پیر روښان او د هغه د پلویانو او همدارنګه د اخوند درویزه او د هغه د پلویانو تر نثر ډېر زیات خوږ، سوچه او روان دی؛ تکلف، تصنع او ابهام په کې نه شته، دلته به د سلیمان ماکو د نثر څو ترکیبونه راوړو او بیا به د پښتو ژبې د اوسني ګرامري جوړښت اصله بڼه هم ورسره ولیکو:

د سلیمان ماکو نثر	اوسنی ګرامري جوړښت
وایم حمد وسپاس د لوی خاوند	د لوی خاوند حمد و سپاس وایم
چې دی بادار د کونینو او رحمت د ثقلینو	چې د کونینو بادار او د ثقلینو رحمت دی
په ویاله د ارغستان هوسېږم	د ارغستان په ویاله هوسېږم
مراقد د اولیاو او واصلینو مې پلټل	د اولیاو او واصلینو مراقد مې پلټل
او تنګاکې وچاودلې د پښو	او د پښو تنګاکې مې وچاودلې
سړبن نه درلودل زامن	سړبن زامن نه درلودل
او هر کله به ویل خپل ورور ته	او هر کله به یې خپل ورور ته ویل

او داسې نور ترکیبونه او نورې جملې. دلته موږ د سلیمان ماکو په نثر کې ګورو چې نثر له عامې محاورې څخه لرې شوی دی. په پښتو کې عامه قاعده همدا ده چې اول فاعل راځي بیا فعل، اول مبتدا ده او بیا خبر،خو د سلیمان ماکو په نثر کې دا قاعده تر ډېره حده معکوسه ده.

هـ- د سلیمان ماکو په نثر کې پخواني لغتونه: د سلیمان ماکو په نثر کې پر هغو سوچه پښتو کلمو سربېره چې اوس هم په پښتو کې استعمالېږي، ځینې داسې نور پښتو لغتونه هم شته چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا اوس نه کارېږي او یا هم په لږ شانې لفظي تغیر او تحول سره کارېږي یانې متروکې کلمې په کې شته، دلته به دې ډول کلمو ته هم اشاره وکړو.

په تذکرة الاولیا کې کارېدلې بڼه	اوسنۍ بڼه
پښتنخا	پښتونخوا
مرستون	مرسته غوښتونکی (په پخوانۍ بڼه اوس متروکه ده)
لولي	ویلې
جوبله	جنګ پخوانۍ بڼه یې متروکه ده
پپنا	پوپنا
دښنه	دښمن
کټارو	توري (پخوانۍ بنه یې متروکه ده)
ډېرزښت	ډېر زیات
ګڼون	شمېر
کول	نسل
بما (بومیا)	لارښود (اوس متروکه ده)
وګروهېد	متعقد شو (دابڼه هم اوس متروکه ده)

او ځینې نورې کلمې چې اوس یا متروکې دي او یا یې هم بڼه کې بدلون راغلی دی، په تذکرة الاولیا کې د دغسې مړو او پخوانیو کلمو شتوالی ددې ادبي تذکرې لرغونتیا او ځانګړتیا په ګوته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلیمان ماکو د نثر ځینې ممیزات:

اوس چې د پښتو د لومړي نثر اساسي عناصر (د پښتو، فارسي او عربي اغېزې) وڅېړل شول، یو څو نور مهم ادبي ممیزات هم لاندې ذکر کېږي، چې په دې نثر کې لیدل کېږي.

۱ - ایجاد: د سلیمان ماکو د نثر یو عمده او څرګند مزیت د جملو ایجاد دی چې دغه ممیزه یې د فارسي له قدیمه نثره سره شریکه ده تر غزنویانو دمخه تر (۴۰۰هـ) پخوا د فارسي نثر نهایت موجز او جملې یې لنډې لنډې دي.

۲ - توصیف او توصیح: د سلیمان ماکو په نثر کې ځینې جملې داسې هم شته چې یوازې د توصیف او ښو څرګندولو لپاره راوړل شوي دا مزیت د فارسي په ساماني سبک کې لږ و، خو د غزنوي دورې لیکوالو ښه پسې ډېر کړ او د مطلب د روښانولو لپاره یې ځینې پرله پسې جملې راوړلې چې مقاصد ښه پسې واضح شي، د مثال په ډول (په ویاله د ارغستان هوسېږم او په دې ځمکو یاد پېږم) بل مثال ((شیخ بېتنی هوسېد په غره باندې او هلته د پره و)) بل مثال ((د دوی په خدمت خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ)) چې په دغو مثالونو کې دویمې جملې د توصیف او توضیح لپاره راغلې دي.

۳ - د افعالو تکرار: د فارسي پخواني لیکوال تر غزنوي دورې دمخه د هرې جملې لپاره د فعل ذکر لازم ګڼې. که څه هم یو فعل په څو جملو کې مسلسل تکرار هم شي. د افعالو تکرار چې وروسته یو ادبي عیب هم وګڼل شو د ساماني عصر په نثر کې عیب نه و،

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلکې د الفاظو تکرار او د جملو تکرار هم کېده او دغه تکرار په اوستا او پهلوي ژبو کې هم و چې فارسي ژبې ته راغلی و او دا یو قدیم ادبي سنت ګڼل کېده. د مثال په ډول سلیمان په خپل نثر کې داسې لیکلي: «بختیار په پښتو سندرې کړینه، اوښې تویوینه خدای ته نارې کړینه، غلبلې کړینه، پاړکی لرینه» وګورئ پنځه فصله په یوه لیکه کې سره یوځای دي چې دوه کټ مټ تکرار هم دي. دلته دا باید هېر نه شي چې د ژبې دغه طبیعي او روان سبک ډېر ښه دی او د افعالو د حذف او عطف ناروا دود وروسته رواج شوی دی، چې کله کله د کلام رنګ او خوند وراړوي، موږ باید په اوسني نثر کې دغه د افعالو د حذف بدعت رواج نه کړو او د قدیم طبیعي او خواږه سبک پیروي وکړو.

اخځونه

۱- د پښتو ادب تاریخ، پوهاند عبدالحی حبیبي، ۱۳۸۴ل کال.

۲- د تذکرة الاولیا په اړه د پوهندوی محمد اسمعیل یون مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني ادب کې د نظم او نثر اندول ؟

نثر او نظم د ادبیاتو دوه مهم ستونونه دي چې ټول ادبیات پرې استوار دي او د یوې ژبې استوارتوب هغه مهال لاټینګ او قایم وي چې دواړه یې پرخپل ځای برابر او ټینګ وي، که یوه خوا زیاته قوي وي او بله خوا کمزورې وي، نو بیاهم شرایط د ډاډ وړ نه دي، نو که ولیدل شي د نظم پله تر نثره له پخوا راهیسې درنده وه یانې نظم ته زیات کار شوی او نثر ته وروسته کار پیل شوی دی، ددې تر شا مختلف لاملونه شتون لري.د پخوانیو اریایانو او د اکثرو قومونو زاړه ادبي اثار منظوم وو او منثور یې ډیر کم او یا لږ پاتې دي.

(ویدا) او (اوستا) کتابونه دواړه منظوم وو او د سانسکریت زاړه کتابونه هم اکثره منظوم دي ، نو له دې سببه د اریایي اقوامو د نظم تاریخ تر نثر دمخه دی، په دې کې هېڅ شک نشته چې د ژبې اساس پر نثر اېښودل کېږي، څرنګه چې بشر خپل پخواني ادبي اثار په حافظه کې ساتل او د لیک او تحریرفن لانه و ایجاد شوی، نو د حافظې د ساتلو لپاره نظم تر نثر اسانه و او هر وخت به اریایي اقوامو(شاعرانو) خپل دیني او ټولنېز مطالب په نظم کول او حماسي شاعرانو به خپل جنګي او حماسي اشعارپه منظم ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړول. د ویدا قدیم اثار د دغو ریشانو د ذوق نتایج دي . اوستا هم د زردشت او د دده د اتباعو ګیتونه «سندرې» دي ، د لرغوني یونان «ایلیاد او اوډیسې» هم د (هومر) حماسي سرودونه دي . د پښتو ژبې په ادبي تاریخ کې هم موږ ته تر اسلام را وروسته لومړني منظم اشعار لاسته راغلي او د قدماوو په دوره کې تر (۶۰۰ هـ ق) دمخه د کوم منثور اثر درک نه لرو، فقط د محمد هاشم بن زید سرواني د (سالو وړمه) یوکتاب موږ ته معلوم دی، مګر منظوم اشعار خورا زیات دي . لکه څرنګه چې پخواني اریایي متون سینه په سینه رانقل شوي، وروسته په کتابونو کې ثبت شوي او تر موږ رارسیدلې دي، ځکه پښتو ژبه دپخوانیو منظوماتو په شهادت موجوده وه ، نو طبعاً به یې نثر هم درلود مګر د لیک او تحریر د نه موجودیت په سبب به نثر نه وي ثبت شوی او که وو هم هغه به د زمانې د ناوخوالو څپو له ځانه سره وړی وي، نو ځکه موږ له قدماوو او پخوانو راوروسته د منځنیو لیکوالو په دوره کې چې څلور پېړۍ رانغاړي، د نثر نمونې په لاس کې لرو او نثر لیکونکي پښتانه موږ پېژنوچې کتابونه یې تالیف کړي دي. د مغولو تر تاړاک او چپاول دمخه «۶۰۰ هـ ق» پخوا د پښتو ژبې ادبي مرکزونه د غور، هلمند، ارغنداو او د ترنک ورشوګانې وې. دغه مرکزونه د مغولو خونخوارو لښکرو وران کړل او د مدنیت یوه بېلګه یې هم پکې پرېښنوده. نو داسې ښکاري چې د پښتو ډېر کتابونه او علمي اثار هم ورسره تباه او پوپناه شوي دي. یو کلک او مظبوط دلیل شته، چې د (۶۰۰ هـ ق) په حدودو کې چې د نثر کومه نومونه او بېلګه موجوده ده هغه ډېره پخه او خوږه ده ، د یوې ژبې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نثر چې دې درجې ته رارسېږي نو طبعا يې بايد دمخه ابتدايي مرحلې تېرې کړې وي چې د وړکتوب له مرتبوڅخه د زړښت او پوخوالي درجې ته راغلی وي، نو له دې خبرې څخه داسې استدلال کوو، چې بايد ډېر مخکې لږ تر لږه دوه درې پيړۍ پر پښتو نثر تېرې شوې وي،چې د اومې پېړۍ (۲۰۰ هـ ق) کلونو متانت او پوخوالی يې موندلی وي. له همدې کبله ويلای شو چې د نظم پله تر نثر ځکه درنده ده چې په پخواوختونو کې له يوې خوا د نثر لپاره د املا او انشاء زمينه نه وه مساعده او بل خلکو تر نثر نظم ژر يادولای او حافظې ته سپارلی شو او نثر ورته مشکل و شايد له همدې امله له منځه تللی وي، نو ځکه يې د نظم په شان ډېرې بېلګې نه شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې ویرنه

په پښتو لرغوني ادب کې لومړنۍ ویرنه شیخ اسعدسوري د محمد سوري زوی د قصیدې په چوکاټ کې د غور د پښتون پاچا امیر محمد سوري، چې د سلطان محمود غزنوي په واسطه د «اهنګرانو» په کلا کې کلا بند کړای شو او د ګرفتارۍ په حال کې یې زهر وخوړل، مړ شو، ویلې ده، د قصیدې څو بیتونه په دې توګه دي:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هرګل چې خاندي په بهار
هرغټول چې په بیدیا غوړېده وکا
رېژوي یې پاڼې کاندي تار په تار
ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا ترخاورو لاندې زار
د واکمن له سره خول پرېباسي مړ سي
د بېوزلو وینې توې کاندي خونخوار

xxx

سخ په تا ای محمده د غور لمر وې
په نړۍ به نه وي ستا د عدل سار

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـه پـر ننګـه وې ولاړ پـه ننګـه مـړ سـوې
هـم پـه ننګـه دې پـه ننګـه کـا ځـان جـار
که سوري دې په تګ وېر کاندي وېرمن سول
هـم بـه ویـاړي سـتا پـه نـوم سـتاپه ټبـار
پـه جنـت کـې دې وتـون زمـوږ واکمنـه
هـم پـه تـا دې وي ډېـر لـور د غفـار.

شاعر په دې قصیده کې د فلک له جبر ، جفا او بې پروایۍ څخه سرټکوي، ژاړي فلک ظالم معرفي کوي او شکایت ورڅخه کوي، داځکه چې فلک امیر محمدسوري له منځه وړی، د هغه پاچاهي، تاج اوشتمني یې له خاورو سره برابر کړي. د طبیعت منظرې، د مرغانو نغمې او نورې زړه کشوونکې ښکلاوې د امیر محمدسوري په نشتون کې هېڅ بولي، د هغه مړینه د ملت او وطن لپاره ویر او ماتم بولي. له بلې خوا د امیر محمد مېړانه او غیرت بیانوي او د هغه د دورې نظم، ابادي او ارامي خلکو ته څرګندوي. لنډه دا چې د امیر محمدسوري ټولې برياوې روښانوي او په پای کې د نوموړي مړینه د وطن او قوم لپاره لویه ضایعه بولي.
دا په پښتو لرغوني ادب کې د ویرنې لومړنۍ او بشپړه بېلګه ده، البته تر دې وروسته ځینې شعرونه هم شته چې غمجن حالت بیانوي، خو د شیخ اسعد سوري د ویرنې په شان پوره ویرنې نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادبیاتو کې نکلونه او ملي هنداره اثر

سریزه:

د لومړي کال د دویم سمستر د (پښتو ادب تاریخ) مضمون ګران استاد ښاغلي پوهندوی محمد اسمعیل یون له خوا تدریسېږي، استاد یون تل د پښتو او پښتونولۍ لپاره نه ستړې کېدونکې هلې ځلې کړې دي، په دې موخه چې موږ خپل ادبي فعالیت جاري ساتلی وي، نو یې ټول ټولګي ته کورنۍ دندې ورکړې، دا کړنه محترم استاد ځکه وکاروله چې له یوې خوا زده کړیالان له ادبي څېړنې سره بلد شي او بله مهمه موخه یې دا وه چې ټولو راغونډو شویو موادو ته کتابي بڼه ورکړل شي او په پښتو کې یو بل نوی اثر چې هغه هم د یوې ادبي دورې په اړه وي، لوستونکو ته وړاندې شي.

ماته د نورو ملګرو په شان یوه ځانګړې موضوع چې عنوان یې (په پښتو ادبیاتو کې نکلونه او پر ملي هندارې کتاب تبصره) راکړل شوه، ما هم پر یاد عنوان تر خپل وسه کار کړی دی، هیله ده چې د پاملرنې وړ مو وګرځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پایله کې زه له یون صاحب د دغه ادبي فعالیت له امله زیاته مننه کوم او له الله(ج) څخه یې تل په ژوند او پر خپلو سیالانو بری غواړم.

نکلونه

د پښتو د شفاهي ادبیاتو ډېره خوندوره برخه نکلونه دي. دا نکلونه له پېړیو راهیسې د ولس په حافظه کې پاتې شوي او ځینې اشکال یې تر نن ورځې پورې رارسېدلي دي.

نکلونه د پښتو د بېلابېلو سیمو په کلیو او باندو کې موجود دي، که یو نکل په یوه سیمه کې ایجاد شوی هم وي، په هماغې مشخصې سیمې پورې مربوط نه دی پاتې شوی، بلکې نورو سیمو ته هم ور انتقال شوی او عام شوی دی. په نکلونو کې د انتقال په دې جریان کې ځینې محیطي اصطلاحات، جغرافیایي نومونه او روایات تبدیل شوي او پرځای یې د بلې سیمې اصطلاحات او نومونه راغلي دي.

د زمان په تېرېدو سره د نکلونو په ژبه کې هم تغیر راغلی دی او همدا راز د نکلونو په ځینو روایاتو کې هم تغیرات واقع شوي دي.

د پښتنو په سیمو کې موجود نکلونه پر دوو برخوو وېشلای شو:

(۱) **د پښتنو خپل نکلونه:** چې قهرمانان، محیط او ټول کړه وړه یې پښتني دي او د پښتنو د اجتماعي ژوندانه په څېړنه کې له دې ډول نکلونو څخه ډېره استفاده کېدی شي او د دوی د فرهنګ د ډېرو پخوانیو خصوصیاتو ځینې څرکونه هم ځنې ایستل کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې پښتني نکلونو کې بيان شوي حکايات او پېښې د پښتنو له هماغه وختني اجتماعي فرهنګي ژوند څخه رنګ اخلي .

پښتني نکلونه ځينې ډېر اوږده دي. په دغسې نکلونو کې په کيسو کې کيسې بيانېږي، خوځينې يې بيا ډېر اوږده نه دي او د شرقي ادبياتو حکايتي اثارو ته ورته دي.

ددغو نکلونو اوسني اشکال د خلکو له خبرو او ويناوو سره سم اوډل شوي دي، په دې نکلونو کې ځای ځای ځينې نارې هم شته، چې نکل چيان يې د نکل د بيان په ترڅ کې په مخصوصو ځايونو کې د نکل د کرکټر له خولې وايي.

په پښتو نکلونو کې د دغسې نارو موجوديت ځينې څېړونکي په دې باوري کړي دي ، چې دغه نکلونه به په لومړي سر کې منظوم ايجاد شوي وي او بيا به يې د وختونو په تېرېدو سره منظوم اشکال هېر شوي وي او د نکل خاکه به د خلکو په حافظو کې پاتې وي او بيا به د همدغې خاکې له مخې د ولس له عامې محاورې سره سم د نکلونو اوسنۍ بڼې عيارې شوې وي او کومې منظومې چې د نکل له لومړنيو اشکالو څخه د خلکو په حافظو کې پاتې شوې دي، هغه يې د نارو په توګه د نکل په اوسني شکل په خپلو خپلو ځايونو کې ځای کړې دي .

د پښتنو په خپلو ملي نکلونو کې ادم خان درخانۍ، دلۍ شهو، مومن خان شيرينو، طالب جان او ګل بشره، ولي جان او تانو، موسی جان او ګلمکۍ، فتح خان او رابيا ، ښادي او بيبو، جمال خان او زيب النسا ، ظريف خان او مابۍ، جلات خان او شمايله او نور ډېر مشهور دي، د پښتنو خپل نور ملي نکلونه هم شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲) لـه نـورو ولسـونو څخـه راغلـي نکلونـه: د بـېلا بېلـو ولسونو ترمنځ دود دي، په شفاهي ډول ولس اخيستي دي، په ځينو کې يې له خپلو محيطي او اجتماعي، فرهنګي شرايطو سره سم څه ورزيات کړي او يالړ کړي دي په دې کټګورۍ نکلونو کې شهزاده بهرام او ګلندامه، سيف الملوک او بدرۍ جماله او نور د دېوانو ښاپېريانو ډېر نکلونه شامل دي.

د پښتنو پـه کليـو او بانـډو کـې اوس هـم نکلچيـان شـته، دا نکلچيـان هغـه خلـک دي، چې دا نکلونـه يې پـه خپلـو حـافظو کې ساتلې او د کال پر بېلا بېلـو وختونـو پـه تېـره د ژمـي پـه اوږدو شـپو کې يې کليوالو ته وايي.

د پښتنو ځينو خواخوږو لکه مرحوم ګل محمد نوري، عابد شاه عابد، پروفيسورولي محمد جان سيال کاکړ، پروفيسورمحمد نواز خان طاير، عبدا لکريم پتنګ دا ډول نکلونـه لـه اولـه راټول کړي او چاپ کړي دي.

پـه ورسـتيو وختونـو کـې: نورالله ولسـپال، محمـد مـومن پتـوال، غوټۍ خاوري، ميراحمد ګربز او علي محمد منګل هم لـه خپلـو سيمو څخه ځيني پښتو نکلونه راټول کړي دي.

ملی هنداره

دا کتاب چې چمتـو کـوونکي او راغونډونکی يې مرحوم محمد ګل نوري دی، د پښتـو د شفاهي ادب غـوره او خونـدوره ټولګـه ده چې ښـکلي او هنـري نکلونـه پـه ځـان کـې رانغـاړي او د پښـتو ژبـې لپاره د مرغلرې ارزښت لري ، په کتاب کې د ولس په خوله حقيقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نکلونه او د کرکټرونو په اوازونو باندې ناري او لنډۍ شته او همدا راز د پښتنو د سیمو دود او دستور یانې د پښتنو سپېڅلې مینه، پر ژمنو ولاړ او د غیرت او مېړانې کیسې د غوره او ښکلو کرکټرونو په نظر کې نیولو سره لیکل شوي دي، چې هر ه کیسه یې د یادونې وړ ده . پخوا هم په کلیو او باندو کې د اناګانو، نیکه ګانو او نورو مشرانو له لوري په ځانګړي وخت کې دا ډول کیسې او نکلونه کېږي او زیات مینوال لري، ځکه دا په ځان کې یو ځانګړی خوند لري، په نکلونو کې هر ډول کیسې شته یانې حماسي، عشقي او حکایتي خو زیاتره خلک د عشقي نکلونو په اصطلاح عملیان دي. دا کتاب هم زیاتره عشقي نکلونو ته ځانګړی شوی دی، چې څرنګه پښتانه سپېڅلي عاشقان تر کومه حده پورې وفادار دي او د غیرت او ننګ لپاره حتی پښتانه د سر سودا کولو ته راځي دي. بله مهمه خبره د کتاب دا ده چې د فولکلوري ادبیاتو بډایه پانګه؛ ناري او لنډۍ پکې زیاتې دي، لکه :

سر د سره پالنګه هسک کړه فتح خانه
یاغي سوی هندوستان رعیت ملکونه

❖

دروازه ژر کړئ راخلاصه ګوریانو
راپسې د زرغونو توتیانو سیل دی

❖

دا کاروان د شمس الدین په طلا بار دی
دا ټول د بېړېڅانو ککی ښکار دی

❖

(c) ketabton.com: The Digital Library

که اور ګډ کړي د برېڅانو په سپینږیرو
مرور یې پخلا نه کړل
لاد لاسه ورښیي ، ورښیي یاغي ملکونه

❖

کرمیه چې غم نه وي ته غم راوړې
کرمیه که زما په دعا کېږي
کرمیه په لم غوټه په سپرو واوړې

په اوسني وخت کې لیدل کیږي چې د ډراماتیکو ادبیاتو مینوال ډیر زیات دي، د نړۍ اقتصاد پرې چلېږي چې له دې له ډلې څخه د هالیوډ او بالیوډ یادونه مهمه ده، ځکه چې دوی په سلګونه زره خوښوونکي لري او که داسې ووایو چې د بالیوډ یا هندي سینما د هندوستان د اقتصاد د ملا تیر جوړ کړی دی، نو مبالغه به مو نه وي کړي، ولې موږ تاسو یې وینو چې دوی څومره فلمونه او سریالونه جوړوي. فلم جوړونکي اوس په کیسو پسې ګرځي چې یو څه ځانګړې وي، خو نه ورته پیدا کېږي. که دوی زموږ (ملي هنداره) کتاب ولولي نو تاسو یقین وکړئ چې پر هغه ورځ به فلم شروع کړي. موږ تاسو خو په نورو ډګرونو کې د پردیو تر یرغل لاندې وو، خو له کله چې نوی دولت راغلی او مطبوعاتو ازادي موندلې ده بس د نورو هېوادونو سریالونه او ډرامې یې پر موږ را ایله کړي دي او کورنۍ یې یوې بلې خواته سوق کړې دي. دا دوه لاملونه لري:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ - لـومړی لامـل: دا چـې مـوږ تـر دې مهالـه پـورې لـه خپلـو ارزښـتناکو اثـارو څخـه خبـر نـه یـو او یـا هـم د نـورو کـړه وړه خونـد راکوي.

۲ - دویـم لامـل: دا کېـدلای شـي چې دلتـه خـارجي لمسـون دی او زمـوږ ځینـې شخصـي تلویزونونـه د پردیـو پـه پیسـو چلېـږي، او دا واضح خبره ده چې هر څوک چې دوی تـه پیسـي ورکـوي د هغـوی ګوډاګیان دي.

پکار دا ده چې پر دغو خوندورو نکلونو باندې باید ښکلي هنـري فلمونـه جـوړ کـړل شـي او نـورو ژبـو تـه وژبـاړل شـي او خلکـو تـه د لاسرسي لپاره وېبپاڼو ته پورته شي ترڅو عام شي. دا کار بـه د ادبـي یرغلګرو پر مخ څپېړه وي. د بېلګـي پـه توګـه بـه د ملـي هنـدارې لـه کتاب څخه یوه ښایسته کیسه را واخلم:

جلات خان او شمایله

و نه و یو سړی و، دده دوه زامن او یـوه ښـځه وه، د مشـر زوی نـوم یې خنکار او د کشر زوی نوم یې مسلم و. د سړي روزګار سم نـه و او دوو زامنو یې په دام کې چوغکی نېولې او کورتـه بـه یـې راوړلـې او په اصطلاح د ژوند چارې یې پرې پرمخ بیولې.

یوه ورځ دغه سړی راولاړ شـو او لـه ځانـه سـره یـې دا پرېکـړه وکـړه چې نور نو دغسې ژوند خوند نه کوي ځم غره ته یا بـه څـه پیـدا کـړم او یا به مړ راشم. ښاغلی غره ته لاړ او زیاتـه سـترپا یـې وګاللـه چـې بلا خره یـې یـوه دانـه هګـۍ ومونده او کورتـه یـې راوړه، مـاینې یـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته وویل چې بازارته یې یوسه خرڅه یې که او په بدل کې یې خوراکي توکي راوړه . سړی بازار ته راغی او هګۍ یې پر صراف باندې پر درې سوه افغانۍ خرڅه کړه او په ډېرې خوشحالۍ یې پیسې کورته راوړې او ژوند یې پرې سم شو. یوه ورځ یې ښځې مشوره ورکړه چې دغه مرغه ونیسه او کورته یې راوړه، سړي دام مرغه ته پټ کړ او مرغه یې ونیو او کورته یې راوړ او په کور کې هګۍ ورته اچوې، څه دې سر درګرځوم ، دوی خانان شول او غټه کلا یې جوړه کړه. دغه سړی مړ شو مرغه او پیسې یې زامنو ته پاتې شوې. یوه ورځ د هلکانو مور خپلو زامنو ته وویل چې یوه ورځ دغه صراف مېلمه کړئ چې زموږ هګۍ هر وخت رانیسي، دوی هم ورغلل او صراف یې مېلمه کړ، صراف شرط پرې کېښود چې ماته به همدغه مرغه چې هګۍ یې تاسو ماته راوړئ راته حلالوئ او درست چرګ به ماته پخوئ، دوی هم ورته وویل: سمه ده. وینځې چرګ پوخ کړ او د چرګ څخه یې سر یوه هلک ته ورکړ او زړه یې بل هلک ته ورکړ چې و یې خوري ځکه دوی وږي وو، دا دی صراف راغی ګوري چې د چرګ سر او زړه نشته ، صراف ورته وویل تاسو پرخپلې ژمنې و نه ختلاست او بسته چرګ مو نه دی راته راوړی، وینځه په موضوع خبره شوه او هلکانو ته یې وویل چې ځئ تښتئ چې مور مو وهي، دواړو ورونو له وېرې تېښته وکړه او لرې د صحرا خواته لاړل، د یوې ونې لاندې خنکار بې حسه ویده و او مسلم یې زیات وارخطا کړی و، ځکه له یوې خوا صحرا وه او له بلې خوا دوی هم څه نه وو خوړلي. خیر مسلم د کومک په هیله له هغه ځایه یو څه راتېر شو او تپې ته وخوت چې ګوري یوه غټه اجتماع راغونډه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوې ده او پاچا یې مړ شوی دی باز یې ایله کړی دی چې نوی پاچا پیدا کړي، دی هم ورغی باز راغی دده پر سر کېناست خلکو سره وویل چې باز خطا ووت خیر باز یې بیا وشړه باز بیا راغی د مسلم پر سر کېناست خلکو بیا باز وشړه چې باز درېیم ځل راغی او د مسلم پر سر کېناست، خلکو وویل نو همدا مو پاچادی مسلم هم ورسره ولاړ او خپل ورور یې هېر شو. دا کمال دهغه چرګ و چې ده یې سر خوړلی و، مسلم ته پرېږده، خنکار پسې راواخله ، خنکار پروت دی تر ونې لاندې درې مرغۍ راغلې په خپلو منځو کې سره ګډې دي چې دغه ښایسته ځوان ولې همدغسې مړ پروت دی. یوې مرغۍ وویل چې دی مړ نه دی که دغه د ونې پاڼه دده په خوله کې ولوېږي او او به یې دی تېرې کړي، نو جوړ به شي، مرغانو له ونې پاڼې ورېژولې او یوه پاڼه راغله او د خنکار په خوله کې پرېوته هغه هم د پاڼې اوبه تېرې کړې روغ رمټ شو او راپورته شو چې ګوري مسلم نشته، د هغه په تلاش پسې د غونډۍ سرته وخوت چې ګوري هلته هم د پاچا موندنې لپاره باز خوشې شوی دی. خنکار هم ورغی د مسلم په شان باز درې ځلې دده پرسر کېناست او خلکو هم دی د خپل نوي پاچا په حیث قبول کړ. خیر دغه دي وختونه تېرېږي مسلم خان په یوه ځای کې پاچا دی او خنکار په بل ځای کې. د مسلم خان اوه زامن دي او د خنکار هر وارې لوڼې پیداکېږي او د پیدا کېدو سره یې سم وژني اخره د اووم ځل لپاره د خنکار لور پیدا شوه داځل یې ښځې لور خپلې یوې وینځې ته ورکړه چې پالنه یې پټه وکړي او خرچه یې ورکوله، شپې او ورځې تېرېږي وختونه تېرېږي شمایله پېغله شوه او داسې ښکلې ده چې سترګې نه پرې روڼېږي، وینځې

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ومور ته وويل چې دغه ده نو شمايله نوره پېغله شوه او همدلته اوسيږي خو داسې نه وي چې پلار يې راخبر شي او يا ناخبره له دې سره ناروا شروع کړي بيابه نو څنګه کېږي. دشمايلې مور شمايله راوغوښته اوکورته يې راوبلله. شمايله بام ته وختله سيل کوي چې دهغه خوا خنکار راغی اوسترګې يې پرې ولګېدې او پرې مين شو، خو ښځې يې ټوله کيسه ورته وکړه چې داسې او داسې .... دا ستا لور ده .....

خنکار هم داپرېکړه وکړه چې دا د وژلو نه ده خو مېړه ته به يې په شرايطو ورکوم او چاچې شرايط پوره نه کړل سر به يې غوڅوم ..

خلکو ته د شمايلې دښايست اوازې رسي او په شرطونو کې پاتې راځي او سرونه يې غوڅيږي. هلته دغه اوازې د مسلم شپږو ځوانانو زامنو ته هم ورسېدلې او هغوی هم بې ديدنه عاشقان کېږي او د شرطونو لپاره راځي.

پاچا ته وايي چې شرطونه دې کوم دي؟ هغه ورته وايي چې ښايسته زلمي ياست مه کوئ دوی يې نه ورسره مني، نو وروسته شرطونه ورته وړاندې کېږي چې په لاندې ډول دي:

۱. د اوسپنې کونده به د لرګی په تبر ماتوئ
۲. د شمايلې ژېړه غوا به لوشئ
۳. لوشل شوې شيدې به په زينو کې څلور واره پورته او کښته کوئ
۴. په کلا کې به د شمايلې خونه او ځای پيدا کوئ
۵. په يوه خونه کې چې نيمايي له غنمو او شګو ګډه ده سره جلا کوئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. د پاچا له زمري سره به خپل زمري جنګوئ.

خو که چېري مو له پورته شرايطو نه يو هم پوره نه کړ نو سربه مو پرې کېږي.

دا دي وروره يو يو ځوان ورمختـه کېـږي او پـه اول شـرط کـې ناکامېږي او جلاد يې سر غوڅوي، شپږ سره ورونه وژل کېږي.

مسلم خپل اوم او روستی زوی چې جلات نومېږي په حال نه خبروي او وخت تېرېږي جلات لاماشوم دی په کوڅه کې د يوه کور له ماشوم سره بجلي کوي او هغه ماشوم بجلي ورڅخه ګټي او جلات په زوره بجلي واپس ورڅخه اخلي او ماشوم په ژړا کورته راځي اومور يې بېرته راضي کوي، خو د جلات هر وخت دغه کار دی يوه ورځ د ماشوم مور په تنګه شوه او خپل زوی ته وايي چې که جلات ووهلې نو ورته ووايه چې که دومره نر يې نو ورشه هغه د خپلو ورونو غچ دې واخله، سبا بيا جلات بجلي بايلي او له ماشوم څخه يې په زوره اخلي خو ماشوم ورته د مور څخه زده ځواب جلات ته ورکوي او هغه هک پک کېږي چې زما ورونه بيا چېرې وو او چا ووژل.

جلات کورته راځي او خپله مور مجبوروي چې حقيقت ورته ووايي هغه بلاخره ورته ټول حقيقت وړاندې کوي ، دی له کوره راوځي او ځي د خنکار ښار ته، پر لاره يو ملنګ وينې او هغه ته خپله ټوله کيسه کوي او هغه ورته وايي چې تا له موراو پلار څخه اجازه اخيستې ده هغه ورته وويل چې نه ! ملنګ ورته وويل چې ته بايد اجازه واخلې جلات بېرته کورته راغی او د مور او پلار څخه يې رخصت واخيست . ملنګ ورته يو ليک ورکړ چې د خنکار ملا

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما شاګرد دی هغه ته ورسه او دغه لیک ورکړه، دی ورته ښه کوي او لیک را اخلي په لاره کې ځنګل دی او راځي چې ګوري یوه زمری په یو دام کې نښتې ده او ځان نسي خلاصولای او فریاد کوي جلات ورځي او ورته وایي چې زه تا خلاصوم ولې ته به هم ژمنه کوي چې مابه نه خورې هغه ژمنه ورسره کوي. کله چې جلات دا ازادوي پر پښه یې زور راځي او چغې کوي چې له دې سره سم یې پښه ازاد ېږي ولې نور زمریان راځي جلات وارخطا کېږي دا ورته وایي چې مه وارخطاکېږه زه ددوی ټولو مشره یم . وروسته زمریان جلات ته د هر راز همکاری ټټر ډبوي او خپل یو وېښته ورکوي چې د خطر پرمهال یې ومږه موږ به ځان درته رارسوو. خیر جلات را رهي شي ځي چې یوه کلي ته رانږدې کېږي هلته ګوري چې یوه بزګر پرخپلې ځمکې اوبه ایله کړي دي خو یو کورد یا برخه کې د میږیانو غار دی او هغه ټول بربادی سره مخ دي جلات له بزګر سره خبري کوي او هغه پیسې ورکوي چې دا ځای پر ما خرڅ کړه او دا ځای رانیسي او میږیان هم خوشحالېږي او له ده نه مننه کوي او د مشکل په صورت کې ورته خپل یو وېښته ورکوي چې تاو یې کړي موږ به درته حاضر شو. خیر جلات راځي د خنکار ځای ته او هلته د ملنګ له شاګرد سره اړوي څه وخت چې تېرشو جلات یو داسې زمری جوړوي چې په نس کې یې انسان پټېدلای شي البته له باندې طرفه سمدم د زمري غوندې شکل لري . له ملا څخه هیله کوي چې ما وپاچا ته بوځي او ورته ووایي چې دا داسې زمری دی چې بازي هم کوي او ښه ساعت تېري پرې کیږي، خوپس له څو هفتو مې بیرته له پاچا نه راوړه کورته ..

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملا هم زمری کوم چې جلات یې په نس کې پټ دی راوړي پاچا یې خوښوي او ساعت یې پرې تېر دی. داخبره تر شمایلې رسي چې له پلاره سره یې داسې فرعي زمری دی چې بازي هم کوي ، دا و پلار ته نفر ور لېږي چې دا زمری موږ ته هم راواستوه چې ساعت پرې تېر کړو هغه هم زمری د شمایلې کورته رالېږي، چې شمایلې ته یې بیایي زمري بازي ورته وکړه دا د شمایلې مجلسیانې څوک پرې سپرېږي څوک یې تر لکۍ کشوي تر نیمو شپو یې ساتېری کاوه. وروسته ټولې ستړې شوې راغلې ډوډۍ یې و خوړه بیدې شوې زمری یې و تړه. چې ټولې بیدې شوې شمایله هم بیده شوه جلات ځان د زمري څخه راوویست راغی د شمایلې پالنګ ته د شمایلې د پالنګ سره چراغان لګېږي جلات خان یې د سر چراغ وپښو ته او د پښو څراغ یې و سرته کېښود خپلې ګوتې یې ددې پر ګوته کړې او ددې ګوته یې په خپله ګوته کړله. ددې دسمال یې ځنې واخیست خپل دسمال یې ورپرېښود نو بېرته زمري کې ننوت.

شمایله چې سهار را ویښه شوله اریانۍ واخیستله چې همدا څه نقل دی دا سړی د کمې خوا راغلی ولې دا ګوتمۍ خو د نارینه دي نو یې ناره وکړه

که کرار دی نن زما زړګی کرار دی

تاسې کېنئ سهېلو دا په لاس ګوتمه زما ده که د یار ده

خیر سهېلۍ هم اریانۍ واخیستلې خو دغه ورځ یې په چورت تېره کړه ږغ یې ونه کړ بیا یې په هغه زمري بازۍ کولې، بیا ماښام شو بیا بیده شوه جلات خان بیا له زمري څخه راووت شمایلې ته راغی

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو دا واريې مچه ځنې واخيسته بېرته په زمري ننوت دا چې راويښه شوله مخ يې لوند دی دوباره يې ناره وکړه

که کرار دی نن زما شوی کرار دی

تاسې کښئ سهيلو چې پرمخ مې د خوني زمری پرهار دی

خو شمايله پوه شوه چې په زمري کې علت دی خو ږغ يې ونه کړ خپلې سهيلې يې رختصې کړې او وينځه يې د خپلې خونې دباندې ودروله چې څوک راپرې نږدي. شمايلې ځان پر خوب واچاوه په زمری يې ناره کړه:

که کرار دی نن زما زړه ناکرار دی

ته را اوزه د زمريه که غوبه يې که چميار يې زما يار دی

جلات چې دا اواز واورېده فکر يې وکړ چې څوک نشته او شمايلې پېغور ورکړ نو ده پرې ناره کړه:

نه غوبه يم نه چميار يم لويه خدايه

ښايسته جلات مې نوم مسلم مې پلار دی

نو جلات له زمري څخه راووت سره غېږ په غېږ شو سره کېناستل جلات ورته ويل څنګه به شي دا شرطونه زه به پرځای کړم .. شمايلې د شرطونو جوابونه ور وښودل چې اول شرط داسې حل کړه چې دغه زما د پېکي تار واخله او د اوسپنې پر کوندې يې وتړه او په تبر يې وواهه ماتېږي. بل شرط دغه زما د سمال به ورته وښوروې نو به غوا درته ودرېږي وبه يې لوشې. درېيم دغه زما ګوته به د هغې غوا په شيدو کې ووهې هغه به پوه شي بام ته به يې په تاخت وخېژوې. څلورم زما د ځای لاز زما د پلار ترتخت لاندې ده، دی به ترلاس ونيسې چټک به يې ولاړ کړې ته به راشې او هغه دوه نور شرطونه مې نه دي زده، ده ورته وويل هغه زما زده دي چاره به يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړم. سهار شو ملا پاچاته راغی چې زما زمری راکه بسته نور به دې سات پرې تېرکړی وي. پاچا هم زمری ملا ته ورکړ.

ملا زمری کورته راوست او جلات ورڅخه راووت، جلات درېشي وکړه او پاچا ته راغی چې شرطونه. شرطونه یې ورته وړاندې کړل جلات خان لومړي څلور شرطونه د شمایلې په لارښونه حل کړل، وختې چې پنځم شرط یې په ځای کوه نوراغی د شپې په هغه غنمواوشګو خونه کې یې هغه مېږي برېت یې وموږی یو ګړی چې وشوه هغه مېږیان چې د بزګره یې خلاص کړي وو ټول راحاضرشول ویل خدمت! جلات خان حکم پرې وکړ چې ترسهاره پورې به دغه شګې او غنم سره داسې جلا کوئ چې یوه دانه سره ګډه نه شي مېږیانو هم دا کار صفا وکړ او دا شرط یې هم وګاټه، شپږم شرط بیا پاچا زمری راوست چې د جلات له زمري سره یې وجنګوي نو جلات د زمرو برېت لمس کړ او یوغټ زمری یې راویستی د پاچا زمری یې ورمات کړ او دا شرط یې هم وګاټه او شمایله یې په نره توره وګټله.

نو پاچا هم شمایله و جلات ته ورکړه پاچاه فکر وکړ چې دغه ټول کار د ملا د زمري له لاسه خراب شو نو د هغه د وژلو امر یې وکړ کله یې چې ملا د اعدام لپاره بیوه نو ملا پر جلات ناره وکړه:

جلات خانه وروره ولې دې موږ هېر کړو

جلات خانه : لاس تړلي یې تر تاتېر کړو

نو جلات خان خنکار پاچا څخه د اوو ورځو پاچاهي یې وغوښتله هغه ورکړه نو یې ملا خپل وزیر کړ او خنکار یې په دوو سترګو ړوند کړ. کیسه ولاړه پورته زه ولاړم کورته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونې دورې د شاعرۍ عامې ځانګړنې

ددې دورې اثـــار د خپلـــو ځـــانګړو خصوصـیاتو لـه املـه دغـه لانـدې ارزښـتونه لرلای شي:

۱- د پښـتو کـوم اثـار چې په لـومړۍ ادبـي دورې پـورې اړه لـري د کمیـت لـه پلـوه ډېـر نـه دي او د هر شاعر او لیکوال محدودې شعري نمـونې تـر مـوږ رارسـېدلې دي. ددې دورې د ډېـرو شـاعرانو او لیکوالو د کتابونو نومونه موږ ته ښکاره دي، خو زیاتره دا کتابونـه او د ډوانونـه اوس ورک دي. د پښـتو د لـومړۍ دورې پـه اثـارو کـې یوازې د سلیمان ماکو د تذکرة الاولیا د بشپړ کتاب ځینې برخې موږ ته رسېدلې دي، په عمومي ډول د پښتو د ادبي تاریخ د لومړۍ دورې اثار متفرق اثار دي.

۲-که څه هم د پښتو د لومړۍ دورې اثار د کمیت له پلوه لږ دي، خو د کیفیت له پلوه ځینې دغـه ډول اثـار ډېر لوړ ارزیـابي کېـدلای شـي. د غـوري دورې قصـیدې، د شـیخ متـي مناجـات، د اکبـر زمینداوري اشعار، د شیخ تیمن، شیخ بستان بدلې او هم د علي سرور او شیخ محمد صالح الکوزي غزلې د خپلو فکري ارزښتونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترڅنګ لوړه هنري مايه هم لري، ددې دورې ځينې نور اشعار که څه هم ساده دي، خو په سادګۍ کې يوه ابتدايي ښکلا هم ورسره مله ده، ددې دورې ځينې اثار تش نظمونه دي، چې ناظم نېغ په نېغه خپل هدف په منظومو او وچو الفاظو کې بيان کړی دی.

۳- ددې دورې اثار سره له دې چې په کمي لحاظ لږ دي، خو له دغو لږو اثارو هم موږ په شکلي او موضوعي لحاظ د انکشاف څرک ايستلای شو.

الف- ددې مهال اثار موږ ته راښيي چې ددې دورې ادبي پديدې پر يوه حال ولاړې نه دي او نه يو ډول شعري انواع موږ په دې اثارو کې ګورو، بلکې په دې دوره کې پښتو شاعري پر خپلو عنعنه يي ملي اوزانو سربېره په درېيمه هجري پېړۍ کې قطعه بيا په پرله پسې پېړيو کې قصيده ورپسې غزل او مثنوي چې د شرقي شاعرۍ عمده شعري ډولونه دي، خپل کړل. د پښتو د ولسي شاعرۍ له ژانرونو څخه چاربيتې او بدلې هم په همدې دوره کې خپله بڼه خپله کړې ده او د پښتو د لرغونو سندرو او شعري انواعو ځای يې نيولی دی.

ج- د شعر ځينې ځانګړي معنوي ډولونه، لکه وياړنه (فخريه)، ساقي نامه او حکايتي اثار هم په همدې دوره کې په پښتو شعر کې ځان څرګندوي. د امير کروړ سوري وياړنه، د زرغون خان نورزي ساقي نامه او د دوست محمد کاکړ د غرغښت نامې ځينې حکايات ددې دورې د شعر د معنوي اقسامو ډېرې ښې نمونې دي.

د امير کروړ وياړنه او د زرغون خان ساقي نامه د خپل جوړښت ادبي قوت او شعري ځانګړنو له امله د پښتو ادبي تاريخ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستیو دورو کې هم بل ساری نه لري، دا ډول اشعار موږ وروسته هم لرو، خو کوم قوت او شور چې د امیر کروړ او زرغون خان په ویاړنه او ساقي نامه کې شته په وروستیو دې ته ورته اثارو کې نه لیدل کېږي.

د - پښتو ادبي پدیدې او پښتو اثار په دې دوره کې مجرد نه دي راپیدا شوي، بلکې د سیمې له ژبو او ادبیاتو سره په ارتباط کې یې وده موندلې ده. د دریمې هجري پېړۍ په دوران کې له عربي ژبې څخه پښتو ته ژباړه پیل شوه او د ابن خلاد شعر ابومحمد هاشم په پښتو نظم ترجمه کړ او بیا را وروسته له فارسي ادب سره د پښتو ادبیاتو نږدې اړیکې پاتې شوې دي. پښتو ادبیاتو په دې دوره کې ځینې معنوي ارزښتونه له فارسي ادب څخه خپل کړي دي، دا خبره طبیعي هم ده، ځکه فارسي دغه مهال په منطقه کې مسلطه فرهنګي ژبه وه، ډېر شاعران او فرهنګي اثار یې درلودل، نو ددغسې یوې ژبې اثرات د منطقې پر نورو ژبو حتمي دي. له فارسي اثارو نه پښتو ته ترجمه هم دغه مهال پیل شوې ده، د لسمې هجري پېړۍ په لومړیو کلونو کې یوې پښتنې مېرمنې د سعدي بوستان په پښتو نظم واړاوه.

هـ- ددې دورې متفرق اثار د سیمې په لحاظ هم په یوه ځای کې نه دي ایجاد شوي، بلکې له غوره نیولې ان د هندوستان تر سیمو پورې پرتو ځمکو کې ایجاد شوي دي او دا خبره پر دې دلالت کوي چې پښتانه دا وخت د غور او سلیمان پر غرو سربېره د افغانستان او (روه) او هندوستان په لتو کې خپاره وو.

۴- په دې دوره کې موږ ځینې داسې متفرق اثار هم لرو چې د دربارونو له خواو ورته د توجه او پالنې څرک هم ځنې ایستلای شو، لکه د غور د شاهانو په دربارونو کې د شاعرانو موجودیت او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی اثار او دغه راز د هندوستان د افغان پاچا سلطان بهلول لودي دربار هم لږ و ډېر دغه ډول خصوصیات درلودل.

ددې دورې کوم اثار چې زموږ په واک کې دي زیاتره د پښتو دوو لرغونو تذکرو؛ پټې خزانې او تذکرة الاولیا خوندي کړي دي، د ځینو لکه تایمني او اکبر زمینداوري اثار په متفرق ډول ترلاسه شوي دي، دغه اثار د منبع پېژندنې له پلوه کومه خلا نه لري او له کره او باوري اسنادو څخه ګڼل کېږي.

۸- دغه لاسته راغلي اثار د ژبې د لغاتو، ترکیبونو او نورو ګرامري ژبنیو خصوصیاتو او له نورو ژبو سره د امېزش یو سیستماتیک تحول په لاس راکوي، ددې دورې لومړني اثار تر زیاته حده د پښتو خپل زاړه لغات او ترکیبونه لري، خو په وروستیو پېړیو کې له نورو ژبو په خاص ډول فارسي او عربي سره نږدېوالی ښیي.

د پښتو د ادبي تاریخ لومړۍ دوره د پورتنیو خصوصیاتو په لرلو سره پایته رسېږي او پښتو ادبیات له نورو تمایلاتو او نویو فکري ارزښتونو او تازه ادبي جریانونو سره یوې پرمختللې بلې دورې ته داخلېږي.

یادونه: په دې لیکنه کې د پښتو ادبیاتو لرغونې او منځنۍ دوره، د ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل له اثر څخه زیاته ګټه اخیستل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادب کې متلونه

متلونه دوه ډولونه لري:

۱- منثور متلونه

۲- منظوم متلونه

چې بیا هره برخه یې پر څو برخو وېشل کېږي.

منثور متلونه:

متلونه هغه لنډې، خو پخې تللې او کوټلې جملې دي، چې په ډېره خوږه او اغېزمنه بڼه په کې لوی لوی مفاهیم ځای شوې وي او ډېره ژوره مانا لري.

متلونه د یوې ټولنې او ولس د خلکو د زرګونو کلونو تجربو نتیجه او انځور دی، چې د دوی د عقل او منطق ښکارندویي کوي. د متل د کلمې د لغوي تحلیل په هکله ځینې پوهان په دې عقیده دي، چې متل د عربي ژبې د کلمې د مثال او مثل مفغن شکل دی. منثور متلونه هم د منظومو متلونو په څېر ځانګړی اهنګ د ادا طرز، خوږه او پسته ژبه او د الفاظو د جوړښت او ترکیب له مخې ادبي او هنري ښکلا لري، د ژوند تجربې په کې له یو نسل څخه بل ته په اغېزمنه توګه لېږدي او انتقالېږي. دا له پند او حکمت څخه ډکې خبرې چې د وینا د ټینګښت لپاره ویل کېږي یو بشپړ مبتدا

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خبر لري، منثور متلونه د شمېر له مخې د منظومو متلونو په پرتله څو ځله ډېر دي او بېلابېلې بڼې لري:

کیسه یي متلونه: چې یوې کیسې یا یوې پېښې ته اشاره په کې شوې وي.

عادي متلونه: چې د عام ولس فلسفي افکار او ژور مطالب په کې بیان شوې وي، لکه:

د ښې غوښې ښه ښوروا وي
د ژمي په توده او د دښمن په خوږه مه غولېږه
وګټه فیل وخوره

د منثورو متلونو یو څو نمونې:

اوښ چې لاړه، مهار یې زه څه کوم
اوښ که غټ دی د شیدو تمه ترې مه کوه
پنځه ګوتې سره برابرې نه دي
تر بې عقل دوست هوښیار دښمن ښه دی
له مزده یې شکرانه ډېره شوه
ترخه خوره خو ترخه مه وایه
د مړو به لاڅه ښادي وي
د مجبور یو نوم صبر دی
د مړو پرده خدای کوي
بد زوی نه زوی
بد بوټی بلا هم نه وهي

(c) ketabton.com: The Digital Library

منظوم متلونه:

منظوم متلونه هغه متلونه دي، چې د شعر او نظم غوندې وزن او قافیه ولري او دا متلونه د نظم په شان ځانګړی اهنګ، د ادا طرز، پخه، خوږه او پسته ژبه او د الفاظو جوړښت او ترکیب له مخې ادبي او هنري ښکلا ولري.

لومړی دلته یو څو منظوم متلونه راوړو:

د لرې دې لیدی نه شم د نږدې درته کتی نه شم.
د کور غم د ګور غم
د ښکار غوښې د ځان غوښې
متل د پښتو فولکلوري ادب د یوې ارزښتمنې برخې په توګه:
چې اور یې بل شي خدای یې مل شي
چې بد کوي کارونه، هغه بد ویني خوبونه
چې بې قامه شي، بې مقامه شي
چې پردي کور ته یې تمه شي، یو من غوښه یې کمه شي
چې په ځان کې یې ویني، په جهان کې یې ویني
چې پیر وي فقیر وي
چې چم لري چمتو دی، چې چم نه لري هندو دی
چې سم د چا ویل شي، په هر چا یې منل شي
چې د دوو ښځو څښتن وي، سخت به یې ځنکدن وي
چې ډب نه وي ادب نه وي
چې دې زده کړه په طفلۍ، هېر به یې نه کړې تر پیرۍ
چې زور تېر شي، عقل هېر شي
چې سر و مال ترې جار کړې، نو هر سړی به یار کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې سبا شي غم پیدا شي، چې بېګاه شي غم پنا شي
چې ګل کړې ګل به رېبې
چې لاس په خوشیو نه شي، خوله به په غوړو نه شي
چې مېلمه شي، اسوده شي
چې مېړونه وي، هلته کورونه وي
چې مشر یې قمبر وي، اختر یې مازیګر وي
چې مړ شو، هغه پړ شو
چې مړی لرې مېلمه څه دی، چې ایمان لرې مرګی څه دی
چې لوی غاپي کوچنی تراپي
چې مور لرې ادکه، په صفت به یې واده که
چې دا ملا کیسې لرې، ما به غونډې ورپسې لرې
چې تورې چلېږي، وینې بهېږي
ابا په کور نه شته، له ادې ډار نه شته
ارمان به کړې هلکه، بیا به نه مومې ادکه
اسمان چې ګړزېږي، هومره نه وریږي
اسمان چې ولاړ وي، لات به مردار وي
اس یې په خره بار کړ، خر یې پرې مردار کړ
اسان یې په سووګټې، مېړونه یې په خولو ګټې
اصیل خطا نه لري، کم اصل وفا نه لري
امیر چې ظلم کار وي، اور بل په ټول دیار وي
اوبه په اوبو شیدې په شیدو
اوښ دې هوښیار کړ، نو دې په لار کړ
اوګره چې سړېږي، بلا پرې لګېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اول سلام پسې کلام
اول ځان پسې جهان
اول زده کړه، بیا کوزده کړه
اول نام پسې کلام
بابا ویل، ادې منل
بابا ګیلې کوي، ادې پېرې کوي
بخشش په لک، حساب په کک
بد به دې په زړه کړم، سلام به دې په خوله کړم
بد عادت چې زورور شي، عقل مرور شي
بده ماینه پرېښودل کېږي، بد کښت نه پرېښودل کېږي
بر یې شته، برکت یې نه شته
بنده اریان، خدای مهربان
بې ډوډۍ اوسې، بې کوره مه اوسې
بې زحمته راحت نه شته
بې عقل جمال خوښوي، عاقل کمال خوښوي
پاک اوسه، بې باک اوسه
بر دی خر دی، په شاه زورور دی
پک نه په سر تار لري، نه په چا کار لري
پلار یې ګټې، زوی یې څټې
په اوړي یې ګټه، په ژمي یې څټه
په خوله صاف، په زړه خلاف
په رنګ ښایسته، په عمل خوار خسته
په زړه هوښیار، په خوله بې کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

په عمر کشر په عقل مشر
په لاس کار، په زړه یار
په مسجد کې لمونځ او کتاب، په چوک کې چلم او رباب
څنګ چې دې کور دی، هسې یې زړه تور دی
څوک چې دې طلب کار وي، هغه به دې یار وي
څوک مه وهه په ګوته، تا به نه وهي په لوټه
خپل عمل د لارې مل
خوار خدای کړې، نو دوس چا کړې
دروغجن، هېرجن
د پلار ګټه د امبار ګټه، د زوی ګټه د زړه غوټه
د سر نه چې تېر شي، قلندر شي
د کور ګټه، د لاهور ګټه
دوه سره ورونه، هغه سره تربوره
دولت دې د ځان دی، عزت دې په جهان دی
دوست به دې وژړوي، دښمن به دې وخندوي
ډوډۍ که د بل وه، نس خو دې خپل و
زامن خوارې دي، غشي یې کارې دي
سخت ساعت، یو ساعت
عاشق سر نه لري، غم لښکر نه لري
عقل چې یې کم وي، پر کور به یې تل غم وي
عقل عقلمندي غواړي، هنر هنرمندي غواړي
کار اسان دی، پیل یې ګران دی
غل هم وایي خدایه، مل هم وایي خدایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کار د بابا ، خوراک د لالا
کام کام ته ځي اوبه خپل مقام ته ځي
که یار نادان وي، نو کار ګران وي
لکه ځان هسې یې جهان
له ما پیدا شو، راته بلا شو
مور و پلار چې زاړه شي، که شکر و لاخواږه شي
مه کوه په چا ، چې وبه شي پر تا
ناسته ښځه کار کوي، ولاړه ښځه ځار کوي
نن پر ما ، سبا پر تا
ورانول اسان دي، خو جوړول ډېر ګران دي
ورور چې سپور شي، د خپل کور شي
هر چېرې چې خورې، هلته به مرې
هر څوک چې وزګار شي، یا غل شي یا بیمار شي
یا د خدای قدرت دی، یا د مېړو غیرت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونې دورې ادبي شخصیتونه

څرنګه چې د محترم استاد اسمعیل یون له خوا ماته د پښتو د لرغونې دورې د ادبي شخصیتونو په باره کې مقاله راکړل شوې وه، نو ما هم کوښښ وکړ چې مقاله د پښتو د لرغونې دورې د ادبي شخصیتونو په اړه ولیکم، څنګه چې د پښتو ژبې لومړی لاس ته راغلی شعر د (۱۳۹هـ. ق) حدودو کې ویل شوی دی، نو له همدې ځایه د پښتو لرغونې ادبي دوره شروع کېږي او په زرم هـ.ق کال پای ته رسېږي، نو ما هم د (۱۳۹هـ.ق) کال په شمول او له دې څخه راپېدېخوا تر (۱۰۰۰) کاله پورې چې کوم شاعران او د نثر لیکونکي تېر شوي دي د دوی نومونه د شعر یو بیت او یو څو کرښې نثر د خپل وس مطابق د خپلې مقالې د ښکلا لپاره دلته راوړم:

۱- د پښتو د لرغونې ادبي دورې لومړی ادبي شخصیت چې تر موږ یې لومړی شعر رارسېدلی، امیرو کروړ دی چې د امیر پولاد سوري زوی دی، پر (۱۳۹هـ.ق) کال په غور کې امیر شو او پر ۱۵۴هـ.ق کال د فوشنج په جنګ کې مړ شو او جهان پهلوان هم ورته ویل کېده. موږه ته راپاتې شعر چې محتوایي فورم یې ویاړنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده، پټې خزانې د تاریخ سوري په حواله خوندي کړی دی، چې یو بند یې دلته د بېلګې په توګه راوړم:

زه یم زمری په دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او پر کابل نسته
له ما اتل نسته بل په زابل نسته

۲- ابو محمد هاشم ابن زید سرواني البستي د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیت دی. د پټې خزانې له لیکنې ښکاري چې سرواني په پښتو ژبه کې یو کتاب لیکلی دی، چې د (سالو وږمه) نومېږي، د سالو وږمې د کتاب یوازې نوم موږ ته پاتې دی او کتاب مو لیدلی نه دی او هم لومړی ژباړن دی چې له عربي څخه یې پښتو ته یو شعر راژباړلی. دلته یې د همدې ژباړل شوي شعر یو بیت راوړم:

ژبه هم ښه وینا کاندي چې یې وینه
د خاوند په لاس که زر او درهمونه

۳- شیخ رضي لودي او شیخ نصر لودي دوی دواړه د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیتونه دي، چې د یو او بل په مقابل کې یې شعرونه ویلي دي، پټې خزانې د خپلو قوي اسنادو په مټ د دغو دوو تنو مشرانو اشعار موږ ته سپارلي، چې دلته یې د نمونې په توګه راوړم:

د شیخ رضي لودي شعر یو بیت:

د الحاد په لور دې ترپلل
ګروه دې زموږ وکوراوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نصر لودي شعر یو بیت:

د الحاد په تور تورن سوم

زه لرغون خو ملحد نه یم

۴- بېټ نیکه هم د پښتو ادب ادبي څېره ده چې په تاریخ کې یې نوم بېټنی او بټن هم راغلی دی. سلیمان ماکو په خپله تذکره کې د بېټ نیکه د مناجاتو یو ټوټه هم راوړې ده چې زه یې دلته یوازې یو بیت راوړم، چې د بېټ نیکه پر شاعرۍ دلالت کوي.

لویه خدایه لویه خدایه

ستا په مینه په هرځایه

۵- اسمعیل هم د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیت دی. د اسمعیل په اړه د پښتو مورخینو او اسماع الرجال خاوندان لیکي چې اسمعیل د بېټ نیکه زوی او د خپل تره سړبن په کور کې لوی شوی دی، نو ځکه په سړبني مشهور دی او شعر یې موږ ته د سلیمان ماکو د تذکرې په واسطه رارسېدلی دی، زه یې دلته یو بیت د بېلګې په توګه راوړم:

تېښته وکړه له ابلیسه

چې ابلیس لعین ښکاره شي

پټه خزانه هم د اسمعیل په باره کې زیاتوي چې یو وخت اسمعیل، خرښبون او بېټ نیکه د کسي غره پر سر مخامخ ناست وو چې خرښبون له پلار او تره څخه رخصت شو، نو اسمعیل نیکه داسې ناره وکړه:

که یون دی یون دی مخ کې بېلتون دی

له کسي غره څخه ځي خرښبون دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶- خربنبون هم د پښتو د لرغوني ادب ادبي څېره ده، د اسمعيل سرېن زوی او د بېټ نيکه وراره و، د پټې خزانې ليکوال هغه داستان رانقلوي چې مخکې د اسمعيل په باره کې ذکر شو، نو خربنبون د اسمعيل د نارې په مقابل کې يوه څلوريزه وويله، خو زه يې دلته يو بيت راوړم:

بېلتانه ناره مې وسوه په کور باندې
نه پوهېږم چې به څه وي پېښ په وړاندې

۷- د پښتو د لرغوني ادب ادبي ګل شيخ اسعد سوري درپېژنم چې د محمد زوی او د امير محمد سوري د دربار شاعر و او د دې ترڅنګ د پښتو ژبې قصيده ويونکی شاعر هم و، زه يې دلته د قصيدې يو بيت رانقلوم:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي به بهار

۸- شيخ تيمن کاکړ د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصيت د محمد هوتک په حواله راځي چې وايي زما پلار داودخان په «بستان الاوليا» کې دغه لاندې شعر لوستلی او ما له خپل پلار څخه اورېدلی دی، زه يې دلته يو بيت راوړم:

ګهيځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د وير ناره سوه

۹- ښکارندوی غوري هم د پښتو د لرغوني ادب سينګارونکی بلل کېږي او د پښتو پخوانی قصيده ويونکی شاعر هم و. ښکارندوی به تل د غور له سلاطينو «شهاب الدين محمد سام شنباني غياث الدين» سره په جګړو او جنګي سفرونو کې ملګری

(c) ketabton.com: The Digital Library

و. زه یې دلته د قصیدې یو بیت راوړم چې د ښکارندوی د شاعرۍ ښکارندویي کوي:

د پسرلي ښکلوونکي بیا کړه سینګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه

۱۰- خلیل خان نیازی د پښتو د لرغوني ادب د شاعرانو په کتار کې راځي چې د سلطان بهلول لودي د دربار شاعر هم دی، رباعي لیکونکی هم دی. پټې خزانې دده یوه رباعي راوړېده چې د سلطان بهلول لودي په دربار کې یې ویلې ده، زه یې دلته کټ مټ راوړم:

خړې وریزې ژاړي له پاسه
کویله ږغ کا بېلتون له لاسه
یه هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا که ستا زموږ مواسه

۱۱- زرغون خان نورزی د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیت دی. زرغون خان د نورزیو په قبیله کې یو لوی ادیب سړی تېر شوی دی، چې یو د ېوان هم لري. دوست محمد کاکړ یې د ېوان کتلی دی چې (۳۰۰) پاڼې یې درلودلې او په خپل کتاب ((غرغښت نامه)) کې یې د هغه له د ېوانه ((مثنوي)) رانقل کړې ده چې د پټې خزانې مولف هم د هغه له کتاب څخه راخیستې ده. زه یې دلته یو بیت راوړم چې ساقي نامه سرلیک لري:

ساقي پاڅه پیاله راکړه
مرور یار مې پخلا کړه

۱۲- زرغونه کاکړ هم د پښتو ادب د لرغونې دورې شخصیتونو په لیکه کې راځي چې د پښتو د شعر په تاریخ کې لومړنۍ ښځه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د شاعرانو په صف کې ودرېږي. د پټې خزانې په روايت زرغونې غزليات او د اشعارو نور اقسام هم درلودل، خو متاسفانه کومه نمونه يې نه لرو، خو يو حکايت د زرغونې له بوستانه پاتې دی، زه يې دلته يو بيت راوړم:

اورېدلې مې قيصه ده
چې د شاتو نه خوږه ده

۱۳- رابعه د پښتو ژبې له ښځينه شاعرانو څخه ده چې د پټې خزانې مولف رابعه په لنډ ډول داسې معرفي کوي؛ حال ددې شاعرې ماته نه دی معلوم شوی خو لږ څه چې ښکاره ده هغه داسې ده چې دا شاعره د کندهار وه په دوران د محمد بابر بادشاهي کې يې ژوند کاوه. رابعه د ېوان هم لري، خو متاسفانه ورک دی خو د محمد طاهر جمرياني له خولې دغه رباعي رانقلوم:

ادم يې مځکې وته راستون کا
په اور د غم يې سوی لړمون کا
دوزخ يې روغ کا پرمخ د مځکې
نوم يې د هغه دلته بېلتون کا

۱۴- مېرمن نېکبخته هم د پښتو د لرغونې دورې له شاعرو مېرمنو څخه ده. پټه خزانه د (اولياء افغان) په حواله ليکي چې نېکبختې يو کتاب د (ارشاد الفقراء) په نامه وکېښ، زه يې دلته يو بيت راوړم:

د خدای حق ته غاړه کښېږده
نورې نورې وينا پرېږده

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۵- دوست محمد کاکړ د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیت دی او د بابرخان کاکړ زوی دی، له خپل پلار څخه ورته ادب په میراث کې پاتې شوی او د خپل پلار ورک شوی کتاب یې دوباره نظم کړ او د (غرغښت نامې) په نوم یې یاد کړ. غرغښت نامه کتاب تر بوستان راوروسته ډېر پخوانی کتاب دی او د هغه لاندې حکایت پټې خزانې رانقل کړی دی:

له نیکانو روایت دی
هسې توګه حکایت دی

۱۶- شیخ محمد صالح الکوزی د پښتو په ادبي دوره کې اهم دور تېر کړی دی. شیخ صالح موږ د پټې خزانې په مرسته پېژنو او شیخ صالح د اشعارو نمونه موږ ته پټې خزانې رارسولې ده، زه یې دلته یو بیت راوړم:

د لیلی د مینې فیض هر سبا وړم
بېهوده منت به ولې د نور چا وړم

۱۸- شیخ متي د پښتو د لرغوني ادب ادبي څېره ده چې د ((خدای مینه)) په نامه یو کتاب یې هم درلود، خو اوس ورک دی. شیخ متي په پښتو کې لوړ اخلاق او عرفاني شهرت لري او د بابا لقب هم لري، په پښتو کې د شیخ متي کورنۍ په ((متي زي)) شهرت لري، د پټې خزانې مولف د شیخ متي بابا یوه خوږه منظومه له خپل پلاره اورېدلې او موږ ته یې رانقل کړې ده، زه یې یو بیت دلته راوړم:

پر لویو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار په نیمو شپو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۹- بابا هوتک د پښتو د لرغونې دورې له ادبي شخصیتونو څخه دی چې هم د عرفان او هم د مشرتوب صفات یې درلودل. د پښتو شعر په ادبي تاریخ کې بابا هوتک لومړی شاعر دی چې د مغولو پر خلاف یې شعر ویلی دی.

په سور غر بل راته نن اور دی
وګړیه جوړ راته پېغور دی

۲۰- شیخ ملکیار هوتک هم د پښتو د لرغونې دورې یو ادبي شخصیت دی چې د بابا هوتک مشر زوی دی، ادب، توره او مشرتوب یې له پلار څخه په میراث کې رسېدلي دي. پټه خزانه د ملکیار هوتک یوه عشقي سندره رانقلوي چې په پښتو اشعارو کې د وزن او مضمون له پلوه ډېر قېمت لري، زه یې د سندرې سروکی دلته راوړم:

ترنک بهېږي ترنک بهېږي غاړې تر غاړې
زما زړګی خو خپل لالی غواړي

۲۱- د پښتو د لرغونې دورې یو بل ادبي ګل درپېژنم چې هغه اکبر زمینداوري دی چې ډېر لږ اشعار یې د زمانې له انقلابه ساتلي پاتې دي، یوازې له څو زړو پاڼو څخه موږ یقین کولی شو چې د دېوان خاوند و او په شعرو کې یې د لومړي ځل لپاره غزل او مثنوي موږ ته راپاتې ده، زه یې دلته د غزل یو بیت راوړم:

د خپل ځان له حیرانۍ څه ویل کړم
د عشق ویر به تل په خپله پټول کړم

۲۲- سلطان بهلول لودي د پښتو ژبې د لرغونې دورې د شاعرانو په لیکه کې راځي چې متاسفانه نور اثار یې ورک دي او یوازې یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

رباعي يې د يوې يتيمې مرغلرې په ډول په پټه خزانه کې مومو چې د خليل خان نيازي د رباعي په مقابل کې يې ويلې ده، هغه داده:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راسه
ګوره وريځې د داد لـه پـاسـه
خول مې د عـدل پـه درو روڼ دی
جـهان بـه زېب مومي زما له لاسه

۲۳- سليمان ماکو د پښتو د لرغونې دورې يو ادبي ګل دی او د پښتو ژبې له پخوانيو ليکوالو او نثر ليکونکو څخه دی، يو کتاب يې د تذکرة الاولیا په نامه ليکلی دی، خو دا کتاب متاسفانه ورک دی، خو لومړي اوه مخه يې په کندهار کې د حبيبي صيب لاس ته ورغلي دي چې ددې نثر لوستل تاسو ته پرېږدم او نمونه يې دلته نه راوړم.

۲۴- شيخ عيسی مشوانی د پښتو لرغوني ادب ادبي څېره ده چې د ژوندانه وخت يې پس له (۹۰۰هـ.ق) څخه ټاکل شوی دی. د شيخ عيسی احوال د پټې خزانې مولف له مخزن الافغاني څخه نقل کړي دي او وايي چې دی لوی ولي و، په پښتو، فارسي او هندي ژبو يې شعرونه هم ويلي دي. پټې خزانې د مخزن الافغاني څخه يو شعر رانقل کړی چې په لاندې ډول دی:

په خپله کار کړې په خپل انکار کړې
کله بادار يـم کله مـې خـوار کـړې

۲۵- احمد لودي د سعيد زوی او د لوديانو له ليکوالو او اديبانو څخه دی او هم د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصيت دی چې د اخبارلودي ليکوال هم دی. د پټې خزانې له ذکر څخه دومره نتيجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخیستلای شو چې (۲۰۰) هـ څخه وروسته د پښتو نثر د لیکوالو سلسله شروع کېږي او ددغه قرن تر اخره پورې جاري وه، چې کتاب یې تراوسه نه دی موجود، خو د کامران سدوزي تر یوولسمې پېړۍ پورې کتاب موجود و.

۲۶- شیخ کټه د شیخ متي له کورنۍ څخه دی چې د پښتو د لرغونې دورې یو ادبي شخصیت دی، یو کتاب یې د (لرغوني پښتانه) په نامه لیکلی دی، اوس کتاب نه شته خو یوازې یې موږ ته نوم رارسېدلی دی. نعمت الله هروي د ده د اولاد په باره کې معلومات راکوي او لیکي چې اته زامن یې درلودل.

۲۷- شیخ ملي د پښتو د لرغونې دورې له ادبي شخصیتونو څخه دی چې د (دفتر) په نامه یې د نثر یو کتاب هم لیکلی دی، خو متاسفانه زموږ په لاس کې نه شته، خو خوشال ختک هم ددې کتاب شهرت ته په یوځای کې اشاره کوي.

په سوات کې دي دوه څیزه که جلي دي که خفي
((مخزن)) د دروېزه دي یا ((دفتر)) د شیخ ملي

۲۸- شیخ علي سرور لودي هم د لرغونې دورې یو ادبي شخصیت دی. استاد حبیبي وایي دی د هند د ملتان په (ګمرو) نومي ځای کې اوسېده، نعمت الله هروي یې په مخزن افغان کې یاد لیکلي دي.

محبت پیاله مې نوش کړه په مجاز کې
د حق نور وینم په سترګو د ایاز کې

۲۹- شیخ بستان برېڅ: پلار یې محمد اکرم نومېده له برېڅانو څخه و، په ځوانۍ کې هندوستان ته ولاړ او دغه هېواد سامانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومي ځای کې اوسېده. د بستان الاولیا په نامه یې یو کتاب هم لیکلی دی.

۳۰- کجوخان رانیزی: راروټي د پښتو ډکشنرۍ په مقدمه کې لیکلي، چې ما سره د خان کجو رانیزي یو پښتو تاریخ شته چې په هغه کې یې د پښتو تاریخي حوادث لیکلي دي. د خان کجو کتاب موږ نه دی لیدلای خو دومره ویلی شو چې د شیخ ملي په څېر یو قانوني کتاب یې لیکلی دی خو اوس متاسفانه ورک دی، کېدی شي د لندن په موزیمونو کې پیدا شي، ځکه چې د راروټي راټول شوي کتابونه تراوسه نه دي ضایع شوي.

۳۱- بابړخان د پښتو یو شاعر هم دی چې د تذکره غرغښت په نوم یې یو کتاب په شعر کې لیکلی دی او د بابړخان له وفات سره سم ضایع شو.

۳۲- شیخ قاسم هم د پښتو ژبې ادبي شخصیت دی چې مور یې بي بي نېکبخته نومېده، شیخ قاسم د خپل ژوند پر یو وخت په شیخ قاسم سلیمان مشهور شو او د تذکرة الاولیا په نامه یې یو کتاب ولیکه چې اوس ورک دی.

۳۳- الله یار چې د ژوندانه دوره یې تر (۱۰۰۰) څخه دمخه ده، د تحفة صالح په نامه یې یو کتاب ولیکه چې په دې کتاب کې یې د خپل استاد شیخ صالح د ژوند احوال او اشعار راټول کړي دي، تراوسه دا کتاب تر موږه نه دی رارسېدلی، خو د پټې خزانې ماخذ دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی او دویم ټوک، پوهاند عبدالحی حبیبي، بېلابېل مخونه.
۲- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغوني او منځنۍ دوره، سرمحقق زلمی هېوادمل، بېلابېل مخونه.
۳- عرفان او تصوف، استاد اجمل ښکلی، بېلابېل مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونو ادبیاتو محتوایي فورمونه

پښتو لرغوني ادبیات د محتوا له مخې:

۱ - ویاړنه: د پښتو لرغوني ادبیات لکه څنګه چې د فورم یا شکل له مخې ګڼ شمېر اقسام لري، د محتوا له مخې هم مختلف ډولونه لري او ګڼ شمېر موضوعات او مفاهیم په کې ځای شوي دي.

د پښتو په خورا زړو او پخوانیو ادبي اثارو کې چې تراوسه کوم اثر زموږ لاسته راغلی دی، هغه د امیر کروړ سوري یو فخریه شعر دی چې پټې خزانې د تاریخ سوري په حواله خوندي کړی دی، هغه وخت د عباسي دعوت په جنګونو کې چې امیر کروړ ډېرې سوبې وکړلې، نو یې دا بیتونه وویل چې ویاړنه یې بولي، هغه شعر شیخ کټه علیه الرحمه له تاریخ سوري نه رانقل کړی دی.

دا شعر د شاعر لوړ حماسي مقام او دده د توري غلبه او بری ښه تصویروي. شاعر د خپل پاخه شعر او غښتلې قریحې په مرسته خپله ویاړنه په داسې ډول ویلې ده چې یو توانا او مقتدر شاعر ته ښایي له دغې ویاړنې څخه د امیر کروړ ملي مینه او د خپل ټبر د پالنې احساسات ښه څرګند ېږي او هغه ویاړنه یې په دې ډول ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

۲ - ساندې (ویرنه): د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې د ویرنې لاسته راغلی شعر د شیخ اسعد سوري دی. کله چې سلطان محمود غزنوي پر غور حمله وکړه او له امیر محمد سوري سره یې جګړه وکړه او په اهنګرانو یې محصور کړ، پر دې وخت اسعد هم د اهنګرانو په کوټ کې و، هغه وخت چې سلطان محمود امیرمحمد سوري ونیو او بندي یې غزني ته یووړ، نو امیرمحمد سوري چې خورا زړور، مهربانه او عادل امیر و له غیرته په بند کې ومړ او شیخ اسعد چې دوست یې و، د امیر په مرګ یې دا ساندې وویلې:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار
هر غټول چې په بیدیا غوړېده وکا
رېژوي یې پاڼې کاندي تار په تار
ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا تر خاورې لاندې زار

دا د ویرنې قصیده په سلاست او بلاغت کې د پښتو له لومړۍ درجې اشعارو څخه ده. په مرثیه قصیدو کې د غزنویانو له عصره دا رسم و چې شاعر به کوښښ کاوه د خپل مړ ممدوح صفات او ښېګڼې په داسې ډول وښیي چې د هغه مقام د خلکو په نظر کې ډېر لوړ ثابت شي او د ده مرګ د ویر اسباب او علل هم وښیي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- ستاینه: د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې د ستاینې په برخه کې د ښکارندوی غوري قصیده د یادونې ده. ښکارندوی غوري دا قصیده د محمدسام په ستاینه کې ویلې ده او د هغه سلطان د هند یو سفر تصویروي چې څنګه د سلطان لښکر هند ته ځي او څنګه پر اټک تېرېږي. د ښکارندوی دا قصیده لومړی یو غرا، ډېر لوړ او خوندور تشبیب لري، د بهار مناظر د غرو او رغو زړه راکښونکي او ښکلي تصاویر په دغه تشبیب کې ترسیموي او وروسته بیا د سلطان معزالدین (شهاب الدین غوري) ستاینې ته ګرېز کوي او دا قصیده د پښتو ادب یو شهکار ګڼل کېږي:

د پسرلي ښکلونکي بیا کړل سینګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه
مځکه شنه لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طیلسان زمردي واغوسته غرونه
د نیسان مشاطې لاس د مچېدو دی
مرغلرو باندې وښکلل ښونه.

بله د ستاینې سندره چې لاسته راغلې او موجوده ده هغه د تایمني سندره ده چې د سلطان غیاث الدین غوري په ستاینه کې یې ویلې ده چې ډېره روانه او ساده ده او لږ څه حماسي رنګ هم لري:

نن زه ږغېږم په صفت د سلطان
چې دی بادار غازي ملک د جهان
د فیروز کوه او غور رڼا له ده ده
هم د تېرو تورو برېښنا له ده ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چـــې تـــوره وکـــاږي چړتـــون کـــې خـــالي
غلـــيم يـــې کلـــه کـــړي پـــه تـــوره ســـيالي
غيـــاث الـــدين د غـــور زمـــرى عاليشـــان
د اســـلام ديـــن دده پـــه تـــوره روښـــان.

۴- تصوف او عرفان: د پښتو ژبې په لرغونو ادبياتو کې د تصوف او عرفان په برخه کې چې کوم شعر موجود دی هغه د شيخ متي بابا تصوفي اوعرفاني شعر دی. شيخ متي بابا خورا لوی صوفي او عرفاني شاعر دی، ده په غونډان کې يو کتاب کښلی و چې نوم يې و (د خدای مينه) او په دې کتاب کې اکثره عرفاني اشعار او مناجاتونه وو او په داسې ډول ويل شوي وو چې پر خلکو به يې ډېر اثر کاوه، خو د شيخ متي بابا اشعار متاسفانه زموږ په لاس کې نه شته، خو د پټې خزانې مولف يې دغه يوه عارفانه، خوږه او ښکلې منظومه رانقل کړې ده:

پـر لـويـو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار په نيمو شپو کې
پـه غـاړه ږغ او په شپېلکو کې
يـا د ويـرژلـو پـه شپېلو کې

د شيخ متي بابا دا شعر په پښتو اشعارو کې خورا ډېر اهميت لري او يوه داسې نمونه ده چې د عرفاني او تصوفي شعر په ديباچه او پيل کې درېږي او دا شعر له هغو شعرونو څخه دی چې پښتو شعر ته يې يو ښکلی فلسفي رنګ ورکړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- عشق او محبت (Lyric): په پښتو لرغونو ادبیاتو کې چې کوم شعر عشقي یا لیریک رنګ لري او موجود دی هغه د تایمني عشقي سندره ده، چې د وزن، الفاظو او کلماتو له پلوه خالص او سوچه پښتو شعر ګڼل کېږي:

ګهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د ویر ناره سوه
د بېلتون ورځ توره تیاره سوه
ږغ سو ناڅاپه چې بېلتون راغی
زړه مې له دې ویرنې شین دی
په ژړا ژاړم څه ناورین دی
زرغون له اوښو مې سادین دی
په نول نولېږم چې تاخون راغی
نه به بیا یم نه به بیا راسي
نه به تیاره شپه زما رڼا سي
نه به شهۍ راته پخلا سي
بېلېږي پېر یې اوس د یون راغی
د څښتن پار دی هېر مې نه کړې
آغلیه مخ چې په یانه کړې
اور بل دې پرېښوی واته کړې
پر ما د بل اور کړاوون راغی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا شعر له هغو اشعارو څخه ګڼل کېږي چې غنايي يا د موسيقيت خوا لري او لکه د پښتو اکثره عوامي اشعار په خواږه او خاص غږ ويل کېږي.

له دغه شعر څخه ښکاري چې تايمني به يو عاشق مشربه سړی و او کله به يې د خپلو عاشقانه جذباتو په شور او هيجان کې خواږه شعرونه غږول. ددې شعر ژبه سپېڅلې، پاکه او سپينه ده. بله عشقي يا ليريک سندره چې موږ ته رارسېدلې ده هغه د قطب الدين بختيار سندره ده، د مينې او د مين د زړه احساسات يې په ښه ډول څرګند کړي دي. دا شعر لکه اوسني عاميانه اشعار تکراريدونکی کسر هم لري او داسې ښکاري چې قطب الدين د مينې په دنيا کې تاوده جذبات لرل:

ويرمې زړه سوری سوری کړ
راته وګوره ملوکې
په بېلتون کې دې وباسم
له خوږمنه زړګی کوکې
راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې

بله ليريک سندره چې پښتو لرغونو ادبياتو ته ښکلا او رنګيني وربښي، هغه د شيخ ملکيار هوتک سندره ده، شيخ ملکيار هوتک د مينې ډک زړه درلود او د عشق او مينې پر لاره يې قدم او قلم وهلی دی. پټه خزانه دده يو داسې عشقي سندره رانقلوي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو اشعارو کې د وزن، بحر او مضمون له پلوه ډېر قیمت لري او د یوه ساده عشقي پښتني فکر استازیتوب کوي.

ده دا شعر د طبیعت په ښکلې لمن کې د رود پر غاړه د سپینې سپوږمۍ په ښکلې رڼا کې غږولی دی.

ترنک بهېږي ترنک بهېږي
غاړې تر غاړې
زما زړګی خو
خپل لالی غواړي

۲ - مناجات: د پښتو ژبې په لرغونو ادبیاتو کې د مناجاتو په برخه کې لومړنی لاسته راغلی اثر د بېټ نیکه دی چې دده د ژوند زمانه د څلورمې هجري پېړۍ په شاوخوا کې ټاکل کېدی شي او دا شعر یې (۳۵۰) هـ په شاوخوا پورې اړه لري. (خدای د ژوندون واکمن دی مالک الملک دی، دی ښاغلی کورنۍ سړو ته ورکوي نو خدایه موږ ستا مریي یو) او د بېټ نیکه هغه شعر دادی:

لویه خدایه لویه خدایه
ستا په مینه په هر ځایه
غر ولاړ دی درناوي کې
ټوله ژوي په زاري کې
دلته دي د غرو لمنې
زموږ کېږدۍ دي پکې پلنې
دا وګړي ډېر کړې خدایه
لویه خدایه لویه خدایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- رزم، جنګ او ننګ: د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې لومړنی لاسته راغلی اثر د رزم په برخه کې د ملکیار غرشین شعر دی، چې د (۵۸۰) هـ کال په حدودو کې یې لیکلی دی. ملکیار یو غښتلی او توریالی سړی هم و او د تورې او ادب له ښتنانو څخه و چې له سلطان سره یې په جهاد او جګړو کې ملګري کوله، داسې ښکاري چې ملکیار پر جنګیالیتوب او توریالیتوب علاوه ادبي ذوق هم درلود، په خپله هم شاعر و او د نورو پښتو شاعرانو اشعار یې هم تل لوستل، په هغه میدان کې چې ملکیار د سلطان معزالدین له لښکرو سره یوځای جنګېږي او نږدې و چې د سلطان لښکر ماته وکړي، نو دې توریالي ادیب او عارف یوه د ننګ او جنګ سندره وویله او لښکریان یې همت او شجاعت او توریالیتوب ته تشویق کړل، تر هغه چې بریالي شول او د جنګ پر ډګر یې سوبه په برخه شوه. سلیمان ماکو لیکي چې په جګړه کې ملکیار دا پاړکی ووایه چې غاریان وپاریدل او په څېر د زمریو ورتوی شول. د ملکیار دا شعر چې د قدیمو اقوامو د حماسیو رنګ لري له هغو سندرو څخه دی چې پخوانیو پښتنو به د جګړې پر میدان ویلې او مقصد یې دا و چې د زلمو احساسات تاوده کړي او پر جنګ یې ښه وپاروي:

ښتن مو مل دی اوس مو یرغل دی هېواد د بل دی
غازیانو ګورئ ښتن مو مل دی

بله د مقاومت یا رزم کومه سندره چې لاسته راغلې ده هغه د باباهوتک رزمي یا د مقاومت سندره ده چې د مغولو له لښکرو سره د جنګ پر وخت یې ویلې ده او هغه سندره داده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـــر ســـور غـــر بـــل راتـــه نـــن اور دی
وګړیـــــه جـــــوړ راتـــــه پېغـــــور دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی
هـــم پـــه غزنـــي هـــم پـــه کابـــل راغـــی
غښـــتلیو ننـــګ کـــړئ دا مـــو وار دی
مغـــــل راغلـــــی پـــــه تلـــــوار دی
پـــه پښـــتونخوا کـــې یـــې ناتـــار دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی.

۸- اخلاق: په پښتو لرغونو ادبیاتو کې لاسته راغلی اخلاقي شعر د زرغونې کاکړ دی، چې غالباً به د نهمې هجري پېړۍ په دویمه نیمایي کې زېږېدلې وي. دا مېرمنه د شاعرانو په ډله کې په لومړي صف کې درېږي.

که موږ په پښتو ادب کې د اخلاقي شاعرانو لپاره یوه ځانګړې ډله ومنو، نو زرغونه به له خپل بوستان سره د هغو په سر کې ولاړه وي، ځکه چې تر دې دمخه کوم اخلاقي شاعر موږ ته نه دی معلوم او زرغونه د شیخ سعدي د بوستان په منظومه ترجمه د اخلاقي شاعرانو له ډلې څخه بللای شو.

د زرغونې یو حکایت چې د پټې خزانې په واسطه موږ ته رارسېدلی دی، هغه دادی:

اورېدلې مې قیصه ده	چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر پـــه ورځ سهـــار	بایزیـــد چـــې و رویـــدار
لـــه حـــمـــامـــه راوتـــلی	پـــه کوڅـــه کـــې تېرېـــدلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایرې خاورې چا له بـامـه راچپـــه کړلـــې ناپامـــه
مــخ او سر یې ســو کـکړ پــه ایــرو پــه خــاورو خــړ
بایــزید پـه شکر کښو سو د خپل مـخ پـه پاکېـدو سو
چــې زه وړ یــم د بــل اور چې په اور کې سم نسکور.

بله مېرمنه چې پـه لرغونو ادبیـاتو کې یې لویـه برخـه اخیسـتې ده، هغه مېرمن نېکبخته ده چې د هغې اشعار هم اخلاقي، د نصایحو او د پند او تبلیغ رنګ لري. د نمونې په ډول د هغې یو شعر دادی:

په زړه ښاد شې ای مومنه په ظاهـر پـه بـاطن سپینه
ظاهر زهد په اخلاص کړه په زړه ټینګ شـه لـه یقینه
شکر صبر په هر حال کړه خودنمای مه شه خود بینه.

نو له دې څخه دا نتیجه اخیستلای شو چې په لرغونې دوره کې هم شـاعران د لـوړ شـعري او ادبـي ذوق خاونـدان وو او د خپـل ذوق، تخیل او جذباتو په مرسته یې د مختلفو موضوعګانو لکه: ویاړنه، ساندې یا ویرنه، ستاینې، تصوفي او عرفاني، عشقي یـا لیریـک، مناجـات یـا راز و نیـاز پـه برخـه کې او د رزم یـا د جنـګ او ننـګ او بلاخره د اخلاقو او نصایحو په برخه کې یې اشعار ویلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونې شاعرۍ کې څلوریزه (رباعي)

څلوریزه هغه شعري فورم دی چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی. د یوې بلې پېژندګلوۍ له مخې لرو چې د پښتو نظم لیریک ډول پخوانی ادبي ژانر دی، چې په پښتو نظم کې ډېر لرغونی او غوره ځای لري. په پښتو کې رباعي ته څلوریزه وايي، لکه څنګه چې يې له نامه څخه معلومېږي، دا فورم څلور مسرې لري، له ځینو استثنايي حالاتو پرته چې په هغې کې کېدی شي د درېیمې مسرې یوه څپه د قافیه والو مسرو تر څپو کمه یا زیاته شي،په ټولیز ډول د ټولو څلور واړو مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي وي. د رباعي لومړی بیت مقفی، درېیمه مسره یې قافیه نه لري او د څلورمې مسرې قافیه یې د مطلعې قافیه تعقیبوي. مخکې له هغې چې په پښتو ژبه او ادب کې عربي عروض خپلې اغېزې وښندي په پښتو ادب کې یو ډول رباعي موجوده وه چې په ملي وزنونو به ویل کېده.

رباعي د پښتو ژبې او ادب د نورو نظمي ژانرونو په څېر د یوه اوږده تاریخي بهیر نتیجه ده. دغه ژانر نه یوازې په کلاسیک پېر، بلکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني پېر کې هم پېژندل شوی ادبي ډول دی، چې ډېرو شاعرانو په همدې جولې کې شعرونه او نظمونه ویلي دي.
په کلاسیک پېر کې ددې ژانر بېلګې ددې مهال د شاعرانو په لیکنو او شعرونو کې ډېرې زیاتې ګورو. په پښتو کې د بېلابېلو څپو په شمېر څلوریزې ویل شوي، خو لس څپیزې څلوریزې په کې زیاتې دي او دا اکثره په تول تللې دي.
هغه رباعي چې لس څپیزې دي، هره مسره یې د اهنګ له مخې تقریباً پر دوو برخو وېشل کېږي. پنځه څپې یوه خوا او پنځه بله خوا، د رباعي تکنیک او جوله د پښتو ژبې د نورو ادبي نظمونو په څرنګوالي او څومره والي کې د ارزښت وړ مقام لري. د رباعي په جوله کې لنډې- لنډې موضوعګانې ددې ژانر منځپانګې جوړوي.
دغه لنډې- لنډې موضوعګانې چې د ټولنیزو غوره مطالبو د څرګندولو په خاطر د شاعر له فکر او اند ښښنې رازېږېدلي، لیکل شوې دي. دغه ډول ځېل د هغه مهال ټولنیزو ستونزو د حلولو او ښې لارښوونې په برخه کې ستره دنده سرته رسولې ده. څلوریزه د غزل په شان ده، خو توپیر یې دادی، د څلوریزې د بیتونو شمېر دوه بیتونه وي، چې د غزل د جولې په څېر لومړی بیت یې مقفی وي یانې په وزن او قافیه کې سره یو وي. همدارنګه د رباعي څلورمه مسره د وزن او قافیې له پلوه د مطلع په شان وي.
په ((فرهنګ ادبیات)) کې زهرا خانلزي څلوریزه داسې راپېژني: ((رباعي څلور مسرې وي، چې لومړی، دویمه او څلورمه مسره یې د واحدې قافیې لرونکې وي. رباعي په فارسي ادب کې د (هـ،ق) له لرغونو پېرونو څخه ددې ژبې او ادب په شاعرانو کې دود شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ډول شعرونو او نظمونو ریښې د فارسي ادبیاتو په تاریخ کې آن څلورمې هجري پېړۍ ته رسېږي.)) ډاکتر ذبیح الله صفا په (تاریخ ادبیات ایران) کې لیکي: ((ددې مهال شاعرانو د شعر په بېلابېلو ځېلونو کې د مثنوي، قصیدې، غزل، رباعي او نورو په هکله لیکنې کړې دي.))

له پورته لیکنې څخه جوتېږي چې رباعي په فارسي ادب کې په څلورمه هجري پېړۍ کې د نظم د پورتنیو یادو شویو ډولونو په څنګ کې د یو ښکلي ادبي ډول په توګه پېژندل شوې او کارول شوې ده.

اصله خبره داده چې په پښتو ژبه او ادب کې دغه ډول ادبي نظم په لرغوني پېر کې هم شتون درلود، چې د پښتو په ملي وزنونو ویل کېده، په کلاسیک پېر او له دې مهاله مخکې عربي عروضو ته نږدې د دېواني نظمونو په ډله کې د رباعي د نظم ډول هم لیدل کېږي. د پښتو ژبې او ادب لومړنۍ رباعي چې د پټې خزانې له لارې لاسته راغلې، خلیل خان نیازي ته منسوبه ده، چې سلطان بهلول (۸۹۴هـ) ته یې ویلې وه او په لاندې ډول ده:

خړې وربـــځې ژاړي له پاسه
کـویله ږغ کـا بېلتون له لاسه
یه هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا کـا ستا زموږ مواسه

سلطان بهلول ددې رباعي له اورېدو سره سم په ځواب کې دا لاندې رباعي ویلې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملک به زرغون کړم په ورکړه لاسه
ګوره ورېځې د داد لـــه پاســـه
خول مې د عـدل پـــه درو روڼ دی
جهان به زېب مـومـي زمـا له لاسه

هندسي شکل يې:

+_____
+_____
_____
+_____

د رباعي يو بله بېلګه د دېواني ادب له رامنځته کېدو لږ مخکې په کلاسيک پېر کې (۹۲۰هـ) د رابعې نومې يوې پښتنې شاعرې يوه څلوريزه ده چې د منځپانګې له مخې ددې مهال د رباعي د نظم څرنګوالی ترې پوره څرګند بدی شي.

هغه داده:

ادم يـې مځـکې و تـه راستـون کا
په اور د غم يـې سـوی لـړمون کا
دوزخ يې روغ کا پرمخ د ځمکې
نـوم يـې د هغه دلته بېلتون کا

بله خبره داده چې رباعي له موضوعي پلوه د پند و حکمت په باب وي او هم عشقي او ټولنيزې خواوې لري، له دغو څرګندونو څخه معلومېږي چې څلوريزه په کلاسيک او لرغوني پېر کې د يو غوره ادبـي ژانـر پـه توګـه کـارول شـوې ده او د شـاعرانو د شـاعرانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

احساساتو په څرګندولو او د ټولنیزو موضوعګانو په انځورولو کې یې کارنده مقام درلود.

اخځونه

کلاسیک ژانرونه: د محبوب شاه ارزومند لیکنه.

د پښتو شعر هندسي جوړښت: د پوهندوی محمداسمعیل یون اثر.

د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی او دویم ټوک: د پوهاند عبدالحی حبیبي اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونې دوره کې پر پښتو ژبه او شاعرۍ مذهبي تاثیرات

پر پښتو شاعرۍ باندې په لرغونې دوره کې مذهبي تاثیرات لږ وو، ځکه په هغه وخت کې د پښتو سوچه او پاک لغاتونه کارېدل او مذهبي تاثیرات لاد هېواد ګوټ ګوټ ته دومره نه وو خواره شوي چې پر ادبیاتو دې پراخ تاثیر وکړي. تر لرغونې دورې وروسته پر پښتو شاعرۍ باندې مذهبي تاثیر ډېر شول او د پښتو له پخوانیو اثارو څخه هم داسې ښکاري چې پښتانه د اسلام په اوایلو کې مشهور وو او د دوی ژبه هم په دغه وخت کې یوه داسې ادبي ژبه وه چې ډېر ښه او پاخه اشعار یې درلودل، لکه د امیر کروړ په وخت کې شعر له مذهبي تاثیراتو څخه لرې و، ځکه هغه د پښتو له سوچه او خپلو لغاتونو څخه کار اخیستی دی، چې وروسته د روښانیانو په وخت کې پر پښتو شعر باندې مذهبي تاثیرات ډېر شوي دي.

د پښتو په خورا زړو او پخوانیو اشعارو کې چې تراوسه زموږ لاسته راغلي دي، د امیر کروړ سوري یو فخریه شعر دی او له دې شعر څخه داسې ښکاري چې په سوریانو کې د پښتو شعر د اسلام له ابتدا څخه موجود و، ځکه د امیر کروړ د ژوند وخت له (۱۰۰هـ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه وروسته شروع کېږي او بیا موږ وینو چې په سوریانو او هم د غور په اوسېدونکو کې د سلطان محمود تر عصره (۴۰۰هـ) پورې هم د پښتو شعر ښېګڼې پورته وې، نو له دې څخه ثابتېږي چې د اسلامي دورې په لومړیو څلورو سوو کلونو کې غور او سوري قبایل د پښتو د شعر او ادب زانګو وه او په دغه وخت کې پښتو ژبې پاخه اشعار او ادبي اثار درلودل او د امیر کروړ له شعر څخه څرګند ېږي چې په لومړۍ دوره یانې اوله او دویمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه په غور کې د نورو ژبو له اختلاطه سوچه وه او دا سوچه توب او خالصوالی یې تر (۴۰۰هـ) پورې هم ساتلی دی.

څومره چې په اسلامي دوره کې پېړۍ پرې تېرېږي، هغومره ژبه او شاعري له سوچه توب نه لرې کېږي او نور عناصر پرې ګډ ېږي.

په دویمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه او شعر سوچه او خالص و، خو په درېیمه پېړۍ کې د عربي ژبې لغوي او ادبي اغېزې پرې شوې دي او د عربي فکر او ادب اثر په هغو ځایونو کې غالب شوی دی چې د عربو د حکومت اثر هلته ډېر و.

شیخ رضی او نصر لودي د شیخ حمید له کورنۍ څخه دي، رضی د حمید وراره او نصر لودي یې زوی دی. شیخ رضي خپل تربور (تره زوی) ته داسې لیکلي دي:

د الحاد په لور دې ترپلل
ګروه دې زموږ وکوراوه
موږ رونلی په زیارنه
تا په تور و تو راوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصر لودي د شيخ رضي په غبرګون کې وايي:

د الحاد په تور تورن سوم
زه لرغون خـو ملحد نه يم
زما د ښنه هسې توراکړې
کـه مـلحد يـم د دښنه يم.

د لودیانو په وخت کې که څه هم تر هاشم سرواني وروسته دی، خو د پښتو سوچه توب او ژبې نړه والی قوي دی، د مذهب او د عربي اثر لږ ښکاره کوي. لـه (الحـاد) او (سـنتي) څخـه ښـکاري چې مـذهب او عربي ژبې اثر په دغـو وختونـو کې تـش پـه دينـي اصـطلاحاتو پـورې محدود و او لاډېر عربـي اصـطلاحات پـه ژبـه او ادب کې ننـوتلي نـه وو.

د لودي کورنۍ د اسلام سوچه خدمتګاران وو او غوښتل يې چې د پښتونخوا په بېلابېلو سيمو کې د اسلام رڼا خپره کړي. نصر لـودي پـه خپـل نظـم کې لـه ځانـه ښـه دفـاع کـړې ده او خپـل عقايـد يـې د پخوانيـو پـه ډول د (سـنت) تـابع بللـي دي. تـر دې وروسـته ان تـر روښـاني دورې چـې کـوم شـعرونه ليکـل شـوي، پـه پـام وړ شـمېر شعرونو کې مذهبي تاثيرات او د عربي ژبې اغېزې څرګند ېږي، خـو د لرغونې دورې په انډول بيـا پـه روښـاني پېـر کـې دا اغېـزې زيـاتې څرګند ېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغوني ادب په پرمختیايي بهیر کې د ښځو ونډه

که چېرې موږ د پښتو شفاهي ادبیات مطالعه کړو، نو ددغو شفاهي سندرو په جوړولو کې د ښځو برخه د یادونې وړ ده او ډېرې زیاتې دغه ډول شفاهي سندرې پښتنو کلیوالو او مېرمنو جوړې کړې دي، خو څنګه چې ددغو شفاهي سندرو ویونکي زیاتره نه دي معلوم، نو پر دې اساس موږ ددغسې هنري ذوق خاوندانو ډېرو ښځو له نامه څخه نه یو خبر، خو کله چې د پښتو تحریري ادبیات مطالعه کوو، نو د نهمې هجري پېړۍ په اواخرو او د لسمې پېړۍ په اوایلو کې موږ د ځینو پښتنو ښځو له نومونو سره مخامخېږو، چې په پښتو ژبه ترې اثار پاتې شوې دي.

ددغو ښځو اثار موږ ته دا هم راښیي، چې دغه وخت د پښتنو په ځینو کورنیو کې د ښځو باسواده کېدلو ته توجه کېده او داسې ښکاري چې دغه مهال ځینو پښتنو ښځو ته دا حق ورکړل شوی و، چې سواد زده کړي، د دیني علومو زده کړه وکړي او د مدارسو ځینې نصابي منظوم او منثور کتابونه ولولي. په دغو باسواده ښځو کې چې به که کومې یوې د لیکوالۍ او شعر ویلو استعداد

(c) ketabton.com: The Digital Library

درلود، نو دې خواته به يې هم پاملرنه کوله او په پښتو به يې ځينې اثار يا ژباړل او يا به يې نظمول. دغه اثار زياتره اخلاقي او ديني تبليغي رنګ لري. ددغو ښځو له خوا ددغه ډول اثارو تاليف او ترجمې ته توجه به د دوی د همدغه ديني تعليم نتيجه وي او د همدغو تعليماتو تر فکري اغېز لاندې به يې د ديني، تبليغي او اخلاقي اثارو ايجاد او ترجمې ته هڅه کړې وي. که نه وي د پښتنو کليوالو ښځو له خوا چې کوم شفاهي ادبيات ايجاد شوي دي، زياتره ليريک او غنايي رنګ لري، اوس هم دا ثابته شوې ده چې ښځې له نرينه سره يوشان استعداد لري، هغه ښځې چې اثار يې د پښتو په لرغوني ادبي دوره کې د مطالعې ځای لري په دغو ښځو کې لومړنۍ يې زرغونه کاکړ ده، چې غالباً به د نهمې هجري پېړۍ په دويمه نيمايي کې زېږېدلې وي.

دا مېرمن د کندهار په پنجوايي کې اوسېده، پلار يې ملا دين محمد کاکړ نومېده او دا خپله د سعدالله خان نورزي ماينه وه، دې مېرمنې پر (۹۰۳هـ.ق) کال د سعدي بوستان په پښتو نظم ترجمه کړی دی. د پټې خزانې روايت دی، چې دغې مېرمنې د بوستان پر ترجمې سربېره نور اشعار هم ويلي وو، د زرغونې د پښتو بوستان يو حکايت پټې خزانې راوړی دی، چې زه يې څو بيته دلته را اخلم:

اوربدلې مې قيصه ده — چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار — بايزيد چې و رويدار
له حمامه راوتلی — په کوڅه کې تېرېدلی
ايرې خاورې چا له بامه — راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر يې سو ککړ — په ايرو په خاورو خړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

بایزید په شکر کښو سو | د خپل مخ په پاکېدو سو
چـې زه وړ یـم د بل اور | چې په اور کې سم نسکور

د ادبپوهانو په وینا دا ترجمه ډېره غښتلې ده او زرغونه د سعدي بوستان له ترجمې بریالۍ راوتلې ده.
د پښتو ادبیاتو په لرغوني دوره کې د زرغوني پښتو بوستان لومړنی اخلاقي اثر دی او تر دغه اثر دمخه موږ په پښتو ادبي اثارو کې د اخلاقي مفاهیمو لرونکي دغسې اثار نه لرو. د استاد حبیبي خبره چې که چېرې موږ په پښتو ادب کې د اخلاقي ویناوو خاوندان سره ببلوو، نو زرغونه له خپل پښتو بوستان سره ددې ډلې په سر کې درېږي.
پر دې سربېره له فارسي ژبې نه پښتو ته د ادبي اثارو د ترجمې تاریخ هم د زرغونې کاکړې له خوا د بوستان له همدې ترجمې څخه پیلېږي، تر دې ترجمې دمخه موږ ته بل داسې اثر نه دی معلوم، چې له فارسي ژبې څخه دې پښتو ته ترجمه شوی وي.
زرغونه کاکړ سربېره پر دې چې د پښتو شاعره او مترجمه وه، ددې ترڅنګ یې بل هنر هم درلود او هغه دا چې نوموړې ډېره ښه خطاطه هم وه.
بله مېرمن چې موږ یې باید په زرغونې کاکړې پسې اثار په دې ځای کې مطالعه کړو، هغه رابعه ده. رابعه د پټې خزانې له لیکنو سره سم د ظهیرالدین محمد بابر (۹۳۷هـ.ق) د زمانې شاعره ده، په کندهار کې اوسېده، د اشعارو دېوان یې درلود، ددې شاعرې دغه لاندې رباعي پټې خزانې راوړې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادم یې مـځکې و تـــه راستون کا
پـه اور د غـم یـې ســوی لړمون کا
دوزخ یـې روغ کا پرمــخ د مځکې
نـوم یـې د هـغه دلــته بـېلتون کا

له دې یوې رباعي پرته ددې نور اثار موږ ته نه دي معلوم، خو له دې یوې رباعي څخه یې هم د وینا قدرت ښکاري او دا راښیي چې رابعې به په خپل د ېوان کې عشقي موضوعات په خورا ادبي نزاکت او لطافت بیان کړي وي.

درېیمه مېرمن چې په لرغوني ادب کې د مطالعې ځای لري، هغه نېکبخته ده. مېرمن نېکبخته د شیخ الله داد لور وه، چې پلار نیکه یې په اشنغر کې اوسېدل. نېکبختې پر (۹۵۱هـ.ق) کال له شیخ قدم سره واده وکړ، مېرمن نېکبخته زاهده، پرهېزګاره او عالمه مېرمن وه. نېکبختې پر (۹۴۹هـ.ق) کال د (ارشاد الفقرا) په نامه یو کتاب لیکلی و، چې درې ټوټې ترې محمد هوتک په پټه خزانه کې را اخیستي دي، د یوې ټوټې څو بیته یې دادي:

پــه زړه ښاد سې ای مومنه پـه ظاهـر پــه بـاطـن سپینه
ظاهر زهد پـه اخلاص کـړه په زړه ټینګ ســه لــه یـقینه
شـکر صبر په هـر حـال کړه خودنمای مه سه خـود بــینه

د مېرمن نېکبختې لاسته راغلې منظومې ټوټې تبلیغي رنګ لري او نصایح او پندونه یې په دې اثر کې وړاندې کړي دي، که څه هم د نېکبختې کتاب له اوسنیو ادبیاتو سره ډېر سمون نه لري، خو مخکې داسې کتاب نه و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتنو په تاریخي فرهنګي بهیر کې بله شاعره او ادیبه نازو انا ده. د پټې خزانې په قول: ((مېرمن نازو د سلطان ملخي توخي لور ده او پر (۱۰۲۱هـ) کال په تازي نومې سیمه کې زېږېدلې ده، سلطان ملخی پر هغه وخت د غزني تر جلدکه د اقوامو مشر و او په استقلال یې حکومت کاوه، معاوض او ساری یې نه درلود او نازو په کوچنیوالي له پښتنو مېرمنو او سپین ږیرو علماوو څخه لوست کړی و، مېړه مخې ارتینه وه چې نارینه یې مېړانې او شجاعت او سخاوت ته حیران وو. له ثقه روایاتو څخه یو روایت دی چې سلطان ملخی سور غره ته نږدې په جنګ کې ومړ او حاجي عادل چې د نازو ورور و، د پلار په انتقام جنګ ته ولاړ، کلا او کور یې نازو ته پرېښودل او په هغه وخت کې نازو توره په ملا کړه او له جنګیالیو ځوانانو سره یې کور او کلا د دښمنانو له تاړاکه وساتل.

نازو انا په مېلمستیا، غریبانو او مسافرانو په پالنه مصروفه وه او هر وخت به چې په ژمي کې د مسافرو قافلې راغلې د نازو پر کلا یې اړول او دوی به ورته ډوډۍ ورکوله، د سخاوت نوم یې له خیبره تر کوسانه خپور شو، نازو په حباله د ښالم خان هوتک وه چې د کریم خان زوی و او مېرمن نازو څلور زامن درلودل چې مشر یې حاجي میرخان او نور عبدالعزیز خان، یحیی خان او عبدالقادر خان دي.

نازو انا سربېره پر سخاوت، شجاعت او عبادت هسې ارتینه وه چې د خدای تعالی څخه په مناجات یې ډېر اشعار وویل او یو دېوان یې درلود چې دوه زره بیتونه پکې وو او هلته یې ښه نکات ادا کړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وو. داسې يې ويلي وو چې نارينه يې هم نه شي ويلای، دغه رباعي چې د نازو انا وه په لاندې ډول ده:

سحرګه وه د نرګس ليمه لانده
ځاځکي ځاځکي يې له سترګو ځڅېده
ما ويل څه دي ښکلی ګله ولې ژاړې؟
ده ويل ژوند مې دی يوه خوله خندېده

مېرمن حليمه حافظه بله ليکواله او شاعره مېرمن ده چې تر لرغونې دورې وروسته په کلاسيکې يا منځنۍ دورې پورې اړه لري. حليمه د خان عليين مکان خوشال خان ختک لور وه چې د عبدالقادر خان ختک سکه خور کېده او د خپل پلار پر ژوند يې مروج علوم ولوستل او بيا د شيخ سعدي لاهوري مريده شوه. د خپل پلار عبدالقادر خان په لاس يې بيعت وکړ، چې هغه هم د شيخ دوران خليفه و، روايت کا چې، حليمه بي بي فاضله او عارفه ښځه ده او مېړه يې نه دی کړی، قرآن عظيم الشان يې هم په ياد و، په پښتو يې اشعار هم ويلي دي. د حليمې په اشعارو کې مجازي عشق نه ښکاري، بلکې ټول شعرونه يې د حقيقت په لاره کې دي او د حقيقي محبوب حقيقي صفت کوي، د بي بي حليمې غزل دا دی:

د اشنا په فکر خوښه هسې شان شوم
نه پوهېږم چې ممتاز که نورجهان شوم
چې يې کړمه ستا په مينه سرفرازه
ثناخوانه په څو رنګه د رحمان شوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

چـــې مجـــاز مـــې د ایـــاز ولاړی زړه نـــه
ســربلنده تــر محمــود غونــدې ســلطان شــوم
و هـــر چـــا وتـــه چـــې ګـــورم واړه دی دی
د جمـــال پـــه ننـــدارو یـــې شـــادمان شـــوم
د غیـــر فکـــر مـــې لـــه زړه نـــه رابهـــر شـــو
پـــر خلیـــل و پـــر عـــدو بانـــدې یکســـان شـــوم
حلیمـــې د غمـــاز مکـــر زیـــات لـــه حـــد شـــو
چـــې دې بېـــل لـــه یـــاره نـــه کـــا بـــدګمان شـــوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادبیاتو کې ساندې او د ښادۍ سندرې

ساندې:

څرنګه چې ولسي سندرې په ولس کې په شفاهي بڼه منځته راځي او هر یو فورم یې په ولس کې ځانته د ویلو خاص ترتیب او اهنګ لري، نو ښایي چې په لیکلې بڼه زیاتې ولسي سندرې سره ورته والی او نږدېوالی ولري، خو د ویلو له مخې بیا بېخي بېل او ځانګړي صنفونه جوړوي، دا ځکه چې د دغو سندرو ارزښت او جوړښت شفاهي دی او خلک یې د اورېدلو له لارې سره بېلوي او لیکلې بڼه یې یوازې د ثبت او تلپاتې کېدلو وسیله ده.

د بېلګې په توګه په لوی سر کې خو د ښادۍ بدلې، د اتڼ ناري، غږونه، د بې بې دستې سندرې او چغیان د سره ورته سکښت درلودونکي ښکاري او په عمومي توګه دا ټولې یادې شوې سندرې درې مسره ییزې دي، چې د لومړیو او درېیو مسریو قافیه یې سره یوه ده او د دویمې یې ازاده ده، خو د ویلو پر وخت داسې سره بېل اهنګونه او طرزونه لري، چې هېڅ امکان نه لري چې د ښادۍ بدلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې د اتڼ د نارو په څېر، یا دې ساندې د لنډیو په څېر او یا دې هم تاریخي نارې د چغیانو غوندې وویل شي، بلکې هر فورم ځانته بېل سُر او تال لري.

نو له همدې امله موږ هم ساندې په فورمي لحاظ د یوه ځانګړي صنف او ژانر په توګه تر څېړنې لاندې نیسو. ساندې چې د عامو ولسي سندرو یو صنف دی، د ښځو له خوا پر مړي باندې ویل کېږي. ځینې خلک یې ستاینې، ځینې یې کړیکې او ځینې نور یې غړانګې هم بولي. ځینې ساندې په خپله لنډۍ وي چې په خاص وزن او اهنګ په کې د مړي د محاسنو او نېکیو، دده د نیمه خوا هیلو، پاته شویو کوچنیو ماشومانو او ناوې، یا که ځوان مړ وي، نو دده د هیلو د نه ترسره کېدلو او نورو ارمانونو ویر په کې کېږي. زه دلته هغه لنډۍ چې خلک یې د ساندو په بڼه وایي، ډېرې ځکه نه راوړم چې پر لنډیو باندې په خپله د لنډیو په برخه کې پوره خبرې شوې دي او یوازې د یو دوه درېیو لنډیو په راوړلو بسنه کوم.

که نور دې هر څه میراتېږي
میرات دې مه شه دا د غاړې تاویزونه
که نور دې هر څه میراتېږي
میرات دې مه شه لوی پټی واړه ورخونه
بې وروره خور په کوڅه راغله
ناره یې وکړه شپه به چا کره کومه

هغه ښځه چې ساندې کوي، نو د ساندو دویمه مسرې نورې ښځې ورسره غبرګوي او په ګډه د (وای او وئ) په ویلو سرونه او ځانونه وهي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا یې هم څو نورې بېلګې:

پلانکیه په سر دې کېنه یوه مرغۍ
چې درته ووایي د پلانکۍ د سلامتګۍ
خدایه پخې کړې د غره ممانې
پلانکی شاوو کړې ښځه یې ناوې
پلانکی رانه وړه ډولۍ
وی دې (...) ونه واله پګړۍ

ساندې عموماً دوه مسره ییزې دي، ما په خپله درې مسره ییزې او تر دې زیاتې مسرې والا ساندې نه دي اوریدلي، خو (د خلکو سندرې) نومي مولف د درې مسره ییزو ساندو یوازې یوه نمونه لیکلې ده:

پلانکیه مه شپې کړه مه کلونه کور ته دې رادرومه
پر خیالي جامو دې پرېوتل ګردونه

ب- د ښادۍ سندرې:

د ښادۍ بدلې چې د واده سندرې یې هم بولي، لکه د ولسي عامو سندرو د نورو فورمونو غوندې خاص ویونکي نه لري او د عامو سندرو په کټګورۍ کې مطالعه کېږي. دغه سندرې چې ځانګړې جوړښت لري غالباً د ښځو له خوا جوړې شوي او په خپله د همدوی له خوا له هوکې او کوژدې څخه نیولې، بیا د واده د درېیمې او اوومې ورځې تر مراسمو پورې دوام مومي. ښځې د واده، کوژدې، هوکې او واده د بېلابېلو وختونو او شپو ورځو لپاره بېلابېلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سندرې لري. دغه سندرې په اکثرو پښتني سیمو کې د بابولالو په نامه پېژني او زیاتو پوهانو او څېړونکو هم بابولالې بللي، خو د زرینې څانګې مولف وایي: «څرنګه چې بابولالې ددې سندرو یوه ډېره وړه څانګه ده، نو دا نوم جامع او مانع نه دی، نو ځکه ځینې محققین د واده سندرې یا د ښادۍ سندرې ورته وایي او الحق چې سم نوم دی» دی زیاتوي: د واده ځینې سندرې د ښځو له خوا د نڅا په ترڅ کې ویل کېږي.

دغه سندرې ډېرې لرغونې دي او داسې ښېنې ښېنانې له ځانه سره لري چې تر اسلامي دورې مخکې ښکاري، د بېلګې په توګه په ځو سندرو کې د چندنو، استعمال ته اشاره شته چې دا کار د اریایانو بودایي دوره کې دود و او هندوانو اوس هم ساتلی دی، هغه دا چې د چندن، سندل، سندرله بوټي څخه د سپېڅلتیا او خوشبویي لپاره کار اخلي او په تندي یې موښي.

د (زرینې څانګې) لیکوال د خبرو د بشپړتابه لپاره باید دومره ووایم چې همدا اوس هم په ځینو پښتني سیمو کې د سندر استعمال رواج لري، د ننګرهار ولایت د روداتو په ولسوالۍ کې همدا اوس هم د زوم کورنۍ د نورو جوړو جامو سره یوځای سندر هم د ناوې پلارګنۍ کره وړي، د واده پر ورځ د ناوې له کورنۍ څخه یوه ښځه سندر جوړوي او په بل لوښي کې (سور لرګی) په زېړو غوړیو کې ټکوي، په سندر کې سلایي ږدي او کله چې د زوم کور والا د ورځې له خوا په ناوې پسې راشي، نو هغه ښځه لومړی پېغلو او ښځو ته پېکی او یا پیچه غوړوي او بیا په سلایي ورته سندر

(c) ketabton.com: The Digital Library

وهي چې هلته په هغه سیمه کې یې ((دړې بولي))، نو څرنګه چې دغه دود همدا اوس هم په پښتنو کې شته، نو ځکه هغه سندرې چې د سندر نوم پکې راغلی وي، لرغوني بلل زما په نظر د تامل وړ برېښي، د محتوا له نظره د واده سندرې کله د جنګ او د پېغور مطالب، کله د خوښۍ او خوشالۍ مطالب کله د ستاینې او غندنې مطالب او کله هم ټوکې ټکالې احتوا کوي.

د واده د سندرو د ویلو ترتیب او طرز د اتڼ له نارو سره جوت توپیر لري، خو د شعري جوړښت له پلوه دا هم دوه مسره ییزې، درې مسره ییزې او کله هم څلور مسره ییزې وي.

دا یې هم څو بېلګې:

کله چې د نکریزو په شپه د زوم د کاله ورا د ناوې کور ته لاړه شي، نو لومړی د زوم یوه خپلوانه چې ډېر زامن ولري او په کورني ژوند کې ښه خوشاله وي، ناوې ته نکریزې کېږدي، بیا نو ښځې چمبې را واخلي او دا سندره وایي:

د کونج مېرمنې پاڅه که دې زړه شي
هومره خو پانه څې چې پلانکی خان لونګۍ په لاس درته رانه شي

یا دا سندره:

که د بر بنګو ونه یې　　اوس به ګلونه نیسې
که د دادا د کوره یې　　اوس ترېنه ووتلې

که د (پلانکي) د کوره یې د غولي منځ به نیسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې د ورا ښځې غواړي چې ناوې په ژړا کړي نو داسې سندره ورته وايي:

زموږه ناوې تيله داره ده نه ژاړي

چې د (مېړه نوم يې اخلي) لغتې وخوري دا به ښه ژاړي

يا: کله چې ورا نوې د ناوې کور ته ځي په دروازه کې دا سندره وايي:

درځم که نه درځم شالونګينې

ولاړه شم که ځمه

اخځ

د پښتو شفاهي ادبيات، غوټۍ خاورې، ۱۳۶۶ل کال، بېلابېل مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادبیاتو فالونه او چیغان

الف- فالونه: د پښتو د شفاهي سندرو په لړ کې یو ډول سندرې د فالونو په نامه ښودل شوي، چې زموږ د عامو ولسي سندرو یو ځانګړی ډول دی، ویونکي یې نه دي معلوم او د ټول ولس ګډ مال دی. دغه ولسي منظوم فالونه غالباً د ښځو له خوا جوړ شوي او داسې سوچه پښتو لغات هم په خپله لمن کې رانغاړي، چې تراوسه لا پښتو قاموسونو نه دي خوندي کړي. د فالونو د جوړښت په برخه کې باید وویل شي، چې کوم ټاکلي اوزان نه لري، اکثره لومړۍ مسره یې لنډه او دویمه یې اوږده وي، کله یې دویمه مسره هم لنډه او کله یې د دواړو مسرو سپلابونه سره یو شان وي، خو په هر حال خوږ اهنګ لري او هېڅ ډول سکتګي او بندښت په کې نه راځي.

فالونه کله دوه مسریز او کله څلور مسریز وي، لکه دا فالونه چې څلور مسرې لري:

د جنت په مناري سور چرګ وهي ناري
شېر د خدای تېرېږي خلکو کاندئ ننداري

دوه مسریز فالونه لکه:

دپاسه مسله راله پر کلي عالم خوره راله

(c) ketabton.com: The Digital Library

فالونه د ښځو له خوا د شعبان المعظم پر پنځلسمه شپه چې د برات مبارکه شپه ده، د ځانګړو مراسمو په ترڅ کې ویل کېږي، داسې چې د کلي پېغلې او ښځې سره ټولې شي دوی یوه پېغله نجلۍ پاکه ولمبوي بیا یې په برستن کېنوي او په اصطلاح ناوې یې کړي او څو ټکري ورته پر سر واچوي، یوه ښځه منګی له پاکو اوبو څخه ډک کړي او نجلۍ مخې ته یې کېږدي، دلته نو هره ښځه او پېغله خپله ګوته، ګوتمه، بودلۍ او یا کوم بل شی د خپل ځان او یا هم د خپلې کورنۍ د کوم بل غړي په نامه منګي کې واچوي فال ویونکې ښځه د منګي ترڅنګ کېني او فال وایي، د شیانو د را ایستلو ترمخه هره ښځه د منګي ترڅنګ کېني درې وارې کلمه طیبه وایي او بیا ورپسې فال وایي:

واچوئ فالونه چې خدای ټینګ کړي تناوونه

فال ویونکې ښځه د فال د هرې غزلې په پای کې وایي: ((لیلو د کاږه کنګړ)) بیا نو هغه پېغلوټې نجلۍ منګي ته لاس کړي او یو شی ترې راوباسي دلته نو هره ښځه متوجه وي چې زما د کنګړ به څرنګه غزله په برخه شي، دا هم څو فالونه:

د جومات په مخ ریشکه ده
بي بي اودس پرې کړی بې بارانه زرغونه ده
لیلو وکاږه کنګړ
د غره په سر کې خوش خمیره
که موزي شل اورتې وکړي زه بې امیره

په دې توګه ټوله شپه تر سهاره ښځې او پېغلې چمبه وهي، په مجلس کې ټوکې ټکالې او په کړس کړس خنداګانې وي. دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مبارکه شپه پښتنو پېغلو او مېرمنو ته د خوشالۍ، ښکمرغۍ او په عین حال کې د مېلې شپه هم وي.

په ځینو پښتنو کې، پښتنې مېرمنې د دغه منګي اوبو ته ډېره عقیده لري او له همدې امله د خپل ټیکري پیځکه په همدې اوبو لمدوي او بیا ګنډه(غوټه) ور اچوي، د دوی داسې عقیده ده؛ کله چې دا ګنډه خلاصه شي، حتماً به یو وېښته په کې پیدا شوی وي که دا وېښته سپین و دا مانا لري چې ددې ښځې ژوند به اوږد وي او که وېښته تور و، نو دا مانا لري چې دغه ښځه به ښایي په ځوانۍ کې مړه شي، داسې چې وېښتان به یې لانه وي سپین شوي.

د برات پر شپه د ټولو پښتنو په کورونو کې ښه خواړه پخېږي، ځکه د دوی ترمنځ داسې عقیده ده؛ څوک چې پر دغه شپه ښه او ډېر خواړه برابر کړي، نو تر کال همدې شپو ورځو پورې بیا همداسې خواړه خوري، د برات پر شپه ماشومان پټاکۍ ولي او اور لوبې کوي.

فالونه هر ډول مذهبي، اخلاقي، اجتماعي، انتقادي او ټوکي مطالب په خپله لمن کې رانغاړي، دا هم څو فالونه:

د کلي په سپین بامونه
پنې وکاږه را درومه
په دا غره کې وربښم بوټی
د زدې مور سي چې پر واچوي مخ پوټی

چاودې چاودې پښې
یومن ایرې پکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خړ خړ پر له اوړي
که دې صبر ورته وکو لعل به څنډې له در واوړي
شین دې پرتوګ شین دې خت
پر مکه دې اج (حج) قبول

د پښتو د دغه ډول سندرو پر ټولولو استاد حبیب الله رفیع، پروفیسور سیال کاکړ، علي محمد منګل او نورو کار کړی دی.

ب- چغیان (انګۍ): د پښتو د شفاهي سندرو په لړ کې د ولسي سندرو یو ځانګړی فورم دی چې ځانته خاص شکلي او موضوعي خصوصیات لري. دغه سندرې چې تراژیدیکه بڼه لري ناوې یې د ژړا په څپو کې په خاص اهنګ او وزن وایي.
څرنګه چې په پښتنو کې واده د نجلۍ په خوښه نه دی شوی، نو نجلۍ نا راضه وي او پر زړه یې غوټې وي چې د خپل زړه د غوټو د خلاصولو لپاره د ژړا په ترڅ کې همدغه احتجاجیه سندرې (چغیان) وایي. د چغیان ملتیا ناوې د ساز پر ځای په خاص او اهنګ واره ژړا کوي چې ټولې همزولې او خپلوانې ورسره ژاړي، چغیانو ته په ځینې پښتني سیمو کې د (هوی) سندرې وایي او په ځینو ځایونو کې ځینې نور محلي نومونه هم لري.
د کاکړستان په سندریزه سیمه کې دغو سندرو ته د (اله مور) سندرې وایي، خو موږ ته راوړل شوې سندرې د انګۍ او چغیان په نومونو رارسېدلې دي.
لکه دا سندرې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروره لاس که په کڅوړه
یو اصیل غمی راباسه
خور دې ځي د بابک له کوره
خورې هوی که غاړه لوی که
اکاګان درته ولاړ دي
اکاګانو زړونه لوی دي

چغیان لکه د اتن ناري او د واده د سندرو په څېر سکښت لري او ځینې یې دوه مسره ییز، درې مسره ییز، څلور مسره ییز او تر دې زیات وي چې د مطلب تر بشپړېدو پورې مسرې ډېرېږي او د هر بیت مسرې معمولاً په خپلو منځو کې برابرې دي، دا یې هم څو بېلګې:

زه په خپل کور وم په راحت
بابک کړم خرڅه په ډېر دولت
په پردي کور کې مې نسته عزت
خود به ژړا کړم په هر ساعت

×××

شینکۍ کوتره وم ښورېدمه
نه چا نیومه نه چا کتمه
په هر یو ټکي به پرېوتمه
نن ناولده یې کېنستمه

باید یادونه وکړم چې ځینې څېړونکي چغیان په فورمي لحاظ د ښادۍ په سندرو کې مطالعه کوي، حال دا چې چغیان ځانته خاص فورمي او موضوعي جوړښت لري، چې د پښتني فولکلور په نورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصنافو کې نه مطالعه کېږي. دغه سندرې چې خاص د ناوې او پېغلو له خوا ویل کېږي، په ټولنه کې د ناوړو شرایطو او د ډېرو زیاتو ټولنیزو بې عدالتیو، د ښځو او نرو د حقوقو نه برابرتیا او ښځې ته د انتخاب د حق نه ورکولو زېږنده دي.

چغیان د لومړي ځل لپاره پروفیسور ولي محمد خان سیال کاکړ په خپله یوه وړه رساله کې چې (۴۸) مخونه لري، خوندي کړل، چې دغه رساله پر (۱۹۷۰م) کال په کوټه کې خپره شوې ده.

اخځونه

۱- هېوادمل زلمی (سرمحقق)، د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغونې او منځنۍ دوره) لومړی ټوک، ۱۳۷۹ل کال.

۲- یون محمد اسمعیل، (پوهندوی)، د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۱۳۷۷ل کال.

۳- خاورې غوټۍ، د پښتو شفاهي ادبیات، شکل او مضمون، ۱۳۶۶ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې مشاعرې

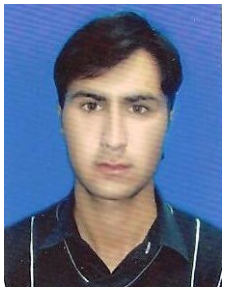

د پښتو منظمو مشاعرو لومړی څرک د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې کتلای شو، خو دا مشاعرې د اوسنیو هغو په شان ډله ییزې نه دي او یا هم کېدی شي د ډله ییزو مشاعرو بېلګې تر موږ نه وي رارسېدلي، خو په کلاسیکه دوره کې بیا د ډله ییزو مقیدو مشاعرو بېلګه هم لرو. په لرغونې ادبي دوره کې د ځینو شاعرانو ترمنځ مشاعرې شوي، هغه دا چې یوه بل ته په شعر سره ځواب ورکړی دی. شعر ته په شعر ځواب هم د مشاعرې یو ډول دی، چې د دوو افرادو ترمنځ ترسره کېږي، دلته به ددې ډول مشاعرو څو بېلګې وړاندې کړو:

د اسمعیل سړبني ناري:

اسمعیل سړبنی د پښتون بابا د کسي د عبدالرشید لمسی و، الله(ج) ده ته ښکاره کمالات او کرامات ورکړي وو، د خدای(ج) په عبادت به بوخت و او دی به د کسي غره ته ته، نو په کال کې به یو ځل د خپل نیکه (بېټ نیکه) لیدنې ته راته او پس له مرګه یې بیا د هغه زیارت ته د زیارت کولو لپاره ورته. ده د خرښبون بابا د یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سفر په باب ژوره اند ښښنه څرګنده کړې او هغه سفر ده ته د زغملو نه دی، نو ځکه یې دا سوې نارې له خولې ووتلې:

که یون دی یون دی — مخکې بېلتون دی
له کسي غره څخه — ځې خرښبون دی
که وروره وروره — خرښبون وروره
ته چې بېلتون کړې — زما ویر ته ګوره
چې ځې مرغې له — تورې کرغې له
همزولي پاته — ځې څه برغې له
د خدای دپاره — خرښبون پاره
چې هېر مو نه کړې — زموږ کهول واړه
زړه مې ویلېږي — یار مې بېلېږي
بېلتون یې اور دی — ځان په سوځېږي.

د اسمعیل سړبني په غبرګون کې د خرښبون بابا ناره داده:

بېلتانه ناره مې وسوه په کور باندې
نه پوهېږم چې به څه پېښ وي په وړاندې
له خپلوانو به بېلېږم په سرو سترګو
دواړه سترګې مې په وینو دې ژړاندې
اسمعیله ستا نارو مې زړګی سُری کئ
بېلتانه خرښبون بیا له تا پردی کئ
نه هېرېږي که مې بیا نه ستا یادی کئ
په چړو د ویر به پرې سي دزړه مراندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځمـه ځمـه چـې اوږد يـون مـې دی و مـخ تـه
دیـا نـه ځـوری بـه اچـوم و تـرخ تـه
ستاسـې يـاد بـه مـې وي بـس د زړه وسـخ تـه
کـه دا مځکـه غرونـه ټـول سـي لانـدې بانـدې.

نصر لودي ته د شيخ رضی پاړکی:

شيخ رضي او نصر لودي دواړه د تره زامن وو او پس د تره لـه مرګه شيخ رضی د سليمان غرونو ته لاړ، هلتـه يې د خدای عبادت کاوه او خلک به يې د اسلام دين ته دعوتول، نو بيا خلکو د دوی ترمنځ شيطاني وکړه او دوی يې سره بې اتفاقه کړل، نو شيخ رضی لودي نصر لودي ته دا پاړکی وليکه چې ته کافر شوی يې او د اسلام دين دې پرې ايښی دی:

د الحـاد پـه لـور دې ترپلـل
ګـروه دې زمـوږ وکـوراوه
مـوږ رونلـی پـه زيارنـه
تـا پـه تـورو تـوراوه
لرغـون ولـې ګروهېـدلې
چـې دې ګوښـې اړاوه
هغـه ګـروه دې اوس اړه کـړ
چـې پلـرو دې رنـا وه
لـودي سـتا پـه نامـه سـپک شـو
کـه هـر څـو مـو درنـاوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصــره نــه مــو يــې لــه کهالــه
لــــودي نــــه يــــې پــــه کــــاوه
زمــوږ رغــا ده ســتا لــه ګروهــه
د ورځ لــــوی پــــه رغــــاوه.

خو نصر لودي هم شيخ رضی لودي ته يو پاړکی وليکه او ورته يې وويل چې زه له خپلې عقيدې نه يم اوښتی دا هسې د دښمنانو تورونه دي او ته به بايد د هغوی تورونو ته غوږ کېښږدې:

د الحــاد پــه تــور تــورن ســوم
زه لرغــون خــو ملحــد نــه يــم
زمــا دښــنه هســې تــوراکړي
کــه ملحــد يــم د دښــنه يــم
لــــه اســــلامه نــــه ترپلمــــه
تورانــو څخــه پــه ترپلــه يــم
ګــروه مــې هغــه لرغــونی دی
اوس هــم کــروړ پــه لرغونــه يــم
د لــــودي زوی ســــنتي يــــم
د حميــد لــه لــوړ کهالــه يــم
تــوراني دښــن چــې وايــي
زه لــــه ګروهــــه پــــه اړه يــــم
دا يــې تــور تاســې دروهــوي
زه مــومن ستاســې پــه تلــه يــم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښـــنو وينـــاوې مـــه غـــړه
زه لـــودي يمـــه څـــو زه يـــم.

د خليل خان نيازي رباعي:

په لودي دربار کې پښتو ادب او ژبې ته پاملرنه کېدله او شاعران هم ښه پالل کېدل. يوه ورځ خليل خان نيازي د سلطان بهلول لودي په ستاينه کې يوه څلوريزه وويله:

خړې ورېځې ژاړي له پاسه
کويله ږغ کا بېلتون له لاسه
يه هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا کا ستا زموږ مواسه

سلطان بهلول سم لاسي د خليل خان نيازي په ځواب کې دا لاندې رباعي انشاء کړه:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راســه
ګــوره اورېــځې د داد لــه پـــاســه
خــول مـــې د عـــدل په درو روڼ دی
جـهان بـــه زېـــب مومي زما له لاسه

د پښتو ادب په لرغونې دوره کې دغه شپږ شعرونه چې د شپږو بېلابېلو شاعرانو له خوا ويل شوي او دوو تنو په خپل منځ کې يوه بل ته ويلي د پښتو لومړنيو مشاعرو بېلګې دي. البته وروسته مشاعرو بله بڼه خپله کړې چې سربېره پر دوو يا څو تنو، ان لسګونو تنو په کې ګډون کړی، هم مقيدې مشاعرې جوړې شوي او هم ازادې، خو په لرغونې دوره کې يې دا څو بېلګې وې چې پورته يې يادونه وشوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادبیاتو کې سروکي او نارې

الف- سروکی (نیمکۍ):

سروکی یا نیمکۍ یو ډول مرکب یا ولسي شعر دی، چې بېلابېل فورمونه یا شکلونه لري. دا چې د وخت په تېرېدو سره یې بندونه د خلکو له حافظو وتلي دي، یوازې سر یې پاتې دی نو ځکه ورته سروکي وایي او بیا د ولس له خوا په لنډیو بشپړ شوي، چې په پښتني سیمو کې ډېر رواج لري، ځیې ورته سروکي وایي او د پکتیا په منګلو کې ورته پامونه (پام) وایي. په سروکي کې د موضوع له پلوه زیاتره د عشق او مینې مسایل منعکس کېږي او د پښتي سیمو د خلکو داجتماعي، ملي او روحي ځانګړنو عکاسي په کې شوې ده. سروکي سره له دې چې زیاتره برخه یې د پښتو ولسي سندرې پاتې شوې دي، ځینې داسې سروکي شته چې ذوقیانو جوړ کړي دي، دا په پښتو ادبیاتو کې په عام ډول سروکي بلل کېږي.

سروکي په ټولیزه توګه یو بیت لري، د بیت یوه مسره یا نیم بیتي یې اوږده او بله لنډه وي. دا چې سر یا سروکی یې بولي سر زیاتره د مقفی بیت په بڼه وي کله د سر اوږده مسره په اول کې او لنډه مسره

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اخر کې راځي او په ځینو نیمکیو یا سروکو کې لنډه مسره اول او اوږده په پای کې راځي.

کله کله دواړه مسرې متحدالوزنه او متحدالقافیه وي. د ویلو ترتیب یې دا دی چې په منځ کې یې لنډۍ یا ټیکۍ راځي او د لنډۍ له لنډې مسرې سره د سروکي لنډه مسره برابرېږي.

دغه لنډه مسره که د سروکي په اول کې وي یا په اخر کې او د لنډۍ له لنډې برخې سره د سروکي هغه جوله چې دواړه مسرې یې سره برابرې دي، دویمه مسره تکرارېږي او د لنډۍ د اوږدې مسرې بیا هماغه د سر لنډه مسره او د هغه سروکي چې دواړه مسرې یې برابرې وي، دویمه مسره یا (نیم بیتي) تکرارېږي، وروسته بیا ټول سروکي تکرارېږي.

هغه سروکي چې لومړۍ مسره یې اوږده، دویمه یې لنډه وي، بېلګه یې داده:

سورکی پېزوان دې په کنډو ختلی لمر دی
چا ویل چې مازیګر دی

د لنډۍ اچول:

موسم بهار وخت د ګلزار دی
چاویل چې مازیګر دی
په ما انګار دی چې پردي وطن ته ځمه
چا ویل چې مازیګر دی
سورکی پېزوان دې په کنډو ختلی لمر دی
چا ویل چې مازیګر دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه سروکي چې لومړۍ مسره يې لنډه وي او دويمه يې اوږده وي، بېلګه يې داده:

خانه راځه دلبره
ډکې لارې د جينکو لندن ته ځينه

د لنډۍ اچول:

د جينکو قدر يې کم که
امان الله ته دې خدای لونې ورکوينه

درې مسره ييز سروکي:

پسې ورجګ کړه سره لاسونه
لـنډ کـړه د ټيکـۍ مزي دې
خـال بـه دې وران شـي

سروکي په دوه ډوله دي: عام او خاص

الف- عام سروکي: دا ويل شوي سروکي هم په عامو کې راځي.

پورې د جانان کډې بارېـږي
ځـم ورسـره ځـمه
کله مې مين زړګی صبرېږي

۲- خاص سروکي: هغه سروکي دي چې يوازې د اتڼ ميدانونو کې ويل کېږي، لکه دا:

تا ويشتلی يمه وا بې غوره ياره
خـوب خـوب مـې وړينه
درځـم لـه ګـلـو
اوس به لمن ډکه درورم د ګلـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سروکو په برخه کې ځینو ښاغلو د پام وړ کارونه کړي او د سروکو په راټولولو کې یې زحمتونه ګاللي، لکه، ښاغلي حبیب الله رفیع، پروفیسور محمد نواز خان او داسې نور.
اوس د پښتو ټولنې د فولکلور څانګې د سروکو یوه لویه مجموعه د چاپ لپار تیاره کړې ده.

ب- نارې یا غږونه:

نارې ملي اشعار او هغه برخه ده چې په کیسو (افسانو) کې راځي او دا اشعار عموماً د بیت په ډول وي؛ ځینې اوږده او ځینې لنډ وي.
د هرې کیسې د نارې یا غږ سپلابونه کله په خپل منځ کې برابر وي او کله نه وي او په کوم شعري بحر پورې مقید نه وي.
نارې پر درېیو غټو برخو وېشل شوې دي:
الف- د اتڼ نارې
ب- تاریخي نارې
ج- د نکلونو نارې

الف- د اتڼ نارې: دا نارې په عام ډول د اتڼ په میدانونو کې ویل کېږي. دا نارې په ناسته نه ویل کېږي یوازې په اتڼ کې ویل کېږي او که وویل شي خوند نه لري. دا نارې یوازې د اتڼچیانو له خوا ویل کېږي، د اتڼ نارې د اتڼ له سروکو څخه بېلې دي. دا نارې د ښځو په ښادۍ کې هم ویل کېږي او د نرینه وو په محفلونو کې هم ویل کېږي، خو د ښځو د اتڼ نارې بېلې دي، نرینه هغه په خپلو محفلونو یا اتڼونو کې نه وایي. د اتڼ نارې ډول ډول دي په بېل بېل وزن د اتڼچیانو له حرکتو سره سمې ویل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه ورو اتڼ، یو بغله اتڼ، دوه بغله اتڼ، چپه اتڼ، راسته اتڼ، په ناسته اتڼ، غلی اتڼ او داسې نور...

د دې هر ډول اتڼ له حرکاتو سره سم ناره له خپل وزن څخه اوړي او په نوي وزن یې وایي. د اتڼ نارې د خپل جوړښت له مخې دوه مسره ییزې، درې مسره ییزې او څلور مسره ییزې وي، خو کېدی شي تر دې زیاتې مسرې هم پیدا شي. د قافیې جوړښت، د مسریو لنډوالی، اوږدوالی او هیجایي سیستم یې همډوله دی. په درې مسریزو او څلور مسریزو نارو کې د مسریو د څپو شمېر سره مساوي نه وي، په درې مسریزو نارو کې لومړۍ او درېیمه مسره سره هم قافیه یا هم اهنګه وي، وروستۍ یا درېیمه مسره معمولاً لویه وي او دویمه مسره یې تر ټولو کوچنۍ وي، بېلګه یې داده:

لـونـګینه پـر څـنګ څنګ راواوړه
چې دې شرنګ د بنګړو شینه لونګینه

×××

چتې چې په پښو دې کړې چوټې
ځـوانـان دې لبـوني کـړل
زاړه خواران دې وایستل له ګټې

په دې ناره کې (چوټې یا ګټې) د قافیې کلمې دي، لومړۍ مسره یې لس دویمه مسره یې اووه درېیمه مسره یې یوولس څپې ده.

ب- تاریخي نارې: دا یو ډول نارې دي چې د پښتو له اجتماعي، سیاسي تاریخ سره اړه لري، دا ډول نارې د هوتکو د پادشاهۍ په واقعاتو، د نادر افشار د راتګ او بیا د لوی احمدشاه بابا د دوران په پېښو پورې اړه لري. دا نارې د ډېرې پخوا زمانې تر پېښو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته له همغه وخت څخه په خلکو کې خورې شوې دي، دا نارې ځینې مهمو واقعیتونو او تاریخي نکلونو ته اشاره کوي.
نارې د جوړښت له پلوه په عام ډول دوه مسره ییزې دي چې یوه مسره یې لنډه وي او بله اوږده وي، خو قافیه یې یوه وي.
بېلګه یې داده:

زمری دی شاه ولي د جنګ زمری دی
د سنګرو یې ویستلی مرهتی دی

د فتح کرنګه نال به دې زرین کړم
که دې دا وار فتحه راوړه خپل امېل به ستا د غاړې لونګین کړم

ج- د نکلونو نارې: په پښتو نکلونو کې زیاتره د نکل د بیانولو او کیسو په ترڅ کې ځینې منظومې ټوټې هم ویل کېږي چې دا ټوټې د نکل نارې بلل کېږي.
دا نارې دوه مسریزې او درې مسریزې دي او دا کله هم قافیه وي او کله نه وي. لومړی او درېیمه مسره یې یوه قافیه لري، دویمه قافیه یې هماهنګي نه ساتي. په ځینو درې مسریزو کې درې واړه یوه قافیه نه لري.
بېلګه یې داده:

سر د سره پالنګه هسک کړه فتح خانه
یاغي شوی هندوستان رعیت ملکونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱- پښتو متون، د پوهنوال محمدصابر خویشکي اثر، بېلابېل مخونه.

۲- د شعر هندسي جوړښت،د پوهندوی محمداسمعیل یون اثر، بېلابېلو مخونه.

۳- د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغوني او منځنۍ دوره، سرمحقق زلمی هېوادمل اثر، بېلابېل مخونه.

۴- قافیه او د پښتو نظم شکل یا ډولونه، پوهنوال جلال الدین اثر، بېلابېل مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

میوند قاضي- د پښتو څانګې د لومړي ټولګي محصل

په لرغوني ادب کې سیاسي پېښې

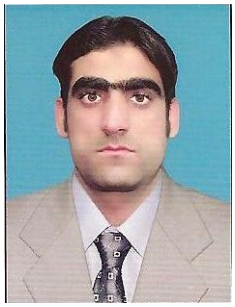

په پښتو لرغوني ادب کې یو زیات شمېر پېښې چې په هغه مهال کې واقع شوي، نه یوازې په پښتو شعر کې د هغو یادونه شوې، بلکې ځینې شعرونه له هغو څخه متاثر شوي دي او یا هم د شعر د ټوکېدو سبب شوي دي. دلته به دې ډول ځینو پېښو ته په لنډیز سره اشاره وکړو.

۱- د بابا هوتک سندره کې سیاسي پېښه:

کله چې مغولو پر اتغر یرغل وکړ، نو باباهوتک قومونه سره راټول کړل او په سره غره کې یې ورسره مقابله وکړه او هغوی ته یې ماته ورکړه، نو بابا هوتک دغه سیاسي او پوځي پېښه په سندره کې داسې څرګنده کړې ده:

پښتنو هلۍ پر غره جنګ دی
سور غر په وینو د دوی رنګ دی
مهال د توري دی د ننګ دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځلمو پر ننګ ځانونه مړه کړئ
دښـن پـه غشـيو مو پېيه کړئ
د پښتونخوا مځکې ساته کړئ
پر کلي کور باندې مغل راغی

۲- د امير کروړ ويارنه کې سياسي پېښه:

کله چې د ابوالعباس سفاح له بني اميه سره جګړه وه، نو امير پولاد او امير کروړ په کې هم ګډون کړی و، چې امير کروړ په کې ډېرې سوبې وکړې. امير کروړ ددې جګړې په پای کې څو بيتونه وويل چې سياسي پېښه يې په لاندې بيتونو کې څرګند ېږي:

د زرنج سوبه مې د تورې په مخ سور وکړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سور وکړه
ستر مې تربور وکړه
له ما اتله نسته
خـپلو وګـړو لـره لـور پېـرزويـنه کـــوم
دوی په ډاډينه ښه بامم ښه يې روزنه کوم
تل يې ودنه کوم
له ما اتل نسته

۳- د شيخ اسعد سوري له خوا د امير محمد سوري په اړه ويرنه کې سياسي پېښه:

کله چې محمود غزنوي پر غور باندې يرغل وکړ او امير محمد سوري يې بندي کړ، نو هغه له ډېر غيرته په بنديخانه کې مړ شو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو شیخ اسعد سوري دغه سیاسي پېښه په ویرنه کې داسې څرګندوي:

د محمود د ژوبلورو په لاس کښېوت
چې غزنه ته یې باتلې په تلوار
ننګیالیو لره قید مړینه ده ځکه
ساه یې والوتله هسک ته پر دې لار
تر نړۍ یې غوره خاورې هدیره کا
د زمریو په بیړیو کله وي څوار

۴- د ښکارندوی له خوا د سلطان شهاب الدین په اړه ستاینه کې سیاسي پېښه:

کله چې سلطان شهاب الدین پر هند یرغل کاوه، نو ښکارندوی به هم ورسره د جنګ ډګر ته تلو، نو د سلطان شهاب الدین دغه سیاسي پېښه یې په لاندې بیتونو کې څرګنده کړې ده:

د اسلام د دین شهاب د نړۍ لمر دی
تورستهان یې کړ رڼا په جهادونه
هره پلا چې دې پر هند و سند یرغل کا
رڼوي توره نړۍ په شهابونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- د خلیل خان نیازي رباعي کې د سلطان بهلول لودي په اړوند سیاسي پېښې:

کله چې سلطان بهلول لودي له ډېرو جنګونو وروسته هندوستان ونیو او ۳۸ کاله پادشاهي یې هلته وکړه، نو خلیل خان نیازي د هغه د عدل په اړوند داسې رباعي وویله:

خړې وریځې ژاړي له پاسه
کویله ږغ کا بېلتون له لاسه
یه هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا کا ستا زموږ مواسه!

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر کروړ د شعر لغوي څېړنه

لومړی د امیر کروړ پېژندنه:

امیر کروړ سوري چې په جهان پهلوان یې شهرت درلود، د دویمې هجري قمري پېړۍ د اولې دورې شاعر دی. امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی دی او امیر پولاد په غور کې د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې په غور کې یې پادشاهي کوله. امیر کروړ پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په مندېش کې پاچا شو، دی یو تکړه، غښتلی، کلک او مضبوط سړی و، په یوه تن به له سلو تنو سره جګېده، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده.

پټه خزانه د تاریخ سوري په حواله لیکي: ((... دا امیران له پېړیو پېړیو څخه په غور کې اوسېدل او د هغه سور اولاده ده چې د سهاک له پښته و.)) امیر کروړ د پښتو یو زبردست شاعر تېر شوی دی. داسې ویل کېږي چې یو عادل، ضابط او ښه کلک سړی و او د ښې وینا څښتن و او هر وخت به یې شعرونه ویل، کوم وخت یې چې جنګونو کې ډېرې فتحې وکړې، نو یو ښه شعر یې ووایه چې ویاړنه یې بولي. دغه شعر او دې ته ورته اشعارو ته رزمي او فخریه شعرونه هم ویل کېږي. امیر کروړ شاعر پر (۱۵۴هـ.ق) کال د فوشنج په جنګ کې وفات شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس به د امیر کروړ سوري ویاړنه وګورو چې څومره خوږوالی، روانوالی او پوخوالی لري.

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پر تخار و په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

غشی د من مې ځي برېښنا پر میرځمنو باندې
په ژوبله یو نیم یرغالم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې له ما اتل نسته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ و په ویاړ
د اس د سوو مې ځمکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه ویجاړ له ما اتل نسته
زما د توري تر شپول لاندې هرات و جروم
غرج و بامیان و تخار بولي نوم زما په اودوم
زه پېژندوی یم په روم له ما اتل نسته
په مرو زما غشی لوني ډاري دښن راڅخه
د هریرود پر څنډو ځم تښتي پلن راڅخه
رپي زړن راڅخه له ما اتل نسته
خپلو وګړو لره لور پېرزوینه کوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زرنـــج ســـوبه مـــې د تـــورې پـــه مخســـور وکـــړه
پـــه بـــاداری مـــې لـــوړاوی دکـــول د ســـور وکـــړه
ستر مې تربور وکړه له ما اتل نسته
پـر لویـو غـرو مـې وینـا درومـي نـه پـه ځنـډو پـه تـال
نـړۍ زمـا ده نـوم مـې بـولي پـر دریـځ سـتا یوال
پـه ورځـو شـپو میاشـتو کـال- لـه مـا اتـل نسـته

لغتونه:

زه- من، د مفرد متکلم ضمیر خپل طرف ته اشاره
په- د ربط توري
نړۍ- جهان، دنیا، دارالفنا
له- سربل
اتل- قهرمان
هند - یو اسیایي هېواد
سند - په هند کې د یو ځای نوم
تخار- د افغانستان یو شمالي ولایت
کابل- د افغانستان پلازمېنه
زابل- د افغانستان ولایت
من- عزم، اراده، تصمیم، نیت
میرځمنو- میرځمن، دښن، دښمن
ژوبله- جنگ، جگړه، یو بل ژوبلول
یونم- متصل ضمیر دی، یون په مانا د حرکت، حرکت کوم، تلل کوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

یرغالم- یرغل کوم، تخت و تاز
ماتېدونو- ماتې خوړلي
بریو- د بري، کامیابۍ، کامیابیو، فتحې، سوبې
خول- تاج، جنګي خولۍ
هسک- جګ، بلند ، اسمان
نمنځ- افتخار کول، لمانځل
ویاړ- افتخار
سو- پوندې
لتاړ- ګډوډ ، تخریب، خرابېدل، له منځه تلل
ایوادونه- هېوادونه، ممالک
ویجاړ- خراب، ړنګ
شپول- حلقه، احاطه
هرات- د افغانستان یو ولایت دی
جروم- د بدخشان ولسوالۍ، ګرمسیر، تراوسه پورې هم د افغانستان سهیلي خواته ویل کېږي.
غرج- غور، د غور پخوانی نوم و
بامیان- د افغانستان مرکزي ولایت دی
اودوم- چاره، علاج، درملنه
پېژندوی- پېژندل شوی، اوڅار
روم- د یو هېواد نوم دی اوس د ایتالیا پلازمېنه ده
مرو- ماورالنهر، د آمو سیند پورې غاړه
لوني- شیندي، لونل، شیندل، پاشل، تیتول، مصدر دی
پلن- پیاده ، پلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

هريرود - په هرات يا هري کې د يو سيند نوم دی
رپي- رپېدل، لړزېدل
وګړو- وګړي، خلک
لور- مهرباني، شفقت، رواداري، پېرزوينه
ډاډينه- اطمينان
بامم- (بامل يې مصدر دی دا يې متصل ضمير دی) روزم، تربيه کوم، پالم
روزنه- تربيه کول
ودنه- وده ورکول، روزنه، نشو ونما ورکول
زرنج- د نيمروز مرکز
سوبه- فتحه
مخ سور- سرخويي، بريالیتوب
کول- نسل
سور- د سور کورنۍ
ستر- لوی، مشر، بزرګ
دريځ- منبر، د درېدو ځای
ستايوال، مداح، ستايونکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادبیاتو پر پراختیایي بهیر کورنۍ او بهرنۍ اغېزې

په ټولنه کې چې هره پېښه رامنځته کېږي، که هغه سیاسي پېښه وي، که اجتماعي، که سیاسي او پوځي، ټول په خپل خپل وار پر ادبیاتو او ادبي بهیر تاثیر کوي. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې موږ ګورو چې افغانستان ته د اسلام تر راتګ وروسته، سیاسي، مذهبي او جنګي پېښو پر پښتو ادبیاتو خپل خپل تاثیرات پرې ایښي دي. د امیر کروړ له شعره نیولې، ابو هاشم سرواني، شیخ رضی لودي، نصر لودي، اسمعیل او خرښبون، شیخ اسعد سوري، ښکارندوی غوري، شیخ تیمن، بېټ نیکه، شیخ متي، ملکیار هوتک او نورو ټولو په شعرونو کې ټول هغه مسایل بیان شوي چې د بېلابېلو اجتماعي، مذهبي او سیاسي کورنیو او بهرنیو پېښو په نتیجه کې رامنځته شوي دي.

د امیر کروړ شعر د افغاني ټولنې د داخلي تعاملاتو او تحولاتو نتیجه ده. د ابو هاشم سرواني منظومه ژباړه افغانستان ته د اسلام تر راتګ وروسته د مذهبي اخلاقي تاثیراتو نتیجه ده. د شیخ اسعد سوري قصیده بیا د کورنیو جګړو او د پاچایي اوښتون د پېښو

(c) ketabton.com: The Digital Library

عواقبو له امله رامنځته شوې ده. د ښکارندوی غوري قصیده بیا هم هند ته د افغانانو د فتوحاتو، سیاسي او مذهبي پېښو انځور-ګري کوي، د ملکیار هوتک سندره بیا د مغولو د بریدونو پر وړاندې یو عکس العمل دی، بېټ نیکه په خپلو مناجاتو کې د خدای(ج) دربار ته خپل لاسونه پورته کوي چې د پښتون په نغري کې اور بل کړې او د پښتون قام وګړي زیات کړي. لنډه دا چې په لرغونې ادبي دوره کې چې هره پېښه رامنځته شوې، په یو نه یو ډول یې په ادبیاتو کې انعکاس موندلی او ځینې پېښې بیا داسې دي چې خپله د ادبیاتو د راټوکېدو سبب شوي دي. دا سیاسي، ټولنیزې او پوځي پېښې بیا منځنۍ دورې او وروسته معاصرې دورې ته هم راغځېدلي او هرې پېښې په خپل وخت کې خپل خپل تاثیرات پرېښي دي او ادبیاتو کې یې انعکاس موندلی دی.

د رنسانس تر پیلېدو وروسته په نړۍ کې ځینو اقتصادي او فرهنګي تحولاتو یو په بل پسې د بریالیتوب پړاوونه ووهل. په اتلسمه پېړۍ کې ډېره مهمه پېښه چې په نړیوال ډګر کې یې زیات ارزښت درلود هغه د فرانسې لوی انقلاب و او بیا وروسته په انګلستان کې د صنعتي انقلاب اغېزو هم په ټوله نړۍ کې ځینې اساسي او بنسټیز بدلونونه رامنځته کړل.

کله چې د فرانسې لوی انقلاب (۱۷۸۹) بریالی شو، د افغانستان د حکومت واګې د تېمورشاه په لاس کې وو، که څه هم د فرانسې او افغانستان د ټولنو ترمنځ د اقتصادي او ټولنیزې قانونمندۍ له مخې ډېر توپیر او تفاوت موجود و، تېمورشاه یو مطلق العنان پاچا و، د فیوډالیزم د له منځه وړلو لپاره د فرانسې انقلاب بریالی شو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه انقلاب لکه څنګه چې پر ټوله نړۍ یې اغېزه وکړه همدا راز افغانستان هم ترې بې تاثیره پاتې نه شو.
په هغه وخت کې افغانستان د ځانګړي ارزښت له مخې د ځینو پرمختللیو هېوادونو پام ځانته راوګرځاوه، روسیې او فرانسې په ګډه (۷۰) زره کسیز پوځ ترتیب کړ، بیا یې د زمانشاه دربار ته یو استازی واستاوه، دواړه دې نظر ته رسېدلي وو چې د افغانستان له لارې بریالیتوب ترلاسه کړي او د سند له لارې پر هند ورودانګي، خو څنګه چې په خپله زمانشاه د (۵۰) زرو په شاوخوا کې پوځ درلود، ځکه یې د ناپلیون غوښتنه ونه منله.
انګلیس له فرانسې او روس نه وېره نه درلوده، خو له شازمان څخه یې وېره ځکه درلوده چې د احمدشاه بابا په زمانه کې یې د افغانانو د ننګ او جنګ توره او مېړانه لیدلې وه، نو ځکه یې له یوې خوا قاجاریان او له بلې خوا سکان د هغه پر وړاندې لمسول. د انګرېزانو د همدې مخالفت په نتیجه کې زمانشاه ماتې وخوړه او شامحمود د پردیو او فتح خان په مرسته پاچا شو. د زمانشاه تر ماتې وروسته ر نجیت سنګ د پنجاب د استقلال اعلان وکړ او د شلو کالو په موده کې یې اټک کلا، ملتان، کشمیر، ډېره غازي خان، ډېره اسمعیل خان او پېښور یو په بل پسې لاندې کړل. تر دې وروسته بیا مشهد او نیشاپور قاجاریانو ونیو د افغان حکمران میرزا نادر د کورنۍ (۳۸) غړي یې پرته له یوه ماشومه ووژل.
له دې ناوړو حالاتو سره بیا هم پښتانه که له یوې خوا توره په لاس د دښمن پر وړاندې جنګېدل، خو له بلې خوا به عوامي سندرې په دېرو و هوجرو کې د قومي ننګ، پښتونولۍ، توري او مېړانې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاطر د اسلام لپاره د قربانۍ په جذبه ویل کېدلې. ددې تر څنګ د ختیزې کمپنۍ (شرق الهند) اهداف هم خلکو ته څرګند ېدل، دا ځکه چې دغه کمپنۍ اوس یوازې یوه تجارتي او اقتصادي کمپنۍ نه، بلکې یوه سیاسي او نظامي کمپنۍ هم وه.

دې کمپنۍ پر پښتنو هر اړخیزه اغېزه وکړه، هم له سیاسي پلوه او هم له اقتصادي پلوه. دغه دواړه عناصرو د خلکو د عامه شعور د بیدارولو لپاره بې تاثیره نه وو.

نامتو مستشرق «ډار مستټر» لیکي: «پښتو چاربیتې د پښتو یو لیکلی تاریخ دی، چې د دوی د جنګونو او غزاګانو کړه وړه په کې خوندي شوي دي.»

پر حماسي او رزمي چاربیتو سربېره نیمکۍ او لنډۍ هم په دغه دور کې د ولسي پاڅون لپاره ویل شوې دي او ددې چاربیتو ډېره برخه مشهور فرانسوي «ډارمستټر» په خپل کتاب «د پښتونخوا د شعر هار و بهار» کې راټوله کړې ده. په دغه ملي سندرو کې یوازې د ننګیالیو ستاینه نه ده شوې، بلکې د هغو کسانو غندنه هم شوې چې د پښتنو د دښمنانو ترڅنګ درېدلي دي.

مګر ددغو سندرو روح حماسي رنګ لري او یو ټاکلی زمان په ګوته کوي.

پښتنو که له یوې خوا توره چلوله، نو له بلې خوا یې قلم هم چلاوه او د ځوانانو د احساساتو او جذباتو د یادولو لپاره یې چاربیتې غړولې او کښلې، زه دلته یوه چاربیته د بېلګې په توګه راوړم:

قاصده پادشاه راغی یوسفزی ولړزېدو
په نیت د غزا لاړو په نوښار ورژېدو

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاصده پادشاه راغی رالېږلی عظیم خان
د اوله یې جرګه کړل ملایان او ملکیان...

د پښتنو په سیاسي سیالیو او اتلولیو کې د ولسي ادب اتلولي د هېرولو نه ده، نو ځکه زموږ د تاریخ په زړه کې دغه حماسې، قربانۍ او اتلولۍ نه هېرېدونکې او نه پناه کېدونکې دي. د بېلګې په توګه د هغه وخت یو شعر لولو:

په وطن قرباني ورکړه زما وروره
رنګ په وینو پنځه سوه ځوانان ګوره
چې یې څه قرباني ورکړه په میدان کې
ننګیالي پښتانه هسې وي هر کوره
غل مې تل د ژوندون مرګ وي که پوهېږي
که پښتون یې ځان خلاص کړه له دې پېغوره
په دښمن چې د ځان وینه تویه نه کړې
واکداري د وطن مه غواړه ای وروره
خپلواکي همېش په توره حاصلېږي
جنت هم د تېغ د سیوري لاندې ګوره
که په عیش او راحت ازادي غواړې
شرمنده او خالي لاس به ځې له کوره.

په پښتو لرغوني، منځنۍ او اوسنۍ ادبي دورو کې په لسګونو داسې سیاسي، اجتماعي او نورې پوځي پېښې لیدلای شو چې هم یې پر ادبیاتو مستقیم تاثیر کړی دی او هم یې زموږ په ادبیاتو کې انعکاس موندلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې حکایت

حکایت د نړۍ د اکثرو ژبو په ادبیاتو کې مطرح دی، خو د فارسي ژبې د کلاسیکو ادبیاتو په بهیر کې په دې ژبه کې زیات ښکاره کېږي، چې د لنډې کیسې، داستان په مانا دی. حکایت د مظومې یا منثورې کیسې له ډلې شمېرل کېږي، هغه څه چې په حکایت کې وي ممکن هغه واقعیت ولري او یا هم له واقعیت څخه خبرې وکړي. یا دا چې خیالي یا ناواقعي وي. یانې هر څه چې بیانوي خیالي وي هېڅ واقعیت ونه لري. د نړۍ کابو هر ولس ځانته خپل نکلونه او حکایات لري او خلک هم نسبت نورو ادبي اثارو ته د حکایاتو له اورېدو او لوستو سره ډېره مینه ښیي.

زموږ په ولس کې هم له ډېرې پخوا زمانې دغه نکلونه موجود دي، چې په کلیو او باندو کې یې خلک د تفریح د یوې وسیلې په توګه له ویلو او اورېدلو څخه خوند اخلي، اما د پښتو په تحریري (لیکنیو) ادبیاتو کې موږ حکایتي منظوم اثار په لسمه هجري پېړۍ کې مومو. په دغو حکایتي اثارو کې تر ټولو پخوانی اثر د زرغونې پښتو بوستان دی، دغه اثر له فارسي څخه پښتو ته راژباړل شوی، چې زه یې د حکایت یوه نمونه دلته راوړم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

اورېدلې مې قیصه ده چې له شاتو هم خوږه ده

په پښتو کې نظم شوی حکایتي اثر د دوست محمد کاکړ (غرغښت نامه) ده، د حکایت نمونه یې داده:

له نېکانو روایت دی هسې توګه حکایت دی
نورمحمد کاکړ راوي دی چې یې فیض تل جاري دی

دلته به ددې حکایتونو د شاعرانو د ژوند او بیا د حکایتونو پوره برخه تاسو ته وړاندې کړو.

محمد هوتک په پټه خزانه کې وایي: ((زرغونه د ملا دین محمد کاکړ لور وه، په پنجوایي کې اوسېده او له پلاره یې وکا تحصیل د علومو او د فصاحت احکام یې زده کړل، د فصحاوو اشعار یې ولوستل. زرغونه په حباله د سعدالله خان نورزي وه، چې توریالي زامن یې درلودل او ټول د علم او هنر خاوندان وو، ماته هسې نقل وکا زما پلار چې زرغونې د شیخ مصلح الدین سعدي رحمة الله علیه کتاب د بوستان ټول په پښتو شعر نظم کا او نوم یې و ((بوستان د پښتو)) چې دا کتاب یې پر (۹۰۳هـ.ق) کال پایته ورساوه او ټول نکات عارفانه او نصایح حکیمانه یې په پښتو کړل، سربېره پر دې زرغونې نور اشعار او غزلونه هم وویل او په زمره د فصحاوو یې شهرت وکا، هسې چې موزونانو د روزګار به یې اشعار لوستل او د پښتو په بوستان یې سیر کا او ګلونه د پند او نصیحت به یې ټولول. هسې وایي: چې زرغونه کمالداره ښځه وه، خط یې خورا ښه و او کاتبانو به یې له حسن خط، اقسام د خط زده کول. زما پلار هسې وویل: چې په سنه (۱۱۰۲) هجري ما د

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرغونې په خط «بوستان د پښتو» ولید، چې خپل اشعار یې په خپل ښه خط هسې کښلي وو، چې مغلرې یې خط ته عاجزې کا او دغه حکایت له هغه کتابه زما پلار په یاد و چې زه یې په خزانه کې کاږم:

حکایت له بوستانه د پښتو

اوربدلې مې قیصه ده — چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار — بایزید چې و رویدار
له حمامه راوتلی — په کوڅه کې تېرېدلی
ایرې خاورې چا له بامه — راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر یې سو ککړ — په ایرو په خاورو خړ
بایزید په شکر کښو سو — د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه وړیم د بل اور — چې په اور کې سم نسکور
له ایرو به څه بد وړمه — یا به لږ شکوه کومه
هو پوهانو ځان ایرې کړ — له لوینې یې ځان پرې کړ
څوک چې ځان ته ګورې تل — خدای ته نه سې کړای کتل
لویې تل په ګفتار نه ده — لو خبره په کار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا — تکبر به دې تل ځوړ کا.

د پښتو ژبې بل حکایت ویونکی شاعر ملا پیرمحمد دی. په پښتو ادبي تذکره کې دده ذکر داسې کېږي: «ملا پیرمحمد هوتک د ملا سرور مغفور زوی دی چې ملا سرور له میا فقیرالله صاحب څخه زده کړه کړې ده او ملا پیرمحمد له خپله پلاره فیض ومونده. د علیین مکان حاجي میرخان سره په جنګو کې ملګری و، چې د شاه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ظل الله ورور شاه محمود ادام الله دولتهم اصفهان ته ولاړ، ملا پیرمحمد هم یې هلته وغوښت او له انفاس میمون یې استفاده کا او خلک د خدای شریعت او امام اعظم صاحب مذهب ته رابولي، نقل کا: چې میاجي صاحب له روافضو سره مباحثې کا او په دلایلو علمي دوی ملامت کا چې لکه علمای روم چې په اصفهان کې دي هم د ملا پیرمحمد صاحب عزت کا او «پیر افغان» یې لقب کا، میاجي صاحب له علم اخلاق کې یو کتاب دی چې (القرایض فی رد الروافض) یې نوم دی په افضل الطرایق کې یې دا حکایت کښلی دی چې زه یې له هغه کتابه دلته ثبت کاندم چې په دې کتاب کې یادګار وي.»

حکایت

شیخ متي چې خلیلي و — دی له آر لوی ولي و
یوه ورځ روان پر لار و — لوی څښتن په استغفار و
کړ ده ذکر د غفار — یو شپېه نه و وزګار
پر دې لار وې تیرې ګټې — لارې مځکې وې په بټې
ډېرې شپې راغلې رویدار — چې یې صافه کړله لار
یو دهقان به ابیاري کړه — شپه په شپه به یې خواري کړه
ده به لید په توره شپه — شیخ متي په زیار اخته
له راحته په بېزار و — ټوله شپه به هم بیدار و
یوه شپه راتېر ملیار سو — شیخ متي ته په ګفتار سو
ای د خدای رویداره څه کړې — دومره زور زحمت پر څه کړې؟
ته بادار یې د ولیانو — ته قدوه د صالحانو
ستا د خاورې سره زر دي — د هر چا کحل البصر دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په شپو شپو یې ته بېخواب — په زحمت په اضطراب
پا کوې د لاړې ګټې — په دې خاورو څه دې ګټې؟
داسې ووې شیخ متي — د مولا په عشق پټي
چې خدمت د خلق الله — یو ګړی په یوه ساه
تر هر څه بهتر دی وروره — زده کړه دا خبره ګوره!
ولې پاته له تا نور دي — شپې او ورځې دې په کور دي
ځه جهاد کړه پر تا فرض دی — دا هم ستا د غاړې قرض دی
یوه ورځ جهاد افضل — تر کلو کلو لمانځل
څوک چې تل لمونځ و روژه کا — په جهاد به یې پوره کا
لومړی شرط د دین همدا دی — بیا خدمت د خلق الله دی
له تا پاته دواړه دي نه — ځان خبر کړه ښه له دینه
توره واخله مجاهد شه — د لوی خدای د دین قاصد شه
د خدای نور پر جهان خپور کړه — دا خدمت یې په ځان پور کړه
چې دې بشپړ عبادت شي — ځان دې خلاص له مصیبت شي
چې له خوبه وینې کاکړ سو — د غزا پر خوا نومړ سو
زغره خول یې اراسته کړل — د غزا غشي تېره کړل
هرات خواته په تلو تلو سو — د سلطان غیاث له ملو سو
وېکړه هورې جهادونه — د سلطان مل شو په ملونه
څو هورې تر دنیا تېرسو — د غازیانو په ټول شمېر سو
چې یې هلته هم وفات سو — ښخ په خاورو د هرات سو
مېړه هسې ژوندون کاندي — مري د خدای په رضا باندې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادبیاتو مشهورې او مهمې ادبي تذکرې پټې خزانې لیکوال محمد هوتک وایي: ((د بابرخان زوی و، چې د کاکړ بابا د زیارت لپاره په کال (۹۱۲) هجري ولاړ هرات ته او بیا چې راغی ډوب ته په کال (۹۲۹) هجري یې یو کتاب په شعر نظم کړ، چې نوم یې دی (غرغښت نامه) دا کتاب چې ما ولیدی، شیرین بیتونه په مثنوي لري او د غرغښت بابا قدس الله سره الکریم حکایات دي او له رښتینو خلقو یې روایات راجمع کړي دي. دغه کتاب زما پلار په توبه کې میندلی و او زموږ کهول کې مو کوچنیو او ژنیو په سبق لوست.))

دوست محمد علیه الرحمه په خپل کتاب کې کښلي: چې زما پلار بابړخان هم یو کتاب په شعر کښلی و، چې نوم یې و ((تذکره غرغښت)) هغه وخت چې بابرخان وفات شو او زه پر کور نه وم، نو هغه کتاب ورک شوی دی او چا ضایع کړی، زه چې راغلم، د خپل پلار په ماتم هسې ویرجن شوم، لکه چې کتاب ورک و، ما خو د هغه کتاب خبرې اورېدلې او په وارو وارو ویلې او هم مې یو څه له هغو څخه په یاد وې، نو ما پر خدای توکل وکا او هغه قیصې او روایات مې بیا په شعر وویل، خدای تعالی دې زما د پلار سعې مشکوره کا:

حکایت له غرغښت نامې څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـــه نېکـــانو روايـــت دی هســـې توګـــه حکايـــت دی
نورمحمـــد کـــاکړ راوي دی چې يې فـيض تـل جـاري دی
د نيکونـو لـه خـولې وايـي چې منښت يې راتـه ښـايي
چـې کـاکړ نيکـه زاهـد و لـوی څښـتن لـه تـل عابـد و
تـل تـر تـل يـې عبـادت کـا پـر دې ليـار يـې رياضـت کـا
شپې يې روڼې په لمانځووې پـــه ژړا و پـــه نـــارو وې
نه يې خوب نه يې خوراک و عبـادت يـې ژونـدو ژواک و
چې به کېناست په لمانځنه يابـــه کېـــوت پـــه ســـتاينه
ورځ يـې ټولـه پـه قعـده وه شـپه يـې هـم يـوه سـجده وه
تـل يـې سـير د لاهـوت کـا بـد يـوه ګولـه يـې قـوت کـا
غـرق بـه تـل پـه ذکـرالله و هـــر ســـبا او هـــر بېګـــاه و
يـوه شـپه يـې عبـادت کـا پـــر ګنـــاه يـــې نـــدامت کـــا
سترګې پټې سوې لـه خوبـه پـه شـپو شـپو يـې و ويښـتوبه
هسـې خـوب يـې وليـد ګرانـه چـې غرغښـت ښـيي پنهانـه
وايـــي ای کـــاکړه زويـــه لـه تـا خـوښ يمـه نېکخويـه
ســتا قــدم زمــا پــر لار دی ماســـوا کـــې دې قـــرار دی
شـــپه و ورځ دې ده لمانځنـــه د څښـــتن عبـــادت کړنـــه.

دغـه راز د پښـتو لرغـونې ادبـي او بيـا تـر هغـې وروسـته پـه منځنـۍ ادبي دوره کې نور حکايتونه هم شته چې ما يې هغو مشهورو ته اشاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې نږه پښتو کلمې

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې داسې سوچه پښتو کلمې شته چې ځینې یې د وخت په تېرېدو سره له استعمال غورځېدلي، خو ځینې یې لاهم په همغه بڼه او شکل تر اوسه کارول کېږي، زه دلته یوازې د همدغو نږه یا سوچه پښتو کلمو یادونه کوم:

ګڼه	کلمې	مانا
۱	من	اراده، عزم، نیت
۲	میرڅمن	دښمن، غلیم
۳	ژوبله	جنګ، یو بل ژوبلول
۴	یرغالم	یرغل کوم، هجوم کوم
۵	ماتېدونو	ماتې خوړونکیو، شکست خوړلیو
۶	خول	د جنګي جامو خولۍ، اوسپنیزه خولۍ
۷	نمنځ	احترام، تعظیم، ستاینه، درناوی
۸	ویاړ	افتخار، فخر
۹	ویاړنه	فخریه
۱۰	سو	سومان
۱۱	لتاړ	برهم، خراب، اخته

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲	اوجاړ	خراب، ویجاړ، ړنګ
۱۳	شپول	احاطه
۱۴	اودوم	علاج، چاره، درملنه
۱۵	پېژندوی	پېژندل شوی، شناسا، اوڅار
۱۶	لوني	وروي، خپرېږي، ویشتل کېږي
۱۷	دښن	دښمن، غلیم
۱۸	پلن	پلی، پیاده
۱۹	رپي	رپېږي، رېږدي
۲۰	زړن	زړور، شجاع
۲۱	مخسور	سرخرویي، بریالیتوب
۲۲	کول	خاندان، نسل
۲۳	لور	پېرزوینه، رواداري، مهرباني
۲۴	بامم	روزم، تربیه کوم، پالم
۲۵	ودنه	وده ورکول، روزنه، نشو نما ورکول
۲۶	ټال	ځنډ، ځنډېدنه
۲۷	بولي	یادوي، ګڼي
۲۸	دریځ	د درېدوځای، منبر
۲۹	ستایوال	ستایونکی، مداح
۳۰	ژبور	سخنوران، ژبغړاندي، تېز ژبي
۳۱	نتلی	زبون، محزون، غمجن
۳۲	خړو	مجازاً د بدو په مانا
۳۳	سوني	دروغ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۴	وبولي	ووايي
۳۵	تېرون	تجاوز، ظلم، زياتی، تعرض
۳۶	پرتم	شوکت، مهابت، دبدبه
۳۷	پاړکي	د شعر ټوټې، سرودونه
۳۸	ترپلل	غورځېدل، تېښته کول
۳۹	ګروهه	اعتقاد ، عقيده
۴۰	وکوراوه	باطل کړ
۴۱	زيارنه	کوښښ، زيار، زحمت
۴۲	وتوراوه	تور ورپورې کړ، تومتي کړ
۴۳	ګوښې	يوازې، وروسته
۴۴	اړه	د اړول له ريښې څخه، تبديل
۴۵	کهاله	خاندان، کورنۍ
۴۶	رغا	د رغولو په مانا
۴۷	تورن	تهمت زده، تهمتي
۴۸	کروړ	ټينګ، محکم، کلک
۴۹	مه غږه	مه اوره، مه منه
۵۰	دروهوي	غولوي، دوکه کوي
۵۱	ناورين	غم، ماتم، مصيبت
۵۲	سادين	شديا ره کړې ځمکه، اړول شوې ځمکه
۵۳	نول	پرېشاني،غم
۵۴	تاخون	ځيګرخوني، د زړه غم، د زړه نول
۵۵	شهۍ	معشوقه، محبوبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵۶	پېر	نوبت، دور، ګردش، حالت
۵۷	اغلې	ښکلې، ښایسته، ګلالۍ، منلې، ډولي
۵۸	اوربل	کورنۍ، مسکن، ځای
۵۹	کړاوون	وریتول، کبابول، کړه ول
۶۰	کوکار	فریاد، چیغه، کړیکه، کریږه
۶۱	زمولوي	پژمرده کوي، مړاوي کوي
۶۲	اوکوب	شان او شوکت
۶۳	سکښي	غوڅوي، بیاتي کوي
۶۴	ژوبلور	جنګي، سپاهي، عسکر
۶۵	ځغلا	تېښته، منډه
۶۶	ویرژلی	غمجن، ویرغاړی
۶۷	کراړ	سخت، کلک، مضبوط
۶۸	ناتار	تاراج، تاړاک
۶۹	شنار	شوم، نامبارک، خرابي
۷۰	ترار	ناکراره، وارخطا، ترهور
۷۱	ټپونه	زخمونه
۷۲	زګېروی	د ناروغ فریاد، نالښت
۷۳	مراندې	د خېمې تنابونه
۷۴	ټکه	صاعقه، تندر، اسماني افت
۷۵	پلاز	تخت
۷۶	سما	اصلاح، انصاف، سمونه
۷۷	ټیکنه	عدالت

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷۸	اوڅار	ظاهر او ښکاره، څرګند، معروف
۷۹	ببړۍ	زولنې
۸۰	چړتون	قاش یا د تورې پوښ
۸۱	ساندې	ویر، ماتم، په مړي پسې ژړا
۸۲	زرغا	سرسبزي، زرغون، سمسور، غوړېدلی
۸۳	لاښ	د غره کمر، پاڼ
۸۴	جوپه	قافله، ډله
۸۵	تون	ځای
۸۶	جاندم	جهنم، دوزخ
۸۷	ټبر	قوم، خاندان
۸۸	سوراړ	وچه او توره دښته
۸۹	ویرمن	غمجن
۹۰	نیلی	آس
۹۱	لونل	شیندل، پاشل، خپاره کول
۹۲	جاجي	فکر کوي، سوچ کوي
۹۳	رامشت	ساز او سرود
۹۴	بربڼ	لوړ باغ، بر باغ
۹۵	چندي	شاعر، ناظم
۹۶	پیودی	نظم کوي، ځېلوي، ځلوي
۹۷	اشلکونه	اشعار، منظوم کلام، شعرونه، نظمونه
۹۸	وړنګن	وړانګې لرونکی
۹۹	شڼ	مست

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰۰	سهان	ځمکه، ځای، هېواد
۱۰۱	شهابونه	ځلانده ستوري
۱۰۲	تېرون	د تېرېدل له مصدر څخه تېرېدنه، عبور
۱۰۳	پرتم	دبدبه، شان، شوکت
۱۰۴	ایلایي	اطاعت، متابعت
۱۰۵	ایړ	کښتۍ، د کښتیو یا سمندري پوځ یوه ډله چې د یوه تن تابع وي، کتار
۱۰۶	سال	میده شګه، سرمه رېګ
۱۰۷	ختې	البسه، جامې، کالي
۱۰۸	بټ بېدیا	تود بیابان، سوځنده دښته، میره
۱۰۹	څنډونه	څنډې، غاړې، افقونه
۱۱۰	برېځر	ضحی، څاښت، غرمه
۱۱۱	برمل	ماسپښین، برمهال
۱۱۲	لرمل	مازیګر، لرمهال
۱۱۳	سرمل	ماښام، تیاره مهال
۱۱۴	ورمېږ	مغزی، څټ
۱۱۵	بمبڼ	د هندوانو پیر، پنډت، برهمن
۱۱۶	بودتون	بتکده، د بتانو ځای، بتتون
۱۱۷	نمزدک	مزګټ، مسجد، جومات
۱۱۸	نست	نابود، نشت
۱۱۹	زېرمه	ذخیره
۱۲۰	پاسوال	ساتونکی، محافظ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲۱	پلور	خرڅول، قیمت
۱۲۲	ځری	قاصد ، استازی
۱۲۳	پنځ	خلقت، پیدایښت، زیاتېدل
۱۲۴	سورې	کړیکې، چیغې، نارې
۱۲۵	بارې	د ګټې غوښتنه، مزد ، اجوره
۱۲۶	میرڅي	دښمني
۱۲۷	سود	اطمینان، تسلي، ډاډ
۱۲۸	سوب	حاضر
۱۲۹	سوان	سهولت او رعایت
۱۳۰	نېز	سېلاب، لوی سېلاب
۱۳۱	اپوټه	پرېشان، پرمخ، لالهاند ، ځپلی، سرچپه
۱۳۲	څورنګ	زخمي، ژوبل، وهلی شوی، ټپي
۱۳۳	مواسه	محافظ، نګهداره، ساتندویه
۱۳۴	څرخ	ننوتل، څرخېدل، جګېدل
۱۳۵	ربل	رواداري، پېرزوینه، لورېینه
۱۳۶	ښهانه	خوبي، نېکي، ښېګڼه
۱۳۷	نومړ	نامزد ، نوموړی
۱۳۸	ملونه	د مل جمع، مله، ملګري
۱۳۹	بوللـه	قصیده
۱۴۰	مکېز	ناز
۱۴۱	ایواد	اوسنی چې موږ ورته هېواد وایو
۱۴۲	یون	تګ، حرکت، پرمختګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۴۳	مټ	بازو
۱۴۴	ستر	لوی، واکمن، مختار
۱۴۵	ټاټوبی	قرارګاه، کلی، کور
۱۴۶	کټاره	نېزه
۱۴۷	کوکې	د ژړا ناري
۱۴۸	پېلوځې	د اور بلولو خاشې
۱۴۹	ملوکه	محبوبه
۱۵۰	هسک	اسمان
۱۵۱	ستې	بېخ
۱۵۲	سوبمن	فاتح
۱۵۳	لوینه	تکبر، لویوالی
۱۵۴	ګواښل	منع کول، وېرول

اخځونه

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، پوهاند عبدالحی حبیبي، بېلابېل مخونه.

۲- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغوني او منځنۍ دوره، سرمحقق زلمی هېوادمل، بېلابېل مخونه

۳- د پښتو لرغوني متون تدریسي چپټر، د پوهندوی محمداجان حقپال اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پټې خزانې پېژندنه

پټه خزانه د هوتکي پاچا اعلیحضرت شاه حسین هوتک د پېر نامتو لیکوال محمد هوتک د داود خان هوتک زوی هغه تذکره ده چې په (۱۱۴۱-۱۱۴۲هـ.ق) کلونو کې لیکل شوې او د پنځوسو پښتنو شاعرانو او لیکوالو ژوندلیکونه یې د تاریخ د خاورو په زړه کې ساتلي دي.

دغه اثر پر (۱۳۲۲ل) کال لوی استاد علامه پوهاند عبدالحی حبیبي وموندہ او وروسته یې بیا له پارسي ژباړې سره خپور کړ د پټې خزانې له برکته د پښتو ادبیاتو تاریخ ډېرې ورکې خو نامتو څېرې رابرسېره شوې. دا اثر دا زباتوي چې پښتو ژبه لرغوني ادبیات لري، خو د وخت ناخوالو، پېښو او جګړو ورڅخه ډېر څه خوړلي دي، که څه هم د پټې خزانې تر خپرېدو کلونه وروسته یو شمېر پښتو دښمنو او پردیپالو عناصرو پر دغه کتاب بې مانا او بې منطقه نیوکې هم وکړې او ځینو خو لا دا کاذبه دعوه هم کړه چې دغه کتاب ګواکې (جعلي) دی.

علامه حبیبي د محمدهوتک د پټې خزانې پر رابرسېره کولو سره د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې د یوې داسې څېرې په توګه وپېژندل شو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د پښتو ژبې لرغونی تاریخ یې راژوندی کړ او ټولو پښتنو د لوی استاد عبدالحی حبیبي دغه هڅه ډېره وستایله. د پټې خزانې تر خپرېدو پورې داسې ګومان کېده چې پښتو ادب له بایزید روښان، خوشال بابا او رحمان بابا څخه راپیلېږي، په داسې حال کې چې پټې خزانې ثابته کړه پښتو ادب ډېر پخوانی تاریخ لري. د شلمې پېړۍ له پیله چې د پښتو ژبې او ادب د پرمختګ لپاره یو ملي غورځنګ راپیل شو او یو شمېر فاضلو استادانو ددغې ژبې د ادب د تاریخ تیاره ګوټونه ورونړول، دې مسئلې د ګاونډیو فرهنګونو یو شمېر متعصبو کړیو ته خوند ور نه کړ، د هغوی په نظر پښتو د غرو د خلکو یوه وحشي ژبه ده او که د فرهنګ نړېدلی څلی یې ودان شي، نو پښتانه به مدني ژوند ته متوجه شي او بلاخره به یې ملي شعور لوړ شي، چې په پای کې به سیاسي واک هم ترلاسه کړي. ددې پروسې د مخنیوي لپاره ایرانیانو او پنجابیانو په یو شمېر دسیسو جوړولو پیل وکړ چې یوه یې هم د پټې خزانې د جعلي والي ډنډوره وه، ، له بده مرغه یو شمېر پښتانه لیکوال هم یا مخامخ یا په ناسیده ډول د دغو ډنډورو ښکار شول، خو له دې هر څه سره سره (پټه خزانه) د ځینو متعصبو او ناروغو کړیو که بهرني وي او که کورني په بابولالو نه شي کېدی چې جعلي وبلل شي. دا هم اړینه ده وویل شي چې پټه خزانه، د افغانستان پښتون قام، پښتو ادب او کولتور به تلپاتې وي او هېڅوک به یې د پرمختګ او ودې مخنیوی ونه کړای شي.

د کتاب نوم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې کتاب په باب راغلي: ((د دې کتاب نوم دی پټه خزانه ځکه چې دلته هغه احوالونه راغلي دي چې پټ وو او نه وو ښکاره.))
دا کتاب یا اثر درې برخې یا درې خزانې لري:
دویمه خزانه د محمدهوتک د معاصرو شاعرانو د احوال په باره کې ده چې د هغو احوال د محمد هوتک په زمانه کې هر چاته یا لږ تر لږه هغو خلکو ته د چا لپاره چې دا کتاب لیکل شوی، معلوم وو، د کتاب په لومړۍ برخه یا لومړۍ خزانه کې یې د (۲۲) شاعرانو احوال راغلی دی او د هغوی بیت (فرد) سندره، ناري، څلوریزه، شعر، ویاړنه، سانده، بوللـه (قصیده)، غزل هغه ټول اصناف یې لیکلي. په دوی کې اسمعیل، خرښبون، شیخ متي، شیخ بوستان برېڅ، علي سرور لودي، حمید لودي، عیسی مشوانی، سلطان بهلول لودي، خوشال بابا او رحمان بابا شامل دي.
د کتاب درېیمه حصه (درېیمه خزانه) کې د مېرمنو ذکر راغلی دی، یوه مهمه خبره دا هم ده چې د محمدهوتک په زمانه کې هره قلمي نسخه پټه خزانه وه، ځکه چې هغه وخت چاپخونې نه وې د اکثرو کتابونو یوه یا څو محدودې نسخې موجودې وې.

د محمد هوتک د پټې خزانې د نثر بېلګه:

حمد و ثنا هغه خدای(ج) ته چې انسان یې په ژبه او بیان لوړ کا او عزت یې ورکا له نورو حیواناتو په نطق او وینا سره او خپل کلام پاک کې نازل کا په افصح بیان سره چې هغه ابلغ دي له کلامه د کولو بلغاوو او فصحاوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاینه او سپاس دی هغه خاوند سره چې بې له ده نشته بل خاوند او نه بل بادار د وګړیو ژبنتن دی دی چې انسانان په خوږو خبرو پالي او د هرې بلیغې وینا ملهم دی.
درود نا محدود پر هغه پیغمبر، علیه الصلواته و السلام چې موږ ته یې راوښوله سمه لار.
بیت:

دی رهبر د کایناتو تر ده جارسم
دی نامور د مخلوقاتو تر ده جار سم

پټه خزانه له یوې خوا ادبي اهمیت لري، خو له بلې خوا تاریخي اهمیت هم لري، ځکه چې په دغه اثر کې یو شمېر پېښې او حوادث داسې دي چې هغه د افغانستان د تاریخ په باب ځانګړی تاریخي اهمیت لري. د علمي او تاریخي تحقیقاتو په برخه کې دا هم باید په ګوته کړو چې پټه خزانه هم د تاریخي مطالعاتو او هم د تحقیقاتو په برخه کې ډېره مهمه ونډه لري.
محمد هوتک د پټې خزانې په قید یو ادبي علمي او تاریخي کتاب ولیکه چې په پښتو ادبیاتو کې ساری نه لري، دا کتاب راتلونکي نسل ته د ډېر ښه ماخذ او سند حیثیت لري په یوه ځغلنده نظر ویلای شم که چېرې دغه ادبي او تاریخي شهکار په بله ژبه کې وای نو اوس به یې نړیوال شهرت درلود، خو له بده مرغه چې د پټې خزانې اهمیت، ارزښت او ماهیت لااوس زموږ له ډېرو خلکو پټ دی او ډېرو لاددې کتاب له ګټو ګټه نه ده پورته کړې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر کروړ د شعر وییپانګه

امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی دی. امیر پولاد د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې په غور کې یې پاچاهي کوله. امیر کروړ پر (۱۳۹هـ- ۷۵۶م) د غور په مندیش کې پاچا شو. دی یو تکړه، غښتلی، کلک او محکم سړی و، په یوه تن به له سلو تنو سره جنګېده، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده.

پټه خزانه د تاریخ سوري په حواله لیکي: «چې دا امیران له پېړیو څخه په غور کې وو او د هغه (سور) اولاده ده چې د (سهاک) له پښته و.» امیر کروړ د پښتو یو زبردست شاعر دی. وایي، چې دی یو عادل، ضابط سړی او د ښې وینا خاوند و او هر کله به یې شعرونه ویل، هغه وخت چې په جنګونو کې یې ډېرې فتحې وکړې، نو یو زبردست شعر یې ووایه، چې «ویاړنه» یې بولي.دا شعر په دې ډول دی:

زه یم زمری په دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

غشی د من مې ځي برېښنا پر میرځمنو باندې
پـه ژوبـله یـونـم یـرغالـم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
لـه مـا اتـل نسته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
لـه مـا اتـل نسته
زما د توري تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و بامیان و تخـار بـولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی یم په روم
له ما اتل نسته
پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راڅخه
د هریـرود پـر څنډو ځـم تښتي پلن راڅخه
رپي زړن راڅخه
له ما اتل نسته
خـپلـو وګـړو لـره لـور پـېرزوینه کـوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتل نسته
پر لویو غرو مې وینا درومي نه په ځنډو په ټال
نړۍ زما ده نوم مـې بـولي پـر دریځ ستایوال
پـه ورځـو شپـو مـیاشتـو کال له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا شعر د پښتو یو ډېر قیمتي، پوخ او متین شعر دی. د پښتونولۍ د زړورتیا او شجاعت اصلي خیالات په کې ښکاره او څرګند دي. وزن یې هم ملي او د پښتو له خالصو اوزانو څخه دی.

د امیر کروړ د شعر له پوخوالي او متانت څخه ثابتېږي، چې پښتو به تر اسلام د مخه هم ښه پوخ شعر او ادب درلود، مګر تر څو پورې چې بله پخوانۍ نمونه نه وي پیداشوې، نو دا شعر د پښتو لومړی شعر او امیر کروړ د پښتو لومړی شاعر ګڼل کېږي. شیخ کته په خپل کتاب (لرغوني پښتانه) کې لیکلي دي، چې امیر کروړ په (۱۵۴هـ) کې مړ شوی دی.

په دې شعر کې د پښتو ډېر پخواني لغات راغلي دي، لکه:

اتل- نابغه او پهلوان

من- اراده، عزم، نیت

میرځمن- دښمن، غلیم

ژوبله- جنګ، یو بل ژوبلول

یونم- حرکت کوم، ځم

یرغالم- یرغل کوم، هجوم کوم

اودوم- علاج، درملنه، چاره

دښن- دښمن

پلن- پیاده، پلی

زړن- زړور، شجاع

لور- پېرزوینه، رواداري، مهرباني

بامم- روزم، تربیه کوم، پالم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریځ- د درېدو ځای، منبر
ستایوال- ستایونکی، مداح
ماتېدونو- ماتې خوړونکیو، شکست خوړلیو
خول- د جنګي جامو خولۍ، اوسپنیزه خولۍ
نمنځ- احترام، تعظیم، ستاینه، درناوی
ویاړ- افتخار
ویاړنه- فخریه
سو- سومان
لتاړ- برهم، خراب، اخته
اوجاړ- خراب، ویجاړ، ړنګ
شپول- احاطه
جروم- د جرم جمع، ګرمسېر، تراوسه پورې هم د افغانستان سهیلي خواوو ته ویل کېږي، چې د کندهار سهیل لویدیځ او د هغه له شګلنځي نه پیل بیا تر سیستان او چخانسور پورې رسېږي.
غرج- غرجستان، چې د غور او هرات له شمال نه پیل تر آمو پورې او په لویدیځ کې تر مرغاب او ماورالنهر پورې رسېږي او په ختیځ کې له بلخ سره نښلي.
پېژندوی- پېژندل شوی، شناسا، اوڅار
لوني- اوري، خپرېږي، ویشتل کېږي
رپي- رېږدي، رپېږي
مخسور- سرخرویي، بریالیتوب
کول- کهول، کورنۍ، خاندان، نسل
ودنه- وده ورکول، روزنه، نشو نما ورکول

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټال- ځنډ ، وخت
بولي- یادوي، ګڼي.
سوبه- فتحه، فتح
بری- کامیابي
بادار- ښاغلی
لوړاوی- لوړ، جګ
ډاډینه- اطمینان
هسک – اسمان
زرنج- د نیمروز مرکز دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ژبې شعري فورمونه

دلته هغه ډول شعري فورمونو ته اشاره کوو چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي او یا هم اوس په پښتو او عربي دواړو کې مشترک ګڼل کېږي.

۱ - غزل: د ښځو له خبرو نه خوند اخیستل او یا هم له ښځو سره مخامخ خبرو کولو ته غزل وایي. له عربي ژبې څخه پښتو ادب ته د راغلو (۱۳) جوړښتونو څخه یو غوره فورم هم دی. غزل مطلع لري یانې د سر بیت یې مقفی او د دویم هر بیت مسره یې قافیه لري او د مطلعې قافیه تعقیبوي.

غزل دوه ډوله خبرې کوي، ډېرې داسې غزلې راغلې چې لومړي بیتونه یې د مستۍ او خوشالۍ سترګګ وهي، خو د منځ بیتونه یې د ویر نارې وهي، د غزل بیتونه له (۵-۱۵) پورې وي.

د عربي (۱۳) شعري جوړښتونه په دې نومونو یاد ېږي، غزل، مستزاد، مثلث، مربع، مخمس، رباعي، قطعه، قصیده، مثنوي، مسدس، ترجیح بند، ترکیب بند، معشر او...

بشپړ ازاد شعر: په دې شکل کې یوه ټاکلې موضوع انځورېږي هر څومره چې زیات لیکل کېږي یا کم، قید نشته ورته خو شرط دادی چې وزن باید ولري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ - مثنوي(دوه ییز): دغه جوړښت په خپل منځ کې ګډه قافیه لري، وزن او څپې یې برابر دي، ډېرې اوږدې موضوعګانې په کې نغښتل کېږي، د مومن خان او شېرینۍ، یوسف خان او... داستانونه هم په همدې فورم کې نظم شوي دي.

۳ - مثلث(درې ییز): هر بیت یې (۳) مسرې لري د لومړي بیت درېیواړه مسرې یوه قافیه، یو وزن لري او د نورو بندونو هر لومړي بیتونه په خپل منځ کې قافیه لري او د درېیمې مسرې قافیه یې له مطلعې سره یوشان وي.

۴ - رباعي: په سپین مخ کې د زنې په منځ شین خال وار له واره د سترګو ځیر ورکش کوي، رباعي هم همداسې تل جذابه وي، له عربي ژبې څخه پښتو ادب ته راغلې او په پښتو کې ورته څلوریزه ویل کېږي. ددې فورم څلورواړو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د څلوریزې لومړی بیت مقفی وي، درېیمه مسره یې قافیه نه لري، د څلورمې مسرې قافیه د مطلع قافیه تعقیبوي، د غزل په شان یې ردیف اختیاري وي.

۵ - قطعه: دا شکل هم له عربۍ څخه راغلی، د څلوریزې په شان څلور مسرې لري توپیر یې یوازې دا دی چې په رباعي کې لومړی بیت مقفی وي یانې دواړه مسرې سره خپلو کې قافیه لري او یو ډول قافیه تعقیبوي او د درېیم بیت دویمه مسره ورسره قافیه کې ګډه وي، خو په قطعه کې د لومړي بیت لومړۍ مسره او د دویم بیت وروستۍ مسره سره یوه قافیه لري او دواړه لومړۍ مسرې قافیه نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶- قصیده(بوللـه): د قصد کولو مانا لري او همدارنګه د قصد لـه مصدره جوړه شوې، مانا یې استقامت، اتصال، سموالی، برابري او سپېڅلتوب ده، د بیتونو شمېره یې له (۱۵) څخه کم نه وي او تر دوه سوه هم زیات بیتونه لري. د غزل په څېر د سر لومړی بیت یې مقفی او د نورو بیتونو دویمه مسره یې د مطلعې قافیه تعقیبوي، پخوا قصیدو درې برخې درلودې، ګریز، حسن تعلیل او دعایه. هره قصیده چې دا درې برخې ولري په تول او وزن پوره قصیده بلل کېږي. په پښتو کې لومړۍ قصیده شیخ اسعد سوري لیکلې ده.

۷- مستزاد: دا شکل د رباعي، غزل یا قصیدې پر هره مسره باندې چې یوه لنډه مسره ورزیاته شي مستزاد ګڼل کېږي او لویه مسره د مانا په لحاظ کوچنۍ مسرې ته اړتیا نه لري، ځکه چې ټوله مانا په لومړۍ مسره کې بشپړه وي.

۸- مخمس(پنځه ییز): په دغه شعري جوړښت کې هر بند پنځه مسرې لري، د لومړي بند پنځه واړه مسرې یوه قافیه لري، د نورو بندونو څلور مسرې خپل منځ کې یوه قافیه تعقیبوي، خو پنځمه مسره باید د لومړي بند قافیه تعقیب کړي.

۹- مسدس(شپږیز): د شعر دا فورم شپږ مسرې لري، د سر لومړی بند یې ټول ټال یو شان قافیه لري د نورو بندونو پنځه مسرې په خپل منځ کې هم قافیه او هره شپږمه مسره یې په قافیه کې د لومړي بند د مسرو د قافیې تابع ده او سپلابونه یې مساوي وي.

۱۰- مسبع(اوه ییز): له نوم څخه یې معلومېږي چې اوه مسرې لري، د لومړي بند ټولې مسرې یې په قافیه کې یو شان وي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو بندونو شپږ مسرې یې یو ډول قافیه لري، خو د پای مسره یې د لومړي بند د مسرو د قافیې تابع وي.

۱۱ - مثمن(اته ییز): هر بند یې اته مسرې لري، اته واړه مسرې یې په خپل منځ کې یو ډول قافیې لري ردیف په کې په خپله خوښه دی، د نورو بندونو اتمه مسره یې د لومړي بند قافیه ګوري، خو نور بندونه یې په خپل منځ کې یوه قافیه لري.

۱۲ - معشر(لسیز): دا جوړښت لس مسرې لري، د لومړي بند لس واړه مسرې یې په خپل منځ کې مقفی وي، د نورو بندونو(۹) مسرې یې په خپلو منځو کې هم قافیه وي او لسمه مسره یې د لومړي بند مسرو له قافیو سره یوشان وي، ټولې مسرې یې یو واحد وزن تعقیبوي.

۱۳ - ترجیح بند: دا هغه نظم دی چې لومړی څو بیتونه وویل شي بیا ورپسې یو مقفی بیت ورلوېږي او په دې ډول یو بند جوړوي. همدا ډول بیا بېل بند پیلېږي او بیا ورپسې همدا مقفی بیت تکراریږي. په ترجیح بند کې د هر بند لومړی بیت مقفی وي او د نورو بیتونو دویمې مسرې یې قافیه لري او لومړۍ مسره یې بې قافیې وي، د بندونو د بیتونو شمېر یې سره مساوي وي.

۱۴ - ترکیب بند: ترکیب بند دی چې څو مقفی مسرې سره یو بند جوړوي بیا وروسته یو بل مقفی بیت ورلوېږي چې د دغه وروستي بیت قافیه د لومړي بند له قافیو سره یوشان وي همدا شان وروسته نور بندونه راځي چې هر بند ځانته قافیه لري او په پای کې چې کوم مقفی بیت راځي د هغه قافیه هم خپلواکه وي او د لومړي بند د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستي بيت سره قافيه کې يوشان وي او نه يې هم قافيه د خپل بند تابع وي، خو د څپو شمېر يې بايد تر پايه توپير ونه لري.

۱۵ - ټول قافيز نظم: دا هغه ډول شعري چوکاټ دی چې هره مسره يې قافيه ولري او ټول مسرې يې يوه قافيه تعقيبوي. کوم فورمونه چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دغه فورم په کې نه ښکاري، شايد چې دغه فورم په عربي کې نه وي.

اخځونه

۱ - د پښتو شعر هندسي جوړښت، د پوهندوی محمداسمعيل يون اثر، بېلابېل مخونه.

۲ - يو شمېر بېلابېلې وېبپاڼې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې ویاړنه

هره ژبه او ادبیات ځانته تاریخ لري، نو پښتو هم یوه لرغونې ژبه ده او اوږد تاریخ لري، چې زیاتو شاعرانو او ادیبانو په کې خپلې خوږې ملغلرې پېیلي، هر ډول نظم او نثر یې په کې ویلی او لیکلی دی او د خپل زړه او قلم تنده یې په کې ماته کړې ده. ما د دوی له لیکنو او ویلو څخه تاسو ته د ویاړنې په باب یو څه معلومات راټول کړي چې په لاندې ډول دي:

ویاړنه:

ویاړنه د پښتو نظم له مانیزو (معنوي) ډولونو څخه ده. ویاړ د ویاړل له مصدر څخه دی چې د افتخار او فخر کولو په مانا دی. ویاړنه هغه ادبي کلام دی چې شاعر د خپل ولس، خلکو، وطن او ژبې د سرلوړی، پرمختګ او لوړوالي په برخه کې ویلی وي او یا دا چې شاعر داسې شیان، الفاظ، موضوعات او کلمات په خپل کلام کې بیان کړي چې وویاړي او افتخار پرې وکړي، نو په پښتو لرغوني ادب کې ویاړنه همغه د پښتو لومړنی شعر دی، یانې د امیر کروړ سوري غوري شعر دی چې د اسلامي دورې تر لومړیو کلونو (۱۳۹هـ.ق) څخه وروسته ویل شوی دی. کله چې د عباسي دعوت

(c) ketabton.com: The Digital Library

په جنګونو کې امیر کروړ سوري ډېرې سوبې وکړې نو همدا ویاړنه یې وویله چې پټې خزانې تر موږ پورې رارسولې ده. پټې خزانې دا متن د شیخ کټه متي زي له لرغوني پښتانه نومي کتاب څخه اخیستی چې د هغه ماخذ محمدهوتک د محمدبن علي البستي کتاب (تاریخ سوري) ښودلی دی، خو د تاریخ سوري ماخذ معلوم نه دی. په هر صورت تاریخ سوري چې پر (۶۵۰هـ.ق) کال په خپلو پاڼو کې ځای ورکړی دی، کېدی شي په شفاهي ډول د خلکو په منځ کې خور راغلی وي او د راویانو حافظو تر محمدبن علي البستي پورې رارسولی وي، چې دا عنعنه تراوسه پورې په موږ کې موجوده ده او د پښتو ډېر اشعار په کلیو او باندو کې په پېړیو پېړیو سینه په سینه انتقال شوي او انتقالېږي.

استاد حبیبي دې ته یو مستند متن ویلی دی، وایي: ((چې د انتقال او ضبط روش یې د شرقي څېړنو له معمولو روشونو سره سل په سلو کې موافق دی.)) دا ویاړنه د خپل زمان له روحیې سره برابره ایجاد شوې ده، ددې ویاړنې شکلي جوړښت نه د شرق له دېواني شعري ډولونو لکه قصیده، غزل، ترکیب بند، ترجیع بند، مخمس او نورو سره یوشان والی لري او نه سل په سلو کې د پښتو شاعرۍ له خپلو ملي ډولونو سره لکه چاربیته، بدله، بګتۍ، لوبو او کسرونو یوشان والی لري، نو ځکه استاد حبیب الله رفیع دغه ډول سندرې د پښتو لرغونې سندرې بللي دي او وایي: ((دا ډول سندرې د زړو اریایي سندرو او د پښتو د ولسي سندرو ترمنځ د اتصال یوه کړۍ ده.)) خو استاد محمد صدیق روهي وایي: ((دا ویاړنه د اوستا، زامیادیشت، مهریشت او د ریګویدا له ځینو سندرو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرتله کېدی شي.» همدارنګه په دې سندره کې داسې لغات او ترکیبونه شته چې هغه یوازې د پښتو ژبې دي او د نورو ژبو لکه عربي او پارسي تر تاثیر لاندې نه دي، دا چې دا ویاړنه څه دپاسه دولس نیم سوه کاله مخکې ویل شوې ده، نو ځینې هغه لغات په کې دي چې په عامه پښتو کې اوس متروک دي او امکان شته چې د پښتو په ځینو غرنیو لهجو کې لاتراوسه موجود وي او دا ویاړنه خپله رواني ژبه لري چې بېلګه یې شته او له دې ویاړنې څخه د علامه حبیبي په وینا د امیر کروړ مینه او لېوالتیا له خپل ټبر سره څرګند ېږي، نو زه ددې ویاړنې یو څو بیتونه د نمونې په ډول له پټې خزانې څخه ستاسو مخ ته ږدم:

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته
غشی د من مې ځي برېښنا پر میرڅمنو باندې
پر ژوبله یونم یرغالم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
له ما اتل نسته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـر دې ویـاړنې وروسـته پـه پښـتو ادب کـې بلـه ویاړنـه د ملکیـار غرشـین ده چې پـر (۵۷۱هـ.ق) کـال کلـه چې سلطان شـهاب الـدین غـوري پـر ملتـان حملـه کـړې وه، نـو دغـه ویاړنـه هـم زمـوږ د ادبـي مورخـانو پـه اثـارو کـې د هغـه وخـت ویاړنـه ګڼـل شـوې ده، چې دا ویاړنـه د اسـلام د خپرېـدو او اسـلامي فتوحـاتو پـه ملاتـړ کـې ویـل شـوې ده. د اسـلامي فتوحـاتو سـتاینه یـې کـړې ده او د اسـلامي لښکرو د هڅولو، یادولو او د دوی د روحیې د لوړولـو هڅـه پـه کـې شوې ده او د کروړ د ویاړنې غوندې د پښتو پـه لرغونـو سـندرو کـې راځي. د ملکیار غرشین دا ویاړنـه د پخوانیـو قومونـو د حماسـیاتو او رزم رنګ لري، د هغو سندرو له ډلې څخه ده چې پخوانیو پښـتنو به د جګړې پر میدان ویلې او مقصد یې د زلمو د احساساتو تـاوده ساتل وو، چې ښه جنګ وکړي. دا ویاړنه د پښتو سوچه لغـات لـري. همدارنګه لکه نور ګړنې اشعار یو تکرارېدونکی غبرګون لـري چې د هر بند په اخر کـې ویـل کېږي او دا د پښـتو یـو ځانګړی خاصـیت دی چې په نورو ژبو کې نه شته. په دې ویاړنه کې شاعر ځان یو مبلغ راپېژني چې دده وینا پر اورېدونکو باندې اغېزه وکړي او د سندرې مقصد حاصل شي او دا ویاړنه د کـروړ تـر ویـاړنې وروسـته لـومړنی جنګي اثر دی. دا سندره د سلیمان ماکو په تذکره کـې راغلې ده. زه غواړم ددې سندرې یوه برخه راوړم:

څښتن مو مل دی	اوس مو یرغل دی	ایواد د بل دی
	غـازیـانو ګـورئ	
	څښتن مو مل دی	
تورې تېرې کړئ	دښن مو پرې کړئ	منګولې سر ې کړئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه لـه بـه تښـتو
څښتن مو مـل دی
که ټینګ کړو زړونه پـر بـري یـونـه چې زمري یونه
اسلام راڅخه دی
څښتن مو مل دی
غازیانو راسئ ټـول شاوخوا سئ د شهاب په ملا سئ
څښتن مو مل دی

د ملکیار بابا تر ویـاړنې وروسـته زمـوږ په لرغـوني پښـتو ادب کې بله د هوتک بابا هغه سندره ده چې کله چنګښـزي یرغلګرو پر سـور غره یرغل وکړ، نو د هوتک بابا ډېر خپلوان په کې مړه شول نو ده دا سندره په لوړ اواز وویله او پر غشو یې د مغولو ټټرونـه څیـرې کـړل، همدارنګه دا سندره چې غښتلیو مېړو اوربدله په جنګ تویېـدل تـر څو چې سور غر یې د مغولو په وینو رنګ کړ او ټول یـې پوپنـاه کـړل. همدارنګه باباهوتک لـومړی سړی دی چې د مغولـو پـه مقابـل کـې یـې دا ویاړنـه پـه خونـد ویلـې ده. هوتـک بابـا تـه د وخـت د ټولـو شـاعرانو پېشـوا ویـل کېـږي. ددې ویـاړنې ژبـه خـوږه خـو ډېـره زاړه لغـات نـه لـري او د شـعر شـکل پـه کـې حماسـي او سـاده دی. لـه دې ویـاړنې څخـه د شـاعر او د هغـه وخـت پښـتنو وطنـي احسـاس او د مینـې د سـاتنې تـاوده احساسـات ښـکاري، چـې دغـه افکـار هـم د مغولي دورې د پښتو شعر ځانګړنې دي او تر (۱۰۰۰هـ.ق) پورې په پښتو شعر کې خوندي شوې دي. دا ویاړنه په پټه خزانه کې راغلې ده او د پټې خزانې مولف محمدهوتک له خپل پلار څخه نکل کړې ده چې زه به یې څو بیتونه په دې ځای کې راوړم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

آ دمرغـــــــې غښـــــــتليو راســـــــئ
پـــــر ننـــــګ ولاړ د پښـــــتونخوا ســـــئ
تـــورې تېـــرې غشـــي تـــر مـــلا ســـئ
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

زمـــــا د زلمـــــو وينـــــې بهېـــــږي
ځمکـــې او غرونـــه پـــه ســـره کېـــږي
ميرڅـــــــی ځغلـــــــي او ترهېـــــــږي
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

زلمـــو پـــر ننـــګ ځانونـــه مـــړه کـــړئ
دښـــن پـــه غشـــيو مـــو پييـــه کـــړئ
پـــر پښـــتونخوا ځانونـــه مـــړه کـــړئ
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی.

دا وې د پښتو په لرغوني ادب کې ويارنې چې ما بيان کړې، کېدی شي چې نورې هم موجودې وي. دا هم څرګنده ده تر دې دورې راوروسته په منځنۍ او همدارنګه په معاصرو دورو کې هم زموږ زياتو شاعرانو ويارنې ويلي دي. لکه خوشال بابا، د هغه د کورنۍ شاعرانو او نورو، خو ما يوازې د لرغونې دورې ويارنو ته اشاره وکړه چې ګران استاد پوهندوی محمد اسمعيل يون راته د کورنۍ دندې په توګه راسپارلې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱- هوتک محمد، پټه خزانه، ۱۳۸۹ل کال، مومند خپرندویه ټولنه.
۲- حبیبي عبدالحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۱۳۸۴ل کال.
۳- هېوادمل زلمی، د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغوني او منځنۍ دوره، ۱۳۷۹ل کال.
۴- ارزومند محبوب شاه، د پښتو نظم کلاسیک ژانرونه، ۱۳۸۹ل کال، ګودر خپرندویه ټولنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب د لرغونې دورې پیل او پای

لرغونې دوره:

پخوانۍ دوره چې په هغې کې قبیلوي نظام مسلط ښکاري تر شپاړسمې میلادي پېړۍ پورې دوام کوي. د تحریري اسنادو له مخې په ادبي تاریخ کې دغه دوره له امیر کروړه پیلېږي او د بایزید روښان تر ظهور او پاڅون پورې رسېږي. په شپاړسمه میلادي پېړۍ کې د پښتونخوا په ختیزه برخه کې د هند مغلي سلطنت په زمانه کې فیوډالي تولیدي مناسبات منځته راځي او په ادبیاتو کې هم بدلون لیدل کېږي. پخوانۍ دوره د ټولنیزې اړواپوهنې او فرهنګي عنعنې له پلوه د ریګویدا او اوستا له سندرو او ګاڅونو سره ورته والی لري، د ځینو ادبپوهانو په عقیده د ریګویدا او اوستا د سندرو او کاڅونو او د پښتو د لرغونو سندرو موضوعګانې او قالبونه سره ورته دي، د پخواني دورې عمده موضوعګانې د نمانځنې سندرې، ویاړنې، ویرنې، مینه، بېلتون او اخلاقي ښوونې دي چې په هغو کې سپېڅلي تخیلات او لفظي صنایع نه لیدل کېږي. د غوریانو د واکمنۍ په دوره کې د قصیدې جوړونه یو نوی پړاو ګڼل کېږي، ځکه چې په دغو قصیدو کې د شپنو شعر سره فاصله منځته راغلې ده، که څه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم قصیدې له درباري ادب سره نږدې والی لري، خو په هغو کې د کوچیانو سندرو روحیه هم ساتل شوې ده. د پښتو قبیلو مشران او واکمنان د یووالي او قبیله یي قدرت د سمبولونو په توګه ستایل شوې دي، که دغه قصیدې د هغه وخت له عربي او فارسي قصیدو سره پرتله شي، نو د هغوی ترمنځ د قالب او محتوا له پلوه جوت توپیر لیدل کېږي، د پښتو واکمنان د قومي یووالي د سمبولونو او خواخوږو دوستانو په توګه ستایل شوي دي، شاعر نه د صلې او انعام د اخیستلو لپاره شعرونه وایي او نه په ستاینه کې له اغراق نه کار اخلي په داسې حال کې چې د فارسي ژبې شعر د عربي شعر د وزن پیروي کوي، د پښتو شعر د لرغونو اریایانو د سندرو وزن ساتي، تراوسه پورې پښتو شعر همدغه خصوصیت ساتلی دی، یانې د شعر وزن د څپې او د هجاوو د شمېر پر اساس ټاکل کېږي.

د امیر کروړ شعر چې لرغونې دورې پورې اړه لري یو قدیم شعر دی، چې له پټې خزانې څخه موږ ته لاسته راغلی دی.

د امیر کروړ شعر چې وایي:

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هندو سندو پر تخار او پر کابل نسته

دا د پښتو زوړ شعر دی چې د دویمې هجري پېړۍ له لومړۍ برخې څخه راپاتې دی، له ظاهري پلوه یانې د ژبې، ادا، لغاتو او کلماتو له مخې مخصوص رنګ او زموږ د اوسنۍ ژبې له محاوروي جریان سره توپیر لري. ډېر داسې لغات په کې راغلي چې اوس متروک او مهجور دي او په عمومي محاوره کې نه استعمالېږي. ددې شعر له لساني پلټنې څخه سړی دا نتیجه اخیستلای شي چې په دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړنۍ دوره یانې په هجري دویمې پېړۍ کې پښتو ژبه په غور کې د نورو ژبو له اختلاطه سوچه وه، په دغه شعر کې یو عربي او فارسي لغت هم نه شته. د روښانیانو له تحریک سره سم د پښتو ادبیاتو دویمه دوره پیلېږي، پر پښتو ژبه ګڼ شمېر مذهبي تاثیرات او د عربي ژبې ژبنۍ اغېزې لیدل کېږي.

اخځونه

د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغونې او منځنۍ دوره، دویم ټوک، د سرمحقق زلمي هېوادمل اثر.

د پښتو ادبیاتو تاریخ، دویم او لومړی ټوک، د عبدالحی حبیبي اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونو ادبیاتو فزیکي جغرافیه

کله چې سړی د موجودو او لاسته راغلو پښتو ادبي اثارو پخواني اسناد مطالعه کوي، نو ښکاري چې دغه لومړني اثار په ځینو داسې مرکزونو کې ایجاد شوي دي، چې هلته د پښتنو خپل محلي حکومتونه او قبیله یي نظامونه وو او پښتانه هلته د خپل ملي هویت او سیاسي اقتدار خاوندان وو.

په دغو مرکزونو کې لرغونی مرکز او د پښتنو پخوانی ټاټوبی غور دی، بل مرکز یې د کسي غره لمنې دي او درېیم یې هم ملتان دی، خو مخکې تر دې چې په دغو درېو مرکزونو کې د پښتو پر ایجادي ادبیاتو خبرې وکړو، بهتره به وي دا خبره له یاده ونه باسو چې د دویمې هجري پېړۍ شاوخوا په غزني کې د لویکانو شاهي کورنۍ موجوده وه چې تر ګردېز او زابلستان پورې سیمې یې په ولکه کې وې او د منطقې له سیمه ییزو شاهي کورنیو سره یې روابط هم درلودل. د غزني د لویکانو د کورنۍ د یوه لویک یو پښتو بیت موږ ته رارسېدلی دی.

غور: غور د افغانستان یوه لرغونې او تاریخي سیمه ده چې د پاچاهیو سلسلې په کې تېرې شوي او ددې سیمې پاچاهانو د اسلام

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مقدس دین د خورولو په چارو کې هم لویه برخه درلودلې ده، نو لومړی لاسته راغلی شعر د غور په مندېش کې و، دغه د غور سوري شاهي کورنۍ په تاریخونو کې د شنسبانیانو په نامه هم مشهوره ده او دا ځکه چې ددې کورنۍ یو مشر نیکه شنسب (شن اسپ) نومېده، چې د پلار نوم یې خرنک و، دا شنسب د حضرت علي(رض) په زمانه کې مسلمان شوی او د غور پاچا منل شوی دی. د شنسب زوی امیر پولاد و، چې د خپلو پلرونو نوم یې بیا راژوندی کړ، د امیر پولاد د پاچاهۍ مرکز د غور په مندېش کې و. کله چې دی وفات شو نو پاچاهي یې زامنو ته ورسېده، امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی چې پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په مندیش کې پاچا شو، د امیر کروړ کوم شعر چې پټې خزانې راوړی دی هغه دادی:

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هندو سندو پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
لـه مـا اتـل نسته

د کسـي غـر: د پښتنو په لرغونو استوګنځایونو کې یوه ډېره مشهوره او تاریخي سیمه د سلیمان د غرونو لمنې دي. ددې غرونو لمنې د شپږ سوو کیلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري. د سلیمان غر په لمنه کې شیخ بېټنی، شیخ اسمعیل او خرښبون د اسلامي عصر د درېیمې او څلورمې پېړۍ په شاوخوا کې د کسي په غره کې اوسېدلي دي او بېټ نیکه به د کسي په غره کې تل د الله(ج) ثنا او صفات ویل، د ورځې به روژه و او د شپې به یې د الله(ج) عبادت کاوه او دا مناجات یې زموږ لاسته راغلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لویـــه خدایـــه لویـــه خدایـــه
ســـتا پـــه مینـــه پـــه هرځایـــه
غـــر ولاړ دی درنـــاوي کـــې
ټولـــه ژوي پـــه زاري کـــې
دلتـــه دي د غـــرو لمنـــې
زمـوږ کېـږدۍ دي پـه کـې پلنـې
دا وګـــړي ډېـــر کـــړې خدایـــه
لویـــه خدایـــه، لویـــه خدایـــه.

ملتان: د مورخینو او د تاریخي کتابونو له لیکنو معلومېږي، چې د لومړیو دورو اسلامي پېړیو په شاوخوا کې پښتانه په کافي تعداد د سلیمان د غرو له لمنو او د پښتونخوا له سیمو د سند او پنجاب سیمو تـه ورغلـي او مېشـت شـوي وو، پـه هندوسـتان کـې لـودي کورنۍ په څلورمې او پینځمې پېړۍ کې حکومت کړی دی. په دې کورنۍ کې تاریخونو د دوو تره زامنو (شیخ رضی لودي) او (نصر لودي) دوه پاړکي خوندي کړي دي.

(۱) د الحاد په لور دې ترپلل ګروه دې زموږ وکوراوه
(۲) د الحاد په تور تورن شوم زه لرغون خو ملحد نه یم

ددې ترڅنګ پـه لرغـونې دورې کـې د پښـتو ادب نـورې وړې وړې حوزې هم شته خو ما په لنډیز سره دې لویو حوزو ته اشاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لنډیو لرغونتوب

داسې ولسي او ملي بڼ چې په هغه کې زرګونو زرګونو مختلفو باغوانانو د خپلو سلیقو له مخې رنګارنګه ګلان، لکه مرسل، ګلاب، نرګس، پتوني، انتري، فرشي، ملکي شب، فلاکس، نوري شبو، ژېړ ګل، جریبن، رامبېل، چامبېل او نور یې کېنولي او کرلي دي، چې هر یو یې خاصه ښکلا، رنګ او بوی لري، خلک ورڅخه خوند اخلي، د هر رنګ او بوی څخه په خپله اندازه لذت وړي او ورڅخه متاثره کېږي. ددې ولسي او ملي باغ ګلان همدا زموږ لنډۍ دي چې هر شاعر په خپله خوښه او سلیقه پښتون قام ته بې له کومې توقع او امتیاز څخه د سوغات په توګه ښېلي او هدیه کړي دي.

لنډۍ د پښتو د ولسي ادب او فولکلور اساس او تهداب تشکیلوي او داسې فولکلوریک، ساده، روان او ښکلی شعر دی چې د قیمتي ډبرو کان ته پاتې کېږي. داسې کان چې د سرو زرو، لاجوردو او نورو ډېرو قیمتي منرالونو څخه ډک دی چې په امېلونو، غاړکیو، پېزوانونو، د ګوتو په غمیو، په تومانچو، ټوپکو او توروکې، ځان په خاصو رنګونو، مفهومونو، ځلاوو او ښکلاوو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

رابنيي، لکه عشقي، حماسي، اجتماعي، اصلاحي، انتقادي او نور.

دا د ګران هېواد د ادیبانو، لیکوالانو، شاعرانو او نورو دنده ده چې دا کانونه ولټوي، پیدا یې کړي، وه یې څېړي، تفحص او اکتشاف یې کړي او بیا یې د ولس د ګټې اخیستنې لپاره استخراج کړي، تر څو چې خپل رسالت یې د اوسني او راتلونکي نسل لپاره سرته رسولې وي.

تر کومه ځایه چې معلومه ده لنډۍ له دوو بندونو (دوه ویشت سپلابونو) څخه جوړه ده چې لومړی بند یې نهه (۹) سپلابه او دویم بند یې دیارلس(۱۳) سپلابه لري. د هېواد په بېلابېلو برخو کې لنډۍ په مسرۍ، ټپې، ټیکۍ او نورو نومونو هم یادوي چې بېلابېل تعریفونه ورکول کېږي، لکه:

لنډۍ: د یوه وړوکي لنډ مار نوم دی چې سترګې یې له رڼا سره حساسیت لري، نو ځکه د شپې له مخې راوځي او ډېر زهرجن دی، زهر یې پر بدن باندې داسې اثر کوي چې نور د خلاصېدو توان او مجال یې نه وي، نو لنډۍ هم په همدې دوو لنډو بندونو کې ډېر لوي مفهوم او مضمون ځایوي چې اغېز یې خورا زیات دی، د همدې تاثیر له مخې یې لنډۍ بولي.

مسره: مسره د یوې تېرې تورې نوم دی چې په مصر کې جوړېدله او د پخوا وختو په جګړو کې خورا موثره وسله وه چې پښتنو ورڅخه زیاته استفاده کوله، د تاثیر له مخې لنډۍ ته مسره هم وایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تپـه: تپـه لـه تپ (زخـم) څخـه اخيسـتل شـوې ده، څنګـه چې تپ پـر انسان اثر کـوي همداسې لنډۍ هم پـر اورېدونکي اغېز کـوي، نـو ځکه لنډۍ ته تپه هم ويل کېږي.

د لنـډۍ شـروع، شـمېر او شـاعر معلـوم نـه دی، مګـر پـه ټـول ولـس پورې مربوط شعر دی. د پښتو ګرامر ليکـوال ليکـي چې: ((ټول پـه دې په يوه خوله دي چې د پښتو لنډۍ، سروکي،... د ويـدي سـندرو پيل دی خو څوک په هغې پسې نـه دي ګرځېـدلي.)) ويـل کېـږي چې لنډۍ له ويدي سندرو سره پيل شـوي دي چې لـږ تـر لـږه څلـورنيم يـا پينځه زره کلونو ته يې عمر رسېږي.

سپوږميه سر وهه راخېږه

يار مې د ګلو لو کوي ګوتې رېبينه

دا هغه زړه لنډۍ ده چې عمر يې زرګونو کلونـو تـه رسـېږي. ښـاغلي حبيب الله رفيع د يوه بهرني څېړونکي (جون زانولسـونيو) لـه خولې د پورتنۍ لنډۍ په هکله وايي چې: ((دا د هغـه وخت لنـډۍ ده چې اريايان به د شپې له خوا د (سوما) د بوټي د لـو کولـو لپـاره غـره تـه تلل او بيا به انتظار وو تر څو د څوارلسـمې سـپوږۍ (د څوارلسـمې شپې سپوږمۍ) راوخېږي او دوی د سوما بوټی لو کړي، ځکه کـه دا په لمر کې لو شوی وای شيره يې خرابېدله، نو دوی به د سپوږمۍ د شپې انتظار ويست او ټول به راټول وو بيا به يې ددې بوټي لـو کـاوه او له هغه به يې شيره ايسـتله، لـه هغـه بـه يـې مشـروب جوړول چې دوی ته ډېر مقدس وو او له هغو به يې استفاده کوله. دا لنډۍ يـا تـر څوارلسم (د څوارلسمې شپې) وړاندې ويل شـوې يـا پـه داسې ځـای

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ویل شوي چې غرونه لوړ دي او سپوږمۍ ژر نه راخېږي یا هر څه چې دي د مینې له خوا دا لنډۍ ورته ویل شوې ده.)) نوموړی دوام ورکوي چې:

مازیګری دی ښېرې مه کړه

ته به د ناز ښېرې کوې رښتیا به شینه

دا د لمر پالنې د وخت لنډۍ ده، کله به چې لمر لویده نو په دې وخت کې به لمرپالونکو عبادت کاوه دوی باور درلود چې په دې وخت کې هره دوعا قبلېږي، نو پر همدې اساس ګوري چې مینه (معشوقه) ښېرې کوي او هلته مازیګر دی، نو وایي چې: مازیګری دی ښېری مه کړه، ته به د ناز ښېرې کوې رښتیا به شینه. دا دواړه زړې لنډۍ دي مګر یقیناً کلمې یې بدلې شوې دي، ځکه د هغه وخت د کلمو په استعمالولو سره اوس څوک پوهېدی نه شي، نو د وخت په بدلېدو سره کلمات هم اوسني حالت ته رارسېدلي دي، خو یوازې فکر او مطلب یې تر دې دمه رالېږد ېدلي دي.))

په لنډه توګه ویلای شو چې د لنډیو شاعر معلوم نه دی، مګر د شاعرانو له زړونو نه راوتي دي او د خلکو د پراخو پرګنو پر زړونو یې چنګ وهلی دی. له یوې سینې نه بلې سینې ته او له یوه نسل څخه بل نسل ته یې انتقال کړی دی، لنډۍ ژوندۍ دي او د تل لپاره به ژوندۍ پاتې شي، ځکه دا د ولس شعر دی او په ولس پورې اړه لري او همدا ولس یې، تر څو چې دا نړۍ نړۍ ده د تل لپاره ژوندۍ ساتي.

لکه چې معلومه ده د لنډۍ اساسي موضوع انسان او د هغه چاپېریال دی او هر څه چې په انسان پورې اړه لري د ټولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

خصوصیاتو سره یې په ساده، روانه، ښایسته او ظریفانه بڼه بیانوي، پر همدې اساس د حقیقتونو او خیالونو د مینې او محبت د عشق او وفا د دیدنونو او وصلت د حماسو، ننګ، غیرت، مېړانې، زړورتیا او ځان تېرېدنې همدارنګه د بې غیرتۍ، پېغور، موزیتوب، غم، غماز، هجران د سختیو او محرومیتونو د هیلو او نا هیلیو د وفا او بې وفایۍ د باور او بې باوریو د توبو او تشبهاتو، لنډه دا چې د ژوندانه له ټولو برخو څخه بحث کوي او هغه څه چې د انسان په محیط او ماحول کې قرار لري او راڅرګند ېږي، هغه هم ورڅخه پټ نه پاتې کېږي لکه غرونه، سیندونه، سېلابونه، باغونه، ګل، بلبل، سپوږمۍ، باد، باران، تندر، ستوري او اسمان او په خاصه توګه ګودر، مازیګر، چنارونه او نور.

په لنډیو کې ښځو ته ځانګړی او مهم ځای ورکړل شوی دی او همدا یې وجه ده چې د ښځو په وجود کې زلفې، وربل، بانه، وروځې، مړاوې او توري سترګې، شونډې، انګې، زنه، غاړه، قد، موسکا، په ناز کتل او تلل، خالونه، ټیک، پېزوان، چارګل... زیات ستایل کېږي او له بلې خوا نرینه چې د سکې بل مخ دی، هم په خاصو الفاظو ستایل او رټل کېږي. که نرینه پښتونولي او افغاني ارزښتونو ته په درنه سترګه وګوري او عمل پرې وکړي، نو هغه ستایل کېږي، لکه:

جانان مې سر په وطن کېښود
په تار د زلفو به کفن ورته ګنډمه
نن په خیبر د زلمو جنګ دی
خوشاله پاڅه چې مغول راغلي دینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اکبر خان غازي په توره
وطن رڼا شو دښمنان په ماتې ځينه
دا هره مور به زامن راوړي
د احمدشاه په شان به لږ لږ پيدا شينه
د توريالي اکبر له برمه
ځوانان د ننګ تورې وهي سر ورکوينه
د هندوستان پيرنګۍ ژاړي
که ژړې ايوب په دنيا و کونډې به شونه

او چا چې پښتونولۍ ته شا کړې ده، هغه رټل شوي او رټل کېږي، لکه جنګ څخه تېښته، موزيتوب.

عالمه راشئ مخ راتور کړئ
ما د بې ننګو ياري کړه وشرمېدمه
جانان له جنګه په شا راغی
په پرونۍ ورکړې خوله ښېېمانه شومه
موزي په مينه څه پوهېږي
په نس يې موړ کړه تر سهار کوي خوبونه
خدايه بې ننګه اولاد ورک کړې
چې ننګ ناموس د مور او پلار بربادوينه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره له دې چې د لنډيو عمر معلوم نه دی مګر له ځينو لنډيو څخه د لنډۍ عصر او زمان (نه دقيق تاريخ) چې په محيط او ماحول کې له خاصو پېښو او تغيراتو سره تړاو لري، معلومېدی شي، لکه:

د مومن خان چيغه شوه پورته
د شيرينو شرط به په سربانديې ګټمه
چې رامدادخان دې وويشتلو
نامرده نه کړي پښتانه داسې کارونه
مومن په جګه غونډۍ کېږدۍ
چې بوره مور يې هر سهار زيارت کوينه

په پورتنيو لنډيو کې د مومن خان، رامداد خان له يادولو څخه د لنډيو عصر يا زمان معلومېدی شي، خو دقيق تاريخ يې نه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې سياسي څېرې

۱- امير کروړ د جهان پهلوان:

امير کروړ سوري چې په جهان پهلوان يې شهرت موندلی دی، د دويمې هجري قمري پېړۍ د اولې دورې شاعر دی. امير کروړ د امير پولاد سوري زوی دی او امير پولاد په غور کې د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې غور کې يې پاچاهي کوله.

امير کروړ پر (۱۳۹هـ.ق) د غور په منديش کې پاچا شو، دی يو تکړه، غښتلی، کلک او مضبوط سړی و، په يو تن به له سلو تنو سره جنګېده، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده او د پښتو ژبې يو تکړه او زبردست شاعر تېر شوی دی.

امير کروړ پر (۱۵۴هـ.ق) کال د فوشنج په جنګ کې وفات شوی دی.

۲- نصر لودي:

نصر لودي د شيخ حميد لودي زوی، د لوديانو دويم حکمران و، د (۳۹۰هـ.ق) په شاوخوا کې يې حکومت کاوه، دی تر حميد وروسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هغه پرځای کېناست چې په ملتان کې دده واکمني د سند تر غاړو او د سلیمان تر غره پورې رسېده او د پښتو ژبې شاعر هم و.

۳- شیخ رضی:

شیخ رضی د شیخ حمید لودي وراره دی چې شیخ حمید څخه وروسته د (۳۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې حکمران او په اخبارالودي کې د حمید لودي په وینا د پښتو ژبې له شاعرانو څخه و، چې د حمید لودي په وخت کې یې د افغانانو په غرو (سلیمان غره) کې د اسلام تبلیغ کاوه.

۴- سلطان شهاب الدین غوري:

سلطان شهاب الدین د خپل ورور سلطان غیاث الدین تر مړینې وروسته پاچا شو او دی د خپل ورور په وخت کې د لښکر مشر و او د غیاث الدین د وخت ډېرې کامیابۍ او برې د هغه په وسیله ترلاسه شوي وو. دده په زمانه کې د غوریانو پاچاهي د شمال له خوا تر خوارزم او ماورالنهر او په هند کې د هند په لویو برخو کې جاري وه. دا لوی پاچا پر (۶۰۲هـ.ق) کال د اباسین په غاړه د هند د اړو دوړو کرارولو لپاره هغې خواته روان شوی و، د یوه ناپېژندل شوي سړي له خوا ووژل شو.

۵- سلطان محمود غزنوي:

د سبکتګین تر مړینې (۳۸۹-۴۲۱هـ) وروسته د هغه له وصیت سره سم اسمعیل د سبکتګین کوچنی زوی پر تخت کېناست. په دې وخت کې محمود د خراسان حاکم و. کله چې سلطان محمود د خپل پلار له مرګه او د ورور له پاچاهۍ خبر شو، له اسمعیل څخه یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وغوښتل چې له حکومت څخه لاس واخلي او دغه چارې ده ته وسپاري، خو اسمعیل مخالفت وکړ په نتیجه کې د لږ اخ و ډب څخه وروسته اسمعیل د غزني په شاوخوا کې ماتې وکړه او غزني د محمود لاس ته ورغی.

محمود پر (۹۹۸م) کال د غزني پر تخت کېناست، محمود د سیستان علاقه ونیوله او د بغداد د خلافت له خوا په رسمیت وپېژندل شو او د یمین الدوله لقب ورکړل شو. سلطان محمود غزنوي (۱۷) ځلې پر هندوستان یرغل کړی دی او د سلطان محمود لویه جګړه د سومنات جګړه ده، چې پر (۴۱۲هـ) کل پېښه شوې ده.

۲- سلطان بهلول لودي:

سلطان د ملک کالاشا هوخېل لودي زوی دی پر (۸۱۴هـ.ق) کال د ملتان په کمانګرانو کې دنیا ته راغی، د ځوانۍ په وخت کې سپاهي و، بیا ملک شو، سوداګرۍ ته یې مخه کړه او د خپل لیاقت، مهارت او بهادرۍ په وجه د ډیلي پاچاهۍ ته ورسېده. ډیلی، پاني پت، دیبالپور، لاهور، هاني، حصار، جونپور، بهرایچ، ناګور او د ملتان تر څنډو پورې هندي ځمکې ټولې د ده په پاچاهۍ کې شاملې وې. د تاریخ داودي له وینا سره سم سلطان بهلول لودي پر (۸۵۰هـ.ق) کال د ربیع الاول د میاشتې پر اوولسمه نېټه په هندوستان کې پاچا شو او تر (۴۴) کاله پاچاهۍ وروسته پر (۸۹۴هـ.ق) کال د هندوستان د عالیګړ د ضلعې د جلالې په قصبه کې وفات شو. سلطان بهلول لودي د هندوستان عادل او عالم پاچا و چې په دربار کې به یې شاعران او عالمان پالل او خپله هم د پښتو ژبې شاعر و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- شیخ اسعد سوري:

په پټه خزانه کې راغلي دي: ((شیخ کټه په لرغوني پښتانه کې له تاریخ سوري هسې نقل کا چې اسعد سوري په غور کې اوسېده او هلته سوري خاندان په پاچاهۍ کې ډېر عزتمند و، شیخ اسعد د محمد زوی و چې پر (۴۲۵هـ.ق) کال په بغنین کې وفات شو، شیخ اسعد سوري ډېر ښه اشعار ویل، نقل کا چې سلطان محمود غزنوي پر غور باندې د امیر محمد سوري سره جګړه وکړه او په اهنګرانو کې یې محصور کا په دې وخت شیخ اسعد هم د اهنګرانو په کوټ کې و هغه وخت چې سلطان محمود امیر محمد سوري ونیو او بندي یې غزني ته بوت، نو امیر محمد سوري چې خورا زړور او عادل او ضابط امیر و، له غیرته په بند کې مړ شو او شیخ اسعد چې دوست و د امیر محمد سوري پر مرګ یې ساندې وویلې.))

پر پورتنیو سیاسي او فرهنګي شخصیتونو سربېره ګڼ شمېر نور سیاسي شخصیتونه هم په لرغونې دوره کې تېر شوي چې په مستقیم ډول یې پر پښتو ژبې او ادب خپل خپل تاثیرات پرې ایښي دي، خو ما یې هغه ډېر مشهور او مطرح کسان د بېلګې په توګه دلته معرفي کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني ادبي دوره کې قطعه

قطعه په هغو فورمونو کې شمېرلی شو، چې له عربي ژبې څخه په دریمه هجري پېړۍ کې پښتو ته راغلی او په پښتو شاعرۍ کې اوډل شوې ده.

قطعه لکه د څلوریزې (رباعي) په څېر څلور مسرې لري، خو له رباعي سره یې توپیر دادی، چې په رباعي کې لومړی بیت مقفی وي، یانې دواړه مسرې یې قافیه لرونکې وي او د یو شان قافیې پیروي کوي او د دویم بیت دویمه مسره ورسره هم قافیه وي. په قطعه کې د لومړي بیت لومړۍ مسره او د دویم بیت لومړۍ مسره له قافیې څخه ازادې وي او د دواړو بیتونو دویمې مسرې په خپل منځ کې یوشان قافیه جوړوي، خو بل پلو ځینې کسان بیا دا دوه بېلابېل فورمونه یو له بل سره مغالطه کوي، قطعې ته څلوریزه او څلوریزې ته قطعه وایي. دوی په دې کې تېروتنه کوي چې دواړه یوشان دي، د دواړو مسرو شمېر یو برابر دی، خو د رباعي یا څلوریزې دواړه بیتونه ضرور مقفی وي یانې د سر دواړه مسرې یې یوشان قافیه لري، خو د قطعې لومړی بیت بیا یو شان قافیه نه لري، البته د لومړي بیت دویمه مسره او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم بیت دویمه مسره په قافیه کې یو شان دي. همدارنګه د اهنګ له پلوه هم دواړه شعري فورمونه توپیر لري.

قطعه په دوه ډوله ده:

۱ - هغه قطعه چې ردیف نه لري

۲ - هغه قطعه چې ردیف لري

دا چې موضوع پر لرغونې دوره څرخېږي، نو غواړم چې دلته د لرغونې دورې ځینې قطعې یا پاړکي ستاسو په چوپړ کې وړاندې کړم او خپل بحث به هم ورباندې وکړم.

د اسلامي عصر په درېیمه او څلورمه پېړۍ کې د دې سیمې د دوو شاعرانو پاړکي چې له پښتو تذکرو څخه لاسته راغلي دي، چې یو یې شیخ اسمعیل دی چې د ده دوه پاړکي زموږ په لاس کې دي یو یې په تذکرة الاولیا او بل یې په پټې خزانې کې خوندي دی.

د شیخ اسمعیل هغه دوه پاړکي دادي:

تښته وکړه له ابلیسه — چې ابلیس لعین ښکاره سي
هلته ورکه پلوشه سي — ټول نړۍ توره تیاره سي
سړی وران سي له ابلیسه — غوڅ د پس په کټاره سي
که هر چا ابلیس خرڅ کړ — نو یې هله ننداره سي
که سړی ابلیس ته پړ سو — نو پر کور د ویر ناره سي

که څه هم دا پاړکی د وزن له پلوه کومه ستونزه نه لري، خو د قطعې اصلي جوړښت سره یو څه توپیر لري. د دویم بیت لومړۍ مسره باید د لومړي بیت د دویمې مسرې له قافیې سره یو شان نه وای، یوازنۍ ستونزه په کې همدا ده چې له قطعې اصلي جوړښت سره مطابقت نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلیمان ماکو په تذکرة الاولیا کې د بختیار یو پاړکی خوندي کړی چې دلته یې تاسو ته وړاندې کوم:

ویـــر مـــې زړه ســـوری ســـوری کـــړ
راتـــــــه وګـــــــوره ملـــــــوکې
پـــــه بېلتـــــون کـــــې دې وباســـــم
لـــــه خوږمنـــــه زړګـــــی کـــــوکې

xxx

د بېلتـــــون اورونـــــه بـــــل دي
هـــر ګـــړی مـــې زړګـــی ســـوځي
لېـــــونی یمـــــه د مینـــــې
ســـــوځم زه لکـــــه پلـــــوځې

xxx

غوږېـــــدلی دې اوربـــــل دی
اور زمـــا پـــه زړګـــی بـــل دی
زه بختیـــار خـــاورې ایـــرې ســـوم
پـــه اوری ســـوی مـــې ګوګـــل دی
راتـــــــه ګـــــــوره ملـــــــوکې
راتـــــــه وګـــــــوره ملـــــــوکې

دلته ددې شعر لومړي دوه بندونه قطعې ته ورته دي، که له ټول شعر پرته یې په مستقل ډول ولولې، نو د قطعې شکل درکوي.
د کسې د غره په لمنو کې د پښتو د لومړنیو شاعرانو ایجاد شوي پاړکي د خپلو جوړښتي خصوصیاتو له مخې د پښتو لرغونو سندرو په جمله کې راځي، خو د شیخ بختیار پاړکی یا سندره چې عشقي سندره ګڼل کېږي، د سر لومړی او دویم بند یې د قطعې خصوصیات لري، ځکه چې د هر بند دویمه او څلورمه مسره یې په خپل منځ کې همقافیه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني ادب کې د مثنوي ارزونه

په دې لیکنه کې د مثنوي له ارزونې څخه زموږ موخه د هغې د ارزښت معلومول دي. یانې د مثنوي ښه اړخونه او نیمګړتیاوې څېړو. لومړی باید پر مثنوي پوه شو چې مثنوي څه ته وايي.

مثنوي: هغه شعري فورم دی، چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی، هر بیت یې ځانته ځانګړې قافیه لري، یانې دوه مسرې په خپل منځ کې سره هم قافیه وي او ردیف په هر بیت کې اختیاري دی. کېدی شي چې ځینې بیتونه ردیفونه ولري او ځینې یې ونه لري، د هر بیت د مسرو شمېر یې په خپل منځ کې سره مساوي دي، خو د ټولو بیتونو د مسرو د څپو شمېر یې د یو یا دوه څپو په شمېر توپیر او بدلون موندلای شي. البته تر اکبر زمینداوري دمخه مثنوي ته ورته شعرونه وو، خو بشپړه مثنوي اکبرزمینداوري لیکلې ده.

دلته یې د مثنوي څو بیتونه را اخلو:

زه عاشق یم یار هم نیز
نور څه نه لرو تمیز

(c) ketabton.com: The Digital Library

یـــو پـــر بلـــه عاشـــقان یـــو
پـه خپـل عشـق کـې صـادقان یـو
یـــو پـــر بـــل پســـې رنځـــور یـــو
چـې نـږدې نـه یـو مهجـور یـو
عشـــق کـــه ښـــه دی کـــه بـــلا دی
پیـــــدا کړی زمـــــوږ مـــــولا دی

په پورتنیو بیتونو کې اول بیت ردیف نه لري او دوه نور یې لري. په لرغوني ادب کې د مثنوي ځینې ځانګړنې دادي.

۱ - زاړه ویونه لري ۲ - زړه پانګه په کې پاتې ده.
۳ - پښتو یې سوچه ده ۴ - د پردیو ژبو اغېز په کې کم دی یا هېڅ نه شته. ۵ - ویاړنه او افتخار په کې موجود دی. ۶ - عشق او دوستۍ په کې ښکاري. ۷ - ټولنیزه مینه او محبت په کې لیدل کېږي.

تر اکبر زمینداور وروسته زرغون خان نورزي مثنوي لیکلې:

ساقي راشه پیاله راکړه مرور یار مې پخلا کړه

د نورو بېلګو په توګه د بابوجان بابي او د بي بي نېکبختې مثنوي هم یادولای شو.

د بابوجان بابي مثنوي:

عشق یو هسې توریالی دی چې په هر ځای یې بری دی
عشق اور هسې سوزان دی چې سوځلی یې جهان دی

د بي بي نېکبختې مثنوي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په زړه ښاد شې ای مومنه　　په ظاهر په باطن سپینه
ظاهر زهد په اخلاص کړه　　په زړه ټینګ شه له یقینه

اخځونه

۱ - خوشال په خپل ایډیال، محمد اسمعیل یون.
۲ - پټه خزانه، محمد هوتک، دویم چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هند لودي واکمنان او پښتو لرغونی ادب

لودي قبیله د پښتنو د مشهورو اونومیالیو قبیلو له جملې څخه ده چې دهند په ملتان یا ختیزه پښتونخوا کې یې استوګنه کوله. دنوموړې کورنۍ دنسب په هکله تاریخ پوهانومختلفې نظریې ورکړې دي، دځینوتاریخ پوهانو په اند لودي کورنۍ دمتوزي پښتنو له جملې څخه ده اومتو بي بي دبیټ نیکه لوراودشاحسین مېرمن وه. متوبي بي دوه زامن درلودل چې دابراهیم اوغلجي په نومونویادېدل چې تر دې وروسته بیا په لودیانو باندې مشهورشول.

دلودي کورنی نورې څانګې له سیانې، نیازي، پرانګي، لوانې، دوتانې، سوري اومروتو څخه عبارت دي.ددي کورنی لومړنی پاچا سلطان حمید لودي نومیده چې د(۳۷۰هـ ق) په شاوخوا کې دلاهور اوپنجاب دراجا له خواقدرت ته ورسېد چې دواک سیمه یې دملتان شمال لورته دپښتونخواځینې سیمې ترلغمانه پورې اوپه سهیل کې دپنجاب یوشمیرسیمې وې چې پلازمېنه یې ملتان و. سلطان حمیدلودي چې یوزړوراوپښتون سړی و

(c) ketabton.com: The Digital Library

اودهمدې زړورتیا اوپښتونولی له امله یې له راجا سره پر جیپال باندې د لویدیځ له لورې دبریدونومخنیوی کاوه.
سلطان حمید لودي په داسې وخت کې واک ته ورسېد چې په پښتونخوا کې دغزنوي کورنی پاچاهان د واک پر ګدۍ ناست وو اوخوځلې په جګړوکې هم ورسره ښکېل شوي دي. مګرکله چې سبکتګین دواک چارې په لاس کې واخیستې نوحمید لودي ورسره سوله وکړه.
تر سلطان حمید لودي وروسته دده زوی نصر پاچا شوکله چې نصرمړشونوپر ځای یې داود قدرت ته ورسېد ،چې په دې وخت سلطان محمود غزنوي په غزني کې پاچاهي کوله چې له داودسره یې په (۳۹۵ـ۳۹۶ھ ق) کې جګړه وکړه اوپه(۴۰۱ھ ق) کې یې داود ونیواوغزني ته یې راوست اوبندي یې کړ چې هلته وفات شو.
دې سره دلودیانودپاچاهي لمن ټوله شوه.مګر په (۸۵۵ھ ق) یانې څلورنیمې پېړی وروسته لودیان یوځل بیا په هند کې قدرت ته ورسیدل.ابوالمظفربهلول شاه یوځل بیاد لودي کورنی نوم راژوندي کړ اودپښتنوحکومت یې په هندکې جوړ کړ، دده تر مړینې وروسته سلطان سکندرلودي اوبیا سلطان ابراهیم لودي پر هند باندې حکومتونه کړي دي.
لودي کورنی نه یوازې یوه شاهي کورنی وه بلکې دپښتوادب پرمختګ لپاره یې هم دقدرورخدمتونه کړي دي.که څه هم داکورنۍ له خپل ټاټوبي یانې پښتونخواڅخه لرې اوسېدله،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوبۍاهم دوی پښتني فرهنګ، ژبه، دود او دستورهېرنه کړل، ددې کورنۍ ځېنوشاهانودشاهي تاج ترڅنګ دادب تاج هم پر سر ایښی و، خپله یې هم شعرونه وېل اوپه دربارکې به یې ادبي مشاعرې او غونډې جوړولې.

ددې لپاره چې دلودي کورنۍ له دې شخصیتونوسره بلدتیا پیداکړو نوددغوشاعرانولنډه پېژندنه (بیوګرافی)او دشعرنمونې تاسې ته وړاندې کوو.

الف: شیخ رضی لودي اونصرلودی:

دلودي کورنۍ دمشهوروشاعرانوله جملې څخه دي، شیخ رضی دحمیدوراره اونصرې زوی و، چې ددوی له جملې څخه نصرلودي دخپل پلار تر مړینې وروسته پاچاهۍ ته هم رسېدلی دی.

دشیخ رضی احوال پټې خزانې په لاندې ډول ذکر کړي دي ((پوه سه پدی چی کامران خان ابن سدوخان په ښهرصفا کی په سنه (۱۰۳۸) هجری کې یوکتاب وکېښ چی (کلید کامراني) نومېږی په دې کتاب کې کامران له کتابه دشیخ احمد بن سعید الودي چې په سنه (۶۸۶) هجري کښلی دی او نوم یې (اعلام الوزی فی اخبارلودی) دی هسی نقل کا: چی شیخ رضی لودي دشیخ حمید لودي وراره وه، شیخ رضی یو کلک اومعتقد مسلمان و له همدی امله دی داسلام ددین دخپرولولپاره پښتونخوا ته ولاړ، دوه کاله یی هلته تېرکړه اوډېرخلک یی داسلام په سپېڅلي دین باندې مشرف کړل نصرلودي چې کله دخپل پلارله

(c) ketabton.com: The Digital Library

مړینې څخه وروسته په تخت کېناست نوموړی دملاحده له استازوسره اړیکې ټینګې کړې اودهغوی سره به کېناست اوبلاخره له دوی څخه یې داسماعیلیې فرقې عقایـد زده کړل اوملحد شو.

شیخ رضی چی کله له دې پېښې څخه خبرشونو له پښتونخوا څخه یې نصرلودي ته دالاندی پاړکی راولېږه:

دالحادپـــــه لـــــوردې ترپلـــــل
ګـــــروه دې زمونږوکـــــوراوه
مـــــونږروڼلې پـــــه زیارنـــــه
تاپـــــه توروتـــــوراوه
لرغونـــــوولې ګروهېـــــدلې
چـــــې دې ګوښـــــې اړاوه
هغـــــه ګـــــروه دی اوس اړه کـــــړه
چـــــې پلـــــرو دې رڼـــــاوه
لـــودي ســتاپه نامـــه ســپک شـــو
کـــــه هرڅومودرنـــــاوه
نصـــره نـــه مـــوې لـــه کهالـــه
لـــودي نـــه یـــې پـــه کـــاوه
زمـــونږ رغـــا ده ســـتاله ګروهـــه
د ورځ لـــوی پـــه رغـــاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې نصرلودي داخبرې واورېدې نوله دې خبرې څخه ېې انکار وکړ چې ګنې دې ملحد شوې دې نودشېخ په ځواب کې ېې دالاندې پاړکې وويل.

دالحادپه تورتورن سوم زه لرغون خوملحد نه يم
زما دښنه هسې توررا کړي که ملحد يم د دښنه يم
له اسلامه نه ترپلمه تورانوڅخه په ترپله
ي م
ګروه مې هغه لرغونې ده اوس هم کروړ په لرغونه يم
داسلام په هسک به ځلم وتورانوته تيـاره يم
دلودي ځوی سنتي يم دحمېد له لوړ کهاله يم
تورانی دښمن چې وايي زه له ګروه په اړه يم
دايی تورتاسې دروهوي زه مومن ستاسې په تله
ي م
ددښنو ويناوې مغږه زه لودي يمه څوزه يم.

که چېرې مونږ دنصرلودي اوشېخ رضي لودې اشعاروته متوجه شو نودااشعاردشکل له مخې دغزل بڼه لري البته هغه غزلونه دي چې مطلع نه لري. دمحتوا له مخې دېنې بڼه لري همدارنګه يو څه قافيوي نيمګړتياوې هم لري يوه بله ځانګړتيا يی داده چې د عربي اوفارسي ژبې له اغېزې څخه خالي ده، د(سنتي، مومن اوالحاد) يو څو کلمې په کې عربي دي اونورټول سوچه پښتو لغاتونه دي چې ځېنې ېې اوس له منځه تللي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب : سلطان بهلول لودي :

کله چی پر (۴۰۱ هـ. ق) کال د سلطان محمود غزنوي له خوا د لودي کورنی پاچاهي له منځه ځوورل شوه، نو تر(۴۵۰) کلونو پورې دلودیانونوم په هند کې کم اوریدل کېده. مګر د سلطان بهلول لودي په راتلوسره دلودي کورنی نوم ځوځل بیاراژوندی شو. د پښتو ژبې باوري سرچینه پټه خزانه د بهلول لودي په هکله لیکي:((په مخزن افغاني کې نعمت الله هسې کښلي دي چې ملک بهلول د ملک کالازوی و په هندوستان کې یې د سلطنت لوا هسکه کړه او دغه ملک له لودي طایفې څخه و له ډېرې زمانې دې لودي ټبرسلطنت کاپه هند کې ملک بهلول په سرهند د اسلام خان تر وفات راهیسې استقلال وموند او تر جنګو په وروسته یې پر ډهلي خطبه او سکه ووهله پانی پت او لاهور او هانسي او حصار او ناګور یې د ملتان تر څنډو پورې ونیول او د هندوانو د راجګانو سره سخت جنګونه وکړل او اته دیرش کاله یې په هندوستان سلطنت وکا)).

بهلول لودي اصلا شاهوخېل دی دده مور او پلار د ملتان په کمانګران سیمه کې اوسېدل پر (۸۱۴هـ ق) کال د بهلول په مور باندې کوټه راړنګه شوه چې موریې مړه شوه اودی د مور له مرګ څخه څوشېبې مخکې پیدا شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په(۸۲۱)هـ ق کال کې د بهلول تره سلام خان، چې د سرهند حاکم ودبهلول له پلار څخه پرته چې دملتان د دوروالې د سیمې حاکم و نور ټول ورونه سرهند ته وروغوښتل.

کله چې دبهلول پلار دنیازیو سره په یوه جګړه کې ووژل شو نوسلام خان بهلول هم سرهند ته وروغوښت اوهلته یې له خپل تره سره د ژوند شپې اوورځې سبا کولې، بهلول په کوچنیتوب کې هم هوښیار، پوه اوځیرک و له همدې امله دده تره هم ډېره پاملرنه کوله او په خورا مینه یې را لوی کړ.

کله چې سلام خان وفات شو نو ملک بهلول په (۸۵۵هـ ق) کال کې پاچاهي ته ورسېد، ده لومړی په هند کې خواره واره پښتانه سره یوموټی کړل اودخپلوپښتنو ورونو په مرسته یې په هند کې یې ډیرفتوحات وکړل بلاخره په (۸۹۴هـ ق) کال کې یې له دې فاني نړۍ څخه سترګې پټې کړې.

سلطان بهلول لودي دپښتو ژبې یو تکړه شاعرهم و، له ادیبانو اوشاعرانو سره یې زیاته مینه درلوده، دده په دربار کې به هر وخت ادبي مشاعرې اوغونډې جوړېدې.

دده دربار یو مشهورشاعر اوادیب چې خلیل خان نیازی نومېده سلطان ته په یوه څلوریزه کې داسې خطاب کوي.

خړې وربځې ژاړي له پاسه کوی له غږ کا بېلتون له لاسه
یه هغه لوني ګوهرپه خول ستا دامرحبا کا ستا زموږ مواسه

ددې څلوریزې په ځواب کې سلطان بهلول دا لاندې څلوریزه ورته ووې له.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملک به زرغون کړم په ورکړه راسه ګوره وریځې د داد له پاسه
خول مې دعدل په درو روڼ دی جهان به زېب مومي زما له لاسه
دسلطان بهلول لودي همدغه ېوه څلوریزه پټې خزانې تر مونږ پورې رارسولې ده اودده نور اثار په واک کې نه لرو.
ج:علي سرورلودی:
اوس هم دلودي کورنۍ ېوبل ادیب،شاعر اوصوفي تاسې ته درپېژنو:
نوموړی شیخ هم دشاهوخېلو له ټبر څخه دی او د(۹۶۰)ه ق کال په شا او خوا کې ېې ژوند کا وه.شیخ علي سرور ېو لوی شیخ او روحاني شخصیت و دتدریس حلقه ېې هم درلوده اوزیات مریدان ېې وو.
نوموړی شیخ شاعر هم وچې دینې اوعرفاني شعرونه به ېې ویل، موږ دلته دده ېو شعر تاسو ته وړاندې کوو.

غزل

محبت پیاله مې نوش کړه په مجاز کې
دحق نور وینم په سترګو دایاز کې
درست وطن راته دریاب شو بې دیدنه
دید مې نه شې مګر خدای مې سبب ساز کې
که زه مړ شم هم له ګوره کړم سر پورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناګهـــان چـــې مـــې دلبـــر پورتـــه اواز کـــې
کـه مـې سـرغوڅ درقیـب پـه تبـره تبـغ شـي
هـم بـه ځـم کـه دلبـر غوښـت پـه مهـر ونـاز کـې
زه وی ـــار مـــداماً ناســـت یولـــه بلـــه
پړغمـــاز دی بـــاری کـــانې دغـــم ســـازکې
ګـــران بېلتـــون بـــه دهغـــو مینـــو وینـــه
چـې تـل ناسـت وي پـه خلـوت کـې سـره راز کـې
اې (ســـروره) غمـــازان ســـوه بـــې حســـابه
پـاک الله دې صـورت تـش بـې مغـزه پیـاز کـې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد حامد حسن زی- د پښتو څانګې د لومړي ټولګي محصل

په پښتو لرغوني ادب کې عشقي روحیه

له استاد څخه په مننې چې موږ ته یې دا وخت راکړ، تر څو د خپلې ژبې د لرغونتوب په اړه معلومات ترلاسه کړو، په دې برخه کې څېړنه وکړو، په راتلونکي کې ددې جوګه شو، چې خپلې ژبې ته خدمت وکړو او خپله ژبه د نورو پرمختللو ژبو په کتار کې ځای کړو. کوم معلومات چې ما ددې موضوع په اړه وړاندې کړي، کېدی شي هغه ډېر کم، املایي او انشایي غلطي هم له ځان سره ولري، خو زه ددغو نیمګړتیاوو ښښنه غواړم.

د پښتو د لرغونو ادبیاتو په لاسته راغلو نمونو کې موږ د شپږمې هجري پېړۍ په دوران کې ځینې داسې نمونې هم ترلاسه کوو، چې په هغو کې یوه سپېڅلې خو سوځنده مینه انګازې کوي.

د دغسې اورنیو عشقي احساساتو لرونکې ادبي نمونې موږ ته یوه د سلیمان ماکو له تذکرة الاولیا او بله له پټې خزانې څخه ترلاسه شوې دي، چې په لاندې ډول به پرې خبرې وکړو.

له دغسې سندرو څخه یوه سندره د شیخ تیمن کاکړ ده، دا سړی د سلطان علاوالدین حسین سام معاصرو او د (۵۵۰هـ.ق) کال شاوخوا یې د ژوند زمانه وه. دی په ږوب او د پخواني غور د کجران

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سیمو کې اوسېدلی دی. دده یوه سندره د پټې خزانې مولف رانقل کړې ده چې دلته یې وړاندې کوم.

ګهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د ویر ناره سوه
د بېلتون ورځ توره تیاره سوه
ږغ سو ناڅاپه چې بېلتون راغی
زړه مې له دې ویرنې شین دی
په ژړا ژاړم څه ناورین دی
زرغون په اوښو مې سادین دی
په نول نولېږم چې تا خون راغی
نه به بیا یم نه به بیا راسي
نه به تیاره شپه زما رڼا سي
نه به شهی راته پخلا سي
بېلېږي پېر یې اوس د یون راغی
د څښتن پار دی هېر مې نه کړې
اغلیه مخ چې په یا نه کړې
اور بل دې پرېښووئ واته کړې
پر ما د بل اور کړاوون راغی.

دغه سندرې د هغو بدلو ابتدایي شکلونو ته پاتې کېږي چې په کندهار او ددې سیمې په شاوخوا سیمو کې په خاص شور او جذبه او ځانګړې غاړه ویل کېږي او په دې سیمو کې یې سپرې بدلې بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ تیمن په دې بدله کې یوه مینه او یوه سپېڅلې پښتني مینه څپې وهي او په خورا پرېولو الفاظو کې یې خپله مینه بیان کړې ده، لوستل یې اوس هم پر لوستونکي او اورېدونکي خاص اغېز ښندي.

د پښتو بله عشقي سندره چې تر موږ رارسېدلې ده هغه د قطب الدین بختیار کاکي خوندوره زړه سندره ده. قطب الدین د احمد زوی د موسی لمسی دی، کورنۍ یې له بختیارانو څخه سند ته تللې او د سند په اوج کې اوسېدلې ده. بختیاران د پښتنو یوه ستانه قبیله ده، چې د پښتنو د انسابو په کتابونو کې یې یادونه شوې ده او کورنۍ یې اوس هم په کندهار او د سلیمان د غره په لمنو کې اوسي. قطب الدین پر (۵۸۰هـ.ق) کال زېږېدلی دی، د اسلامي معارفو او عرفان لوی مراتب یې ګټلي وو او په هندوستان کې شهرت ته رسېدلی و. په مرات الافاغنه کې یې قطب الدین بختیار د (قطب افغان) په لقب ستایلی دی.

د قطب الدین بختیار د مړینې کال (۶۳۳ -۶۳۴هـ.ق) د ربیع الاول څلورم ښودل شوی دی. د قطب الدین بختیار کاکي یوه د مینې سندره سلیمان ماکو په تذکرة الاولیا کې راوړې ده چې دلته یې را اخلو:

ویر مې زړه سوری سوری کړ — راته وګوره ملوکې
په بېلتون کې دې وباسم — له خوږمنه زړګي کوکې
راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بـېلتون اورونــه بــل دي　　هر ګړۍ مې زړګی سوځي
لــېونــی یــمه د مـــــینې　　سـوځـم زه لکـه پېلـوځي
راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې
غــوړولـــی دې اوربـــل دی　　اور زمـا پـه زړګي بل دی
زه بختیار خاورې ایرې سوم　　په اور سوی مې ګوګل دی
راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې

د بختیار دا سندره که څه هم ډېره ساده ده، خو د استاد الفت خبره یو موثر شعر او ښه نغمه ده او له یوه خوږمن زړه څخه راوتلې ده.

د پښتو د زړو عشقي سندرو ځانګړنې: د عشق او محبت د دغو دوو زړو ترلاسه شویو پښتو سندرو له مطالعې څخه دا دواړه سندرو ته دغه لاندې خصوصیات ټاکلای شو:

۱- د عشق او محبت دغه دوه سندرې چې شاعران یې په شپږمې پېړۍ کې اوسېدلي او د یوې شاعر حتی د اوومې پېړۍ د لومړۍ نیمایي ډېر کلونه هم ژوندی و، د خپلو شکلي خصوصیاتو له پلوه یوه سندره د پښتو بدلې لومړنی شکل دی، د بدلې دغه ابتدایي بڼه موږ ته دا خبره هم راښیي چې زموږ د ولسي شعر د معمولو ژانرونو، لکه بدلې او د چاربیتې د شکل زړی همدا وخت زرغون شوی دی، خو د قطب الدین بختیار کاکي سندره خپل لرغوني شکلي خصوصیات لري او موږ یې په خپلو لرغونو سندرو کې حسابوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- د دغو دواړو سندرو ژبه ډېره ساده او روانه ده، خو ځینې داسې لغات په کې راغلي چې د پښتو په ځینو لهجو کې ښايي موجود وي، خو په عامه پښتو کې نه شته.

۳- په دواړو سندرو کې عشق او مینه بیان شوې ده، دا مینه سوځنده ده، ښايي ځینې خلک یې د یوه معشوق مینه وبولي او ځینې بیا په دې عقیده دي چې په دې سندرو کې د الهي سوځندې مینې انګازې خورې دي، په هر صورت د دواړو ډوله مینې احساس ځنې کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر کروړ او ملکیار هوتک د شعرونو تاریخي ارزښت

الف- امیر کروړ: امیر کروړو د امیر پولاد سوري زوی دی چې پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په منډېش کې د واک پر ګدۍ کېناست. امیر کروړ یو تکړه او پهلوان ځوان و چې په یوازې ځان یې له څو تنو سره جګړه کوله، امیرکروړ د خپل واک په موده کې خیسار، کمران، برکوشک، بالشتان او همدارنګه د غور کلاوې د خپل سلطنت تر سیوري لاندې راوستلې. نوموړی د ابو مسلم خراساني خورا کلک ملګری و او په هغه جګړه کې هم ورسره مل و چې له ابوالعباس سفاح او بني امیه سره یې وکړې، امیر هم خپل لښکر د جنګ لپاره ورولېږه په پایله کې د بني امیه کورنۍ ماتې وخوړه او عباسیان بریالي شول، عباسیانو سره یې په نورو جنګونو کې هم همکاري کړې ده.

امیر کروړ واک ته په رسېدو سره د خپل قوم (سوریانو) نوم بیا راژوندی کړ، د خپل قوم لپاره یې هم خدمت وکړ، ده د خپل واک په وخت کې دوه مرکزونه درلودل، چې په ژمي به په منډېش کې او

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اوړي کې به په زمينداور کې مېشت و او هلته يې د ژوند شپې او ورځې تېرولې.
امير کروړ ددې ترڅنګ چې يو تکړه جنګيالی و د پښتو ژبې په شعر کې هم مخکښ و او پښتو اشعار به يې ويل. د پټې خزانې مولف د لرغوني پښتانه چې د شيخ کټه تاليف دی د امير کروړ د شعر نمونه تر موږه رارسولې ده چې دلته يې تاسې ته وړاندې کوم.

زه يــم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل پر زابل نسته
له مــا اتـل نسته
غشی د من مې ځي برېښنا پر ميرڅمنو باندې
پــر ژوبـله يـونـم يرغالـم په تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
لـه مـا اتـل نستــه
زما د بريو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ويار
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتار
کړم ايوادونه اوجار
لــه مــا اتـل نسته
زما د توري تر شپول لاندې دی هرات و جروم
غرج و باميان و تخار بولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی يم په روم
لــه مــا اتـل نــستــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راڅخه
د هـريـرود پـر څنډو ځم تښتي پلن راڅخه
رپي زړن راڅخه
له ما اتـل نسته
د زرنج سوبه مې د توري په مخ سورو کړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سـور کـړه
ستسر مې تربور وکړه
لــه مــا اتـــل نســـته
خــپلو وګــړو لــره لــور پــېرزويـنه کـــوم
دوی په ډاډينه ښه بامم ښه يې روزنه کوم
تل يې ودنه کوم
له ما اتل نسته
پر لويو غرو مې وينا درومي نه په ځنډو په ټال
نړۍ زما ده نوم مــې بــولي پــر دريـځ ستايوال
په ورځو شپو مياشتو کال
لـــه مـــا اتـــل نـــســتـه

د امير کروړ پورتنی شعر د پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر دی چې تر دې دمخه موږ بل شعر په لاس کې نه لرو، البته له دې څخه به وړانـدې نـور اشـعار هـم موجـود وو، خـو زمـوږ تـر ګوتـو نـه دي رارسېدلي، له دې امله دا لومړنی شعر بلل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا شعر د فخر کولو او ویاړ بڼه لري او نوموړي د خپل ځواک، شان و شوکت، مېړانې او خپل قوم ته د خدمت اظهار په کې کړی دی او دا د ده د جنګیالیتوب ښکارندويي کوي.

د شکل او جوړښت له مخې نه د پښتو د ملي نظمونو لکه لنډۍ، چاربیته، بګتۍ... په ډول دی او نه هم له عروضي نظمونو لکه غزل، قصیدې... سره سرخوري نو له همدې امله زموږ پوهانو لکه استاد حبیب الله رفیع دا شعر د پښتو د لرغونو سندرو په جمله کې حساب کړی دی. ددې شعر یوه بله ښېګڼه داده چې ټول لغتونه یې سوچه پښتو دي او د نورو ژبو لغات په کې نه دي کارول شوي، په داسې حال کې چې زموږ په زیاتره لرغونو منظومو او منثورو اثارو کې د عربي او پارسي لغات تر سترګو کېږي، خو بیا هم په دې شعر کې داسې لغات کارول شوي دي چې په اوسنۍ پښتو کې بېخي نه شته او یا هم ډېر کم تر سترګو کېږي چې هغوی هم خپله اصلي بڼه له لاسه ورکړې ده. د امیر کروړ پر دې شعر څه باندې دولس نیم سوه کاله تېرېږي او له تاریخي پلوه دا شعر پښتو ادب ته ډېر زیات ارزښت لري.

ب- ملکیار هوتک: ملکیار هوتک د بابا هوتک زوی او د پارو لمسی دی چې پر (**۷۱۵**هـ.ق) کال زېږېدلی دی، دده پلار په هغه وخت کې د خپل قوم مشر و، نوموړی یو تکړه، زړور او جنګیالی پښتون و. څرنګه چې مغولو جنګیالیو د پښتنو پر سیمو باندې زیات یرغلونه کړي وو، د دوی پر سیمه یې هم یرغل کړی و او د دوی ترمنځ سخت جنګونه هم پېښ شوي وو، ګڼ شمېر پښتانه او مغول په دې جنګونو کې ووژل شول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې بابا هوتک پر (۷۴۰هـ.ق) کال وفات شو له دې امله چې دی د پلار مشر زوی و، نو د قوم مشرتابه او مسولیت د ملکیار پر غاړه شو. په دغه وخت کې ملکیار (۲۵) کلن زلمی و، ده هم د خپل پلار غوندې د قوم مشري په ښه توګه وکړه، دی یو پیاوړی، باغیرته او واکمن ځوان و، همدارنګه دی یو هېوادپال سړی و. په خپله سیمه یانې سیوری کې یې د کورونو، کاریزونو او نور رغونیز کارونو کې خپل رول ترسره کړ. کله چې مغول له دې کارونو څخه خبر شول، د هغوی وحشي لښکرې دې سیمې ته راغلې او د دې ځای ټوله ابادي یې ویجاړه کړه او دوی هم مرغې او ږوب ته په تللو اړ شول، تر څه مودې وروسته یې له خپلې سیمې څخه مغول بېرته وشړل او مېشت شول.

ملکیار د رزم ترڅنګ د بزم خاوند هم و، د پښتو ژبې یو تکړه شاعر تېر شوی، ډېر خواږه اشعار یې ویلي چې اکثرو یې غنایي او عشقي بڼه درلوده، دده د شعر نمونه په لاندې ډول ده:

ترنک بهېږي ترنک بهېږي غاړې تر غاړې
زما زړګی خو خپل لالی غواړي
که روده روده د ترنک روده خاوند دی وچ کا
چې زړګی مومي زما خپله سوده
که نېز دی نېز دی نېز د بېلتون دی زړه نېزه وړی
په ویر ژړلی په غم زبون دی
که اور دی اور دی په زړه یې اور دی دا اور به وچ کا
د ویر نېزونه بل ډېر په زور دی
نمنځه یوسه سپینې سپوږمیه ورته وایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې ترنک ټال کړم ستا له خولګیه
که خړو خړو اوبو سوان کړئ بېل ملکیار دی
پاتې له یار دی سوب یې جانان دی.

که د ملکیار هوتک پورتنۍ سندرې ته په ځیر سره وګورو، نو دا سندره تقریباً عشقي بڼه لري. شاعر د خپلې مینې اظهار په ډېره ښه توګه کړی دی او د شکل له مخې هم د پښتو د لرغونو سندرو له جملې څخه دی، په دې سندره کې شاعر د زمانې او همدارنګه د طبیعت له ناخوالو څخه سر ټکولی دی، چې دده او معشوقې او وصال پر وړاندې خنډ ګرځېدلی دی، چې د ترنک سیند یې د بېلګې په ډول ویلای شو.
د ملکیار هوتک دا سندره په ډېر خلاص زړه ویل شوې ده، ژبه یې ډېره ساده او روانه ده او د هر لوستونکي لپاره زړه راښکونکې ده. همدارنګه د هنریت خیال هم په کې ساتل شوی دی، نوموړې سندره د هماغه وخت د شرایطو، دود او دستور او همدا ډول د پښتني افکارو نماینده ګي کوي او په ډېر لوړ ذوق سره بیان شوې ده.
د یادولو وړ ده چې د ملکیار هوتک پورتنۍ سندره د پښتو د لرغوني ادب د لړۍ وروستۍ کړۍ ده، چې تر موږ رارسېدلې ده او عشقي یا غنایي مسایلو ته په کې اشاره شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې نثر

په دې دوره کې نثر لکه څنګه چې باید وای دومره په لاس نه لرو، دا ددې مانا نه لري چې پښتو به په نثر کې اثار نه درلودل، بلکې دا ویلای شو چې پښتو یوه لرغونې ژبه ده، لکه څنګه چې یې په نظم کې ډول ډول اثار درلودلې دي، دغه رنګه به یې په نثر کې هم اثار درلودل او پښتو نثر هم تاریخي ریښې لري، ولې هغه به هم لکه د پښتو نور اثار چې د زمانې ناوړو سېلابونو له ځان سره وړي دي، نثر به هم په دې سېلابونو کې ورک شوی وي. دغه وجه ده چې تر (۶۰۰هـ) څخه دمخه موږ هېڅ کوم کتاب نه لرو، یوازې د هاشم زید السرواني (۲۲۳-۲۹۷هـ) د سالو وړمه کتاب چې په نثر یې لیکلی دی او د هغه هم یوازې نوم راپاتې دی چې دا کتاب د عربي ژبې د شعرونو د فصاحت او بلاغت په بیان کې په پښتو نثر لیکل شوی دی.

د مغولو تر تاړاک (۶۰۰هـ) دمخه د پښتو ژبې ادبي مرکزونه غور، هلمند، ارغنداب او د ترنک ورشوګانې وې، څرنګه چې دغه مرکزونه د مغولو خونخوارو لښکرو وران کړل او د مدنیت یوه بېلګه یې هم پرېښنوده، نو ښایي چې د پښتو کتابونه او اثار هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسره تباه شوي وي، يو پوخ دليل شته چې تر (۱۰۰۲هـ) دمخه هم د پښتو نثر موجود و او د پوخوالي او متانت درجې ته رسېدلی و، ځکه د (۱۰۰۲هـ) په شاوخوا کې چې د نثر کومه نمونه موجوده ده هغه ډېره پخه، متينه او خوږه ده، د يوې ژبې نثر چې دې درجې ته رارسېږي، طبعاً يې بايد لومړني پړاوونه تېر کړي وي چې د کوچنيوالي له مرحلې څخه د پوخوالي درجې ته رارسېدلی وي. د مغولو چپاوونو، نه يوازې دا چې پخواني اثار يې له منځه يوړل، بلکې راوروسته دورو اثار يې هم په خپلو سېلابونو کې لاهو کړل. دغه وجه ده چې تر (۱۰۰۲هـ) څخه وروسته هم د کلونو کلونو په بهير کې موږ د نثر کوم پوره اثر په لاس کې نه لرو، يوازې د سليمان ماکو د (تذکرة الاوليا) چې ټولې څلور پاڼې دي يا اته مخه او ډک اووه مخه کېږي د هلمند د ناوې د ادم خان په کلي کې د زړو کتابونو د پلټلو پر مهال د لوی استاد پوهاند علامه عبدالحی حبيبي ګوتو ته ورغلې چې دا اووه مخونه هم له کلتوري، تاريخي، ادبي، عرفاني او ژبني پلوه د زيات ارزښت وړ دي، چې لومړی دا پر دوو برخو وېشلای شو:

الف- د سليمان ماکو خپله ليکنه چې په نثر ده او د شاعرانو ژوند ليک په کې راغلی دی.

ب- په تذکرة الاوليا کې د شاعرانو راغلی کلام چې په نظم دی. سليمان ماکو د پښتو پخوانی مورخ او نثر ليکونکی دی. دده دغه تذکره د پښتو مشاهيرو او ادبي رجالو يو مفصل تاريخ دی، چې دی د هر سړي احوال بيانوي. د هغه علمي او روحاني مقام ښيي او بيا يې د شعرونو بېلګې او څه ويناوې رانقلوي. دا نثر د پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانیو شاعرانو په احوال او اثارو کې زموږ یو پخوانی تاریخي او پوخ ماخذ دی، چې دی د هغو د ژوندانه احوال، اخلاق، کورنی او هم ادبي موقعیت ښیي، نو ویلای شو چې دا د تصوف کتاب نه دی، بلکې د شعر او ادب یو قیمتي تذکره ده.

د سلیمان ماکو نثر ته که په تحلیلي نظر وکتل شي، نو په هغه ادبي چاپېریال کې چې دا نثر رامنځته شوی دی، حتمي به ددغو شرایطو تابع و.

۱- د پښتو ژبې خپل اثر چې سلیمان ماکو پښتون و او د پښتو ژبې ویونکی و، نو طبیعي ده چې دغه عامل به دده د نثر لیکنه کې موجود وو د هغو د لیکلو سبک به هم پر ده دروند اثر درلود.

۲- په پارسي ژبه کې چې کوم ادبي حرکت موجود و او د سلیمان چاپېریال یې نیولی او ضرور به یې دده پر نثر هم اثر کړی وي.

۳- په دغه وخت کې عربي ادب او ژبې هم پوره او بشپړ اثر کړی و، پخپله پارسي نثر هم په لومړیو وختو کې تر دغو اغېزو لاندې وده وکړه (۵۰۰هـ) په شاوخوا کې چې کوم پارسي منثور کتابونه ولیکل شول د عربي ژبې اغېز په کې څرګند دی، ځکه چې پښتانه هم له عربي ثقافت سره د دغې زمانې په بهیر کې اړیکي لري، نو پر پښتو هم د عربي اثر شوی دی.

په لفظي لحاظ د سلیمان ماکو نثر خوږ، ساده، روان او له ځانګړي اهنګه ډک دی، په خاصو ځایونو کې یې سجع کارولې چې نثر ته یې زیاته ښکلا وربښلې ده او له عمومي محاورې څخه لرې نه ده، جملې یې لنډې دي، مقصد لنډ بیانوي او په معنوي لحاظ د اسلام او مذهب تاثیر په کې ښکاري. په دې دوره کې نور داسې کتابونه نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرو چې هغه هم په نثر کې لیکل شوي وي، خو یوازې نومونه او ځینې محتویات یې د ځینو تذکرو په حواله لاسته راغلي دي.
د سلیمان ماکو تذکره له ژبني پلوه د درېو ژبو له لغتونو څخه جوړه ده: الف- پښتو، ب- عربي او ج- فارسي. دا نثر د ګرامر له پلوه سره توپیر لري او همدا ډول ځینې متروکې او ورکې کلمې هم لري.
تر دې نثر وروسته نور نثرونه چې دي، هغه په (۶۵۰هـ) کې تاریخ سوري هغه کتاب دی چې د پټې خزانې مولف یې د شیخ کټه د لرغوني پښتانه په حواله نوم اخلي او دا کتاب د شیخ کټه په لاس کې و او په لرغوني پښتانه کې یې ډېر مواد له دغه کتابه رانقل کړي وو، ددې کتاب لیکوال محمد بن علي البستي دی چې په بُست کې اوسېده.
پټه خزانه داسې څرګندوي چې دا کتاب په پښتو لیکل شوی او په هغه کې یې د سوریانو د کورنۍ حال او احوال بیان کړي. د هغو کورنیو، سیاسي او ادبي شخصیتونو همدارنګه د تاریخي او سیاسي پېښو د پېژندنې تر څنګ یې ادبي رنګ هم درلود، ددې خبرو ښه ثبوت د (تاریخ سوري) هغه محتویات دي چې موږ ته په دوو واسطه لاسته راغلي دي.
الف- شیخ کټه ((لرغوني پښتانه)) کې له تاریخ سوري څخه مواد اخیستي دي.
ب- د پټې خزانې مولف ((محمدهوتک)) له ((لرغوني پښتانه)) څخه په خپل کتاب کې ځینې مواد را اخیستي دي، هغه اثار دادي:
۱- د امیر کروړ احوال او دده ویاړنه.
۲- د اسعد سوري احوال او قصیده یې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- د ښکارندوی غوري احوال او قصیده یې.
تر تاریخ سوري څخه راوروسته د پښتو نثر بل کتاب چې «اعلام الوزی فی اخبارلودی» نومېږي او پر (۷۸۶هـ) کال احمد لودي لیکلی دی، ددې کتاب پته هم نه شته او دا کتاب هم د لودي پاچاهانو د احوال او اشعارو یوه ټولګه ده چې تر یولسمې هجري پېړۍ پورې لاموجود و، تر دې راوروسته د (۷۵۰هـ) په شاخوا کې د یوه بل تاریخ د نامه څرک لګېږي دا کتاب (لرغوني پښتانه) نومېږي چې شیخ کټه متي زي لیکلی دی او اوس هغه ورک دی خو داسې څرګندېږي چې دا کتاب تر (۱۱۴۲هـ) پورې د پټې خزانې د مولف محمد بن داود سره و ځکه چې محمد هوتک ددې کتاب ډېره یادونه کړې ده او د شاعرانو ډېر احوال یې له دې کتاب څخه راوړي دي او دا د پټې خزانې لوی ماخذ دی.
دا کتاب په نثر او نظم کې د پښتنو پوهانو، شاعرانو او جنګیالیو مهمه ذخیره ده چې نثر یې ښه پوخ، خوږ او روان دی.
د شیخ ملي دفتر هم په دې دوره کې د نثر هغه کتاب دی چې د (۸۳۰هـ) په شاوخوا کې لیکل شوی دی، چې په دې کتاب کې د یوسفزو د یون او فتوحاتو احوال، د پېښور او سوات په سیمو کې د دغه ولس تاریخي پېښې او د ځمکو د وېشلو د قانون بیان په کې لیکل شوی و.
(د پښتنو تاریخ) هم هغه منثور تاریخي او قانوني اثر و چې کجوخان رانیزي پر (۹۰۰هـ) کال د دفتر د تکمیل لپاره لیکلی و، دا کتاب هم اوس په لاس کې نه لرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱- حبیبي عبدالحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی او دویم ټوک، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۴ل کال.
۲- هوتک محمد، پټه خزانه، مومند خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۹ل کال.
۳- زېور ډاکتر زېورالدین، د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغونې دوره، مومند خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۹ل کال.
۴- یون محمد اسمعیل مقاله (د تذکرة الاولیا ځانګړتیا او لرغونتیا)).

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمیدالله- د پښتو څانګې د لومړي ټولګي محصل

د لرغونې او منځنۍ دورې د ادبیاتو ترمنځ توپیرونه

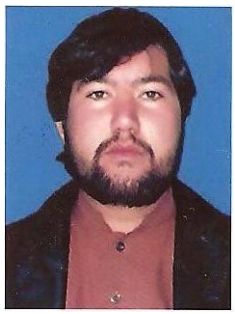

د پښتو لرغوني ادبیات زموږ ګران هېواد په څو مهمو مرکزونو (غور، ملتان او د کسي غر) کې لږ او ډېر لاسته راغلي. دا درې هغه مرکزونه دي چې پښتنو په کې خپل محلي حکومتونه کړي او یا یې د خپلې قبیلې تر نظام لاندې ژوند کړی دی، د پښتونخوا او د افغانستان په نورو سیمو کې پښتانه خواره وو او د سند او پنجاب تر لمنو رسېدلي وو.

د پنجاب په یوه خورا لرغوني ښار ملتان کې یې حکومت هم جوړ کړی و. په دې مرکزونو کې چې کوم ادبیات منځته راغلي دي هغه ادبیات دا لاندې خصوصیات لري:

۱- د اسلام په لومړیو پېړیو کې د پښتو ایجاد شوي ادبیات د خپل شکل او جوړښت له مخې له زړو اریایي ادبیاتو سره نږدې والی لري او د پښتو خپل شعري اوزان دي چې د اسلام د لومړیو څلورو پېړیو په دوران کې په دغو مرکزونو کې ایجاد شوي. پښتو اشعار به په خپلو دغو لرغونو ملي اوزانو کې ویل کېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- په دغو سندرو کې ډېر پېچلي موضوعات نه، بلکې د هغه زمان د پښتنو موقف ته پاملرنه د مناظرې، جنګي او حربي کارنامو ویاړ، له خپل قوم او کورنۍ سره مینه ددې سندرو اساسي موضوع ده او د اسلامي اساساتو حمایت په دغو سندرو کې شامل دی.

د پښتو ادبیاتو لومړۍ دوره له دویمې دورې سره کامل توپیر لري، په هر لحاظ په دې دوره کې پښتو ادبیات د افغانستان او پښتونخوا او هند په سیمو کې له ځینو ملي، مذهبي او پښتني احساساتو سره په ارتباط کې ایجاد ېږي.

د منطقې مسلط فرهنګي او ادبي جریان پر پښتو ادبیاتو خپل پوره اغېز کوي او د همدغو جریاناتو په پیروۍ کې خپل ځانګړي سبکونه پیدا کوي او ځانته خپل خاص اوربدونکي او پیروان مومي.

ددې دورې ځانګړی توپیر په دې کې هم دی چې ددې دورې ځینې بشپړ اثار په لاس کې لرو او د لومړۍ دورې ځینې اثار له موږ سره شته، خو یو شمېر زیات یې زموږ په لاس کې نه شته، یا ورک شوي او یا د وخت په تېرېدو سره له منځه تللي دي. د هرې دورې د شاعرانو سبک توپیر کوي، د لومړۍ دورې د شاعرانو سبک د دویمې دورې د شاعرانو له سبک سره ډېر توپیر لري.

د لسمې هجري پېړۍ په دوران کې بایزید روښان د خاصو سیاسي، اجتماعي، فرهنګي شرایطو او تمایلاتو تر اغېزې لاندې یو عرفاني حرکت پیل کړی. د پیرۍ او مریدۍ سلسله یې جاري کړه او خپل مبادي او لارښوونه یې په ډېرو ښکلو الفاظو کې په پښتو، پارسي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربي او هندي اثارو کې تنظيم کړه، نو دغه مهال د نظم او نثر يوه غټه زېرمه په پښتو کې پيدا شوه.

۳- د اسلام د مقدس دين د لومړيو پېړيو پاړکي لکه چې د شکل او جوړښت له پلوه خپله ملي بڼه لري، د نورو ژبو د شاعرۍ اغېزې پر دې شعرونو زياتې نه ليدل کېږي او د نورو ژبو اثرات په کې کم ليدل کېږي. هغه يو نيم د عربي ژبې او نورو ګاونډيو ژبو لغتونه په کې شتون لري، دا ډول اخيستنې د پاک اسلام د دين راتګ او له نورو ژبو سره د ګاونډيتوب له امله يا د راشې درشې له امله يو طبيعي عمل دی.

۴- په دغو مرکزونو کې ايجاد شوي اشعار ساده او هنري رنګيني دومره نه لري، ويناوالو يې سيده د خپل مطلب پر ويلو پيل کړی دی او د هنري رنګينيو خيال يې نه دی ساتلی.

دويم- د کسي غر: دا هم يوه لرغونې سيمه ده چې پښتانه له ډېرې پخوا زمانې څخه هلته مېشت دي او دې غر ته اکثره خلک د سليمان غر هم وايي، چې په پوره اندازه پښتانه هلته اوسېږي.

څنګه چې د کسي په غره کې پښتانه اوسېدل نو هماغسې د خپلې ټولنې له شرايطو سره سم برابر ادبيات يې هم درلودل. هغه ادبي اثار ددې غره د خلکو په منځ کې او د ټولو لرو او برو پښتنو په منځ کې په شفاهي او تحريري بڼه تر اوسه هم شتون لري او په لسګونو پښتانه شاعران په دې غره کې زېږېدلي او روزل شوي دي، چې له هغې جملې څخه يو هم شيخ بيټني بابا دی چې تر ټولو معلوم او پخوانی کس دی چې د کسي د غره په لمنه کې روزل شوی او د ژوند دوره يې د درېيمې هجري پېړۍ په شاوخوا اټکل کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درپیم- غور: غور زموږ د ګران هېواد افغانستان یوه لرغونې او تاریخي سیمه ده چې د پاچاهیو سلسلې په کې تېرې شوي او د پښتنو په لرغونو استوګنځایونو کې یوه هم د غور سیمه ده چې د پښتنو قبیلو په منځ کې د غوریانو یا غوریاخېلو په نامه یاد ېږي.
دې قبیلې هم د پښتو لرغونو ادبیاتو په برخه کې زیارونه ایستلي دي او له هغه وخت سره سم یې خپل ادبیات درلودل او پښتو ته یې خدمت کاوه، شفاهي او تحریري ادبیات دواړه یې درلودل. له دې جملې څخه یو هم امیر کروړ دی چې ډېر پخوانی شاعر دی د هغه یو شعر لاسته راغلی دی چې ویاړنه یې بولي، ښه روان شعر دی او سوچه پښتو لغتونه یې کارولي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې جغرافیایي نومونه

دا چې هر هېواد لرغوني جغرافیایي نومونه لري، نو زموږ هېواد افغانستان چې پنځه زره کلن تاریخ لري، ډېر لرغوني جغرافیایي نومونه لري. زه دلته د ځینو هغو مشهورو سیمو نومونه اخلم چې د پښتو د لرغونو ادبیاتو د نظم او نثر په بېلګو کې یې یادونه شوې ده:

۱- **بالشتان**: د جنوبي غور مشهور ښار و، چې ځینو مورخینو والشتان هم لیکلی دی.

۲- **مندېش**: د غزنویانو او غوریانو په وخت کې مندیش مشهور ښار و، چې بیهقي او ګردیزي او جوزجاني یې هم نوم اخلي.

۳- **د خیسار کلا**: دا کلا په غزنوي او غوري دورو کې د مغولو تر تاړاکه مشهوره وه، اوس قیصار په ممبي پورې اړه لري.

۴- **تمران**: د تیموري قبیلې ځای دی چې د غور شرق خواته پروت و.

۵- **برکوشک**: یانې دغه لوړه مانۍ وه چې فیروزکوه کې پرته وه.

۶- **پوشنج**: د یاقوت په قول له هراته لس فرسخه لرې یو ښار و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- غرجستان: غرجستان چې د غور او هرات له شمال نه پیل تر امو پورې او په لویدیځ کې تر مرغابه او مروالرود پورې رسېږي او په ختیځ کې له بلخ سره نښلي.

۸- قصدار: په اوسني بلوچستان کې یو ښار دی چې اوس یې خخدار بولي.

۹- هلمند: په اوستا کې د هلمند یادونه د هنرمند په نوم شوې دا سیمه تر میلاد (۳۰۰۰) کاله وړاندې تاریخ لري چې د بست ښار یې مهم دفاعي ښار و.

۱۰- پکتیکا: دا هم یو لرغونی جغرافیایي نوم دی، ځکه د یونان یو مشهور تاریخ لیکونکي هیروډوټ (۴۸۴- ۴۲۵ق.م) هم په خپله مشهوره جغرافیه کې د پښتنو ذکر کوي، دی د پښتنو هېواد (پکتیکا) په نامه یادوي او په پکتیکا کې د سلیمان غر، د جرکني غر او د ګومل سیند، د سه ګاني غونډۍ تاریخي ځایونه دي چې زه به د ګومل د سیند په باره کې لږ څه معلومات درکړم.

۱۱- ګومل سیند: ګومل سیند د پکتیکا ولایت د جنوب خواته د سلیمان له غره سره مستقیم تېر شوی چې ان تر جنوبي وزیرستان پورې امتداد لري، دایمي اوبه نه لري، خو د بارانونو په موسم کې په کې اوبه ډېرې وي.

د ډیورنډ کرښه هم یو ځل د یو څو هئیتونو له خوا څو ځله لاسلیک شوه د ګومل او کرمې د سیندونو ترمنځ خو دا مسئله حل نه شوه ځکه چې یو طرفه بڼه یې لرله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲ - غـور: دا یـو تـاریخي ولایـت دی، دا ولایـت ډېـرې دفـاعي کلاګانې لري تر ټولو مشهوره کلا یې د قیصر کلا ده چې سلطان علاوالدین اباده کړې وه او بل د (مینار) جام دی.

۱۳ - هرات: هرات د هېواد له شمال غربي ولایتونو څخه دی چې ډېر تاریخي ولایت دی. سکندر مقدوني د هرات ښار د ((اتاکان)) یا ((ارتکایا)) په نوم یاد کړی دی. پر دې خاوره یونانیانو، کوشانیانو، یفتلیانو، ساسانیانو او تیموریانو واکمنۍ ترسره کړې دي.

۱۴ - بخدي (بلخ): د پخواني اریایانو مرکز و چې بل نوم یې د بیرغونو ښار و چې دا هم یو لرغونی ښارګوټی و.

۱۵ - سور غر: دا غر ډېر مشهور غر دی چې د کلات شمال شرقي خواته واقع دی. کله چې به په هغه وخت کې هر ځل مغولو د ارغنداو پر غاړو لوټ کاوه اتغر، بولان او کلات به یې تالاکول باباهوتک خپل قومونه راټول کړل او په سره غره یې حمله وکړه، په دې جګړه کې مغول تالاشول. د بابا هوتک په یوه جنګ کې چې پښتانه د مغولو په مقابل کې لږ څه کمزوري شول، نو ده د ځوانانو د احساساتو د راپارولو لپاره دا لاندې سندره وویله:

پـــر ســـور غـــر بـــل راتـــه نـــن اور دی
وګړیـــــه جـــــوړ راتـــــه پېغـــــور دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی
هـــم پـــه غزنـــي هـــم پـــه کابـــل راغـــی
غښـــتلیو ننـــګ کـــړئ دا مـــو وار دی
مغـــــل راغلـــــی پـــــه تلـــــوار دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتونخوا کې يې ناتار دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

۱۶ - مهمند: دغه کلی اوس هم په دې نامه یاد پړي، په کندهار کې دی.

۱۷ - قصرنارنج: دا قصر په کندهار کی دی.

۱۸ - لغمان: د دې ولایت پخوانی نوم (لمپاکا) و چې بطلیموس یاد کړی او بیا د وخت په تېرېدو سره لقمان او بیا لغمان شو.

۱۹ - بامیان: دا ولایت هم لرغونی دی چې د بودا مجسمې هم په دې ولایت کې دي.

۲۰ - دیبل: د عربو سمندرګي پر غاړه یو ښار و چې اوسنۍ کراچۍ ته نږدې دی.

اخځونه

۱ - پټه خزانه، دویم چاپ، ۱۳۳۹ل کال.

۲ - افغانستان پېژندنه، اورنګزېب ارشاد ، ۱۳۸۴ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونې شاعرۍ کې رزمي روحیه

که موږ پښتو ادبیاتو ته نظر وکړو، څه په لرغونې دوره کې، څه په منځنۍ دوره کې او څه هم په اوسنۍ دوره کې، ټولو کې رزمي روحیه لیدل کېږي، ددې یو مهم علت دادی چې پښتانه همېشه او یا یې زیات وخت له جنګونو سره مخامخ شوي، جګړې پرې تپل شوي او جګړو ته یې ځواب ویلی دی. نو په دې خاطر رزمي روحیې پر پښتو ادبیاتو په مستقیم او نا مستقیم ډول اغېز کړی دی. تصادفي نه ده چې پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر هم فوق العاده رزمي روحیه لري.

د پښتو د ادبي تاریخ یوې مهمې منبعې پټې خزانې په حواله امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی و، چې پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په مندیش کې پاچا شو.

امیر کروړ د غور کلاوې، بالشتان، خیسار، تمران، برکوشک او نورې ونیولې. دده پاچاهي دوه مرکزه درلودل، امیر کروړ ډېر غښتلی پهلوان و چې په یوازې ځان به له سلو تنو سره جنګېده. ده د عباسي دعوت په جنګونو کې هم ګډون درلود او ډېرې بریاوې یې ترلاسه کړې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر کروړ عادل پاچا و او پر دې سربېره ده په پښتو اشعار هم ویل.
امیر کروړ پر (۱۵۴هـ.ق) کال د پوشنج په جګړو کې مړ شو او پرځای یې دده زوی امیر ناصر پاچا شو.
د امیر کروړ کوم شعر چې پټې خزانې راوړی دی دادی:

زه یـم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له مـا اتـل نسته
غشی د من مې ځي بربښنا پر میرځمنو باندې
پـر ژوبـله یـونم یـرغالم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
له مـا اتـل نـسته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
له ما اتـل نـسته
زما د توري تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و بامیان و تخار بولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی یم په روم
لـه مـا اتـل نـسته
پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راڅخه
د هـریرود پـر څنډو ځـم تښتي پلن راڅخه
رپي زړن راڅخه
له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زرنج سوبه مې د تورې په مخسور و کړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سورو کړه
ستر مې تربور وکړه
لــه مــا اتــل نــسته
خــپلو وګــړو لـــره لـور پــېرزوینه کـــوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتـل نستــه
پر لویو غرو مې وینا درومي نه په ځنډو په ټال
نړۍ زما ده نوم مــې بــولي پــر دریـځ ستایوال
پــه ورځو شپو میاشتو کال
لـــــه مـــــا اتـــــل نـستـه

دا لـوړ شـعر د پښـتو تـر ټولـو پخـوانی لاسـته راغلـی شـعر دی چې د اسلامي عصر په دویمه پېړۍ کې د غور یوه پښتون پاچا امیر کروړ سوري ویلی دی. تـر دې شـعره بـل پخـوانی شـعر لاتـر اوسـه نـه دی ترلاسه شوی، امکان لري په راتلونکي کې د امیر کروړ تـر شـعر ډېر پخواني پښتو اشعار کشف شي.
د امیر کروړ د شعر ژبه لاتراوسه خپلـه روانـي لـري، سـره لـه دې چې ځینې لغات یې په عامه پښتو کې نه استعمالېږي، خو بیا هم دا ژبه ډېره سخته او نا اشنا نه ده او کېـدی شـي چې ځینـې لوسـتونکي دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنه وکړي چې په دې څه دپاسه دوولس نیم سوو کلونو کې په پښتو کې ډېر زیات ژبنی تحول نه دی راغلی؟
د امیر کروړ پورتني شعر ته په کتو سره ویلای شو، چې پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر هم په رزمي روحیه پیل شوی دی.
د اوومې پېړۍ د دویمې لسیزې په دوران کې (۲۱۷هـ.ق) د چنګېز د تالانګرو لښکرو حملې د افغانستان پر ځینو ښارونو او اسلامي فرهنګي مرکزونو پیل شوې، د دغو تباه کارو لښکرو د جنګونو خونریزیو او تالان په نتیجه کې ښارونه پر کنډوالو بدل شول، انسانان ووژل شول او فرهنګي مرکزونه خراب شول، عالمان، شاعران او د فرهنګ لوی شخصیتونه یا ووژل شول او یا د خپلو ټاټوبو پرېښودلو ته اړ شول، کتابتونونه او کتابونه له منځه لاړل.
دغه وخت زموږ په هېواد کې د غزنویانو او غوریانو شاهي کورنیو اقتدار ختم شوی و، پر شمالي برخو یې خوارز شاهانو حکومت کاوه، پر سیستان او شاوخوا سیمو د نیمروز محلي حکمرانان مسلط وو، په هرات کې آل کرت کورنۍ حکومت درلود او د افغانستان په شرقي برخو کې ځینې داسې کسان حاکمان وو چې پخوا غوریانو ګومارلي وو. چنګېز اودده اولادې د اوومې پېړۍ په جریان کې زموږ د هېواد پر بېلابېلو برخو حاکمیت درلود او په ډېره بې رحمۍ یې ددې هېواد بېوزلي ولسونه وژل.
د چنګېز، دده د اولادې او پاتې شونو، د لښکرو پر وړاندې د مقاومت موضوع د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې منعکس شوې ده.
محمد هوتک په پټه خزانه کې د بابا هوتک یوه داسې سندره راوړې ده چې د مغولو د تالانګرو لښکرو پر وړاندې د افغانستان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوې سیمې د پښتنو د مقاومت څرکونه ځینې ایستل کېږي، هغه سندره داده:

پــر ســور غربــل راتــه نــن اور دی
وګړیــه جــوړ راتــه پېغــور دی
پــر کلــي کــور بانــدې مغــول راغــی
هــم پــه غزنــي هــم پــر کابــل راغــی
غښــتلیو ننــګ کــړئ دا مــو وار دی
مغــل راغلــی پــه تلــوار دی
پــه پښــتونخوا کــې یــې ناتــار دی
پــر کلــي کــور بانــدې مغــل راغــی
آ دمرغــې غښــتلیو راســئ
پــر ننــګ ولاړ د پښــتونخوا ســئ
تــورې تېــرې غشــي تــر مــلا ســئ
پــر کلــي کــور بانــدې مغــل راغــی
زلمــو پــه غشــیو کــړئ وارونــه
د تېــرو تــورو ګوزارونــه
ور وړانــدې کــړئ خپــل ټټرونــه
پــر کلــي کــور بانــدې مغــل راغــی
زمــا د زلمــو وینــې بهېــږي
ځمکــې او غرونــه پــه ســره کېــږي
میرځــی ځغلــي او ترهېــږي
پــر کلــي کــور بانــدې مغــل راغــی

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو هلئ په غره جنګ دی
سور غر په وینو د دوی رنګ دی
مهال د توري دی د ننګ دی
پر کلي کور باندې مغل راغی
زلمو پر ننګ ځانونه مړه کړئ
دښن په غشیو مو پییه کړئ
د پښتونخوا ځمکې ساته کړئ
پر کلي کور باندې مغل راغی.

د پټې خزانې له بیان سره سم هر کله به د مغولو لښکرو د ارغنداو پر غاړو لوټ کاوه د اتغر او بولان سیمې به یې تالاکولې، نو ددې سندرې ویونکي باباهوتک خپل خلک راټول کړل او سره غره ته نږدې یې له مغولو سره جنګونه وکړل، په دې جګړه کې د پښتنو قوت لږ و او غلیم ډېر و، خو کله چې باباهوتک په لوړ اواز دا سندره وویله، نو زلمي به په جګړه کې تودېدل او سوبه د پښتنو په نصیب شوه. دا سندره د خپل شکلي جوړښت له پلوه زموږ ادبپوهانو د پښتو په لرغونو سندرو کې حساب کړې ده، د مضمون له پلوه یې محتوی رزمي ده چې د پردو لښکرو او تالانګرو په مقابل کې له وطن نه د دفاع مفکوره په کې منعکس شوې ده او خلک یې د پردو د تسلط پر وړاندې مقاومت ته رابللي دي.

رزمي روحیه له پښتو لرغونو ادبیاتو څخه همداسې منځنۍ او معاصرې دورې ته راغځېدلې ده، د روښانیانو د تحریک په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبیاتو کې د مذهبي روحیې ترڅنګ رزمي هم لیدل کېږي، خوشال او د هغه پیروان خو بېخي د بزم او رزم شاعران دي او په معاصره دوره کې بیا د انګرېزي یرغل پر وړاندې موږ د رزمي ادبیاتو ډېرې بېلګې لرو، خو څرنګه چې زما موضوع په پښتو لرغونې شاعرۍ کې رزمي روحیه وه، نو ځکه مې په لنډیز سره یو دوو بېلګو ته اشاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغوني نظم قافيه يي څرنګوالی

د پښتو ادبياتو په لرغونې دوره کې د نثر په اندول د نظم برخه درنه ده، نظم هغه کلام دی چې وزن ولري، قافيه هم د نظم يو رکن دی، خو اساسي رکن يې نه دی، له قافيې پرته يو نظم جوړېدلای شي، خو له وزن پرته د نظم جوړېدنه ممکنه نه ده، نو ځکه ويلای شو چې وزن د نظم اساسي عنصر دی او قافيه يې فرعي، خو اکثره نظمونه قافيه لري، ځينې يې رديفونه لري خو ځينې يې نه لري، بيا تر رديفه قافيه په نظمونو کې ډېره کارول کېږي، هغه شعري فورمونه چې له عربي څخه پښتو ته راغلي هغو کې د قافيې استعمال حتمي دی، قافيه په لغت کې وروسته، شا، څټ او وړپسې تلونکي ته وايي او په اصطلاح کې هغه پوهنه ده چې د بيتونو د دورونو د پای کلمو له غږونو څخه بحث کوي. قافيه تر دوو زيات مشترک اوازونو ته ويل کېږي، يانې داسې کلمې چې په خپل منځ کې لږ تر لږه دوه مشترک غږونه ولري. پوهان قافيه پر څو ډوله وېشي، ازاده يا مطلقه قافيه، مقيده يا تړلې قافيه، يوه ستوې قافيه، غبرګه قافيه او ځينې نور ډولونه. په پښتو ادبياتو کې د امير کروړ نظم يو قافيوال نظم دی، دلته به زه په ترتيب سره په پښتو لرغونې دوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د ځینو قافیه والو نظمونو ځینې برخې د بېلګې په توګه یادې کړم:

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هندو سندو پر تخار او پر کابل نسته
بل پر زابل نسته
لـه مـا اتل نسته

دلتـه (اتـل، کابـل او زابـل) د قـافیې کلمـې دي، (نسـته نسـته) یـې ردیفونـه دي (ل) (ل) او تـر هغـه دمخـه حرکتونـه یـې مشـترک غږونـه دي.

لویـــه خدایـــه لویـــه خدایـــه
ســـتا پـــه مینـــه پـــه هرځایـــه
غـــر ولاړ دی درنـــاوي کـــې
ټولـــه ژوي پـــه زاري کـــې
دلتـــه دي د غـــرو لمنـــې
زمـــوږ کېـــږدۍ دي پـــه کـــې پلنـــې
دا وګـــړي ډېـــر کـــړې خدایـــه
لویـــه خدایـــه لویـــه خدایـــه

په لومړي بیت کې (خدایه او ځایه) د قافیې کلمې دي، ردیف نه لري، په دویم بیت کې (درناوي او زاري) د قافیې کلمې دي (کې کې) ردیف دی. په درېیم بیت کې (لمنې او پلنې) د قافیې کلمې دي ردیف نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که یون دی یون دی　　مخکې بېلتون دی
له کسي غره څخه　　ځي خرښبون دی

(یون، بېلتون او خرښبون) د قافیې کلمې دي، (دی دی) ردیف دی.

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

(کوکار او بهار) د قافیې کلمې دي ردیف نه لري.

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سینګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه

(سینګارونه او لالونه) د قافیې کلمې دي.

تر دې ځایه چې په نظمونو کې قافیه یې څرنګوالي ته ګورو، نو اکثره نظمونه په تول برابر دي، خو یو نیم ځای په کې قافیه نیمګړتیاوې ښکاره کېږي، لکه:

ژبه هم ښه وینا کاندي چې یې وینه
د خاوند په لاس کې زر او درهمونه

په دې کې (وینه او درهمونه) قافیه شوي چې سسته غوندې قافیه جوړوي او مشترکات یې کم دي.

یا هم د شیخ اسعد سوري په قصیده کې چې (اوجاړ) کلمه له (کوکار، بهار، تار، خونخوار) او نورو سره هم قافیه شوې ده.

څښتن مو مل دی، اوس مو یرغل دی، هېواد د بل دی

دلته (مل، یرغل، بل) د قافیې کلمې دي (دی دی) ردیف دی.

نن زه غږېږم په صفت د سلطان
چې دی بادار غازي ملک د جهان

(c) ketabton.com: The Digital Library

جهان او سلطان د قافیې کلمې دي.

ګهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د ویر ناره سوه

دلته (خپره او ناره) د قافیې کلمې دي، (سوه، سوه) ردیف دی.

پـر لـویـو غـرو هم په دښتو کې
پـه لوی سهار په نیمو شپو کې
پـه غـاړه ږغ او پـه شپېلکو کې
یـا د ویـرژلـیو پـه شپېلـو کې
ټول ستا د یاد نارې سورې دي
دا ستـــا د مـــینې ننـداري دي

په پورته درېیو سربیتونو کې (دښتو، شپو، شپېلکو او شپېلو) د قـافیې کلمـې دي او (کـې کـې) ردیـف دی. پـه وروسـتي بیـت کـې (سورې او ننداري) د قافیې کلمې دي او (دي دي) ردیف دی.

زه عاشق یم یار هم نیز
بـل څـه نـه لـــرو تمیز

(نیز او تمیز) د قافیې کلمې دي ردیف نه لري.

ساقي پاڅه پیاله راکړه
مرور یار مې پخلا کړه

(را او پخلا) د قافیې کلمې دي (کړه کړه) ردیف دی.

اورېدلې مې قصه ده چې له شاتو هم خوږه ده

(قصه او خوږه) د قافیې کلمې دي (ده ده) ردیف دی.

همداسې ترپایه پورې د پښتو لرغونو ادبیاتو په نظمي برخه کې قافیـه پـه ښـه ډول مراعـت شـوې خـو ځـای نـیم پـه کـې ځینـې نیمګړتیاوې هم لیدل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ اسعد سوري د قصیدې هنري او فني ارزښت

سریزه:

اصلي موضوع چې زما په تحقیق او څېړنې پورې اړه لري هغه د شیخ اسعد سوري د ویرنې هنري اهمیت په ګوته کول دي، خو مخکې تر دې لاړمه بولم چې د قصیدو د ادبي او هنري صنف پر تاریخي پس منظر رڼا واچوم او هغه په دې ډول.

بوللـه (قصیده) د ختیزو ادبیاتو په دایره کې یوه ډېره با ارزښته او د سرو زرو په تول برابره برخه تشکیلوي، چې په خاص ډول د عربي، دري، پښتو او اردو ژبو د ادب یوه ډېره ښکلې او منلې زېرمه او سرمایه په حقیقت کې همدغه قصیده ګڼل کېږي.

قصیده په عربي اصطلاح کې هغه متوصل او بې عیبه اصلاح شوي کلام او موزون شعر و چې د بیتونو شمېر به یې له (۱۲) نه تر (۱۷) بیتونو پورې و او له دې څخه به کم نه وو او دا نوم له اره د قصد له مخرج او مصدر څخه جوړ او مرتبط شوی چې مانا یې استقامت، اصالت او سموالی دی او له بل پلوه د برابرۍ او سوچه والي مالګه ورسره هم ګډه وه.

قصیده په عربي ادب کې تر اسلام وړاندې هم موجوده وه، نو له دې نه داسې معلومېږي چې قصیده په موجوده بڼه او ګاڼه کې د پورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکل شوي تعریف او پېژندنې له مخې د نورو ملتونو ادبپوهانو او څېړونکو له عربي ادب نه کټ مټ یا په لږ او ډېر تغیر تر ګوتو کړې وي. د عربو له جاهلي او شډل ادب څخه موږ ته هغه اوږدې او په عین حال کې رواني او ساده قصیدې د نمونې په توګه راپاتې دي، چې د عربي ادبیاتو په اصطلاح کې ورته (معلقات سبعه) وایي او دغه شاعران تر اسلام دمخه په عربو کې تېر شوي دي. د څېړونکو د وینا او لیکنې له مخې ویلای شو چې عربي قصیده په شګلنو دښتو کې د مېشتو پرګنو د قبیلوي ژوند یو زړه راښکونکی او ښایسته تصویر و.

د دغو عربي قصیده ویونکو قصیدې به په مجموع کې له (۱۶) څخه نیولې تر (۱۰۰) بیتونو پورې غزېدلي وې، که زه په دې اړه د کتابونو په مرسته وغواړم چې د قصیدې ادبي ناوې د ښکلي مخ نه پلو نور هم پورته کړم او ددې ادبي ناوې ښکلا او ښایست لوستونکو او د ادب مینه والو ته نور هم وځلوم، انشاالله د خپلې مطالعې او ژورې پرله پسې هڅې په رڼا کې په ډاډه او زغرده توګه دا کار کولای شم، خو اوس راته ناشوني ښکارېږي، ځکه چې زه د یوې ښځې او بیا خاصتاً د مور په حیث چې له یوې خوا راته ماشومان را په غاړه دي، د کور اخلی پخلی او د ورځني ژوند کړاوونه او له بلې خوا د خپلو زده کړو په چاپېریال کې لالهانده، سرګردانه او د کتابونو د نشتوالي معضله هم ده، د امتحانونو د پرله پسې څپو هم په سر اخیستې یمه، د داسې موضوع لیکنه که له یوې ډډې ډېره دلچسپه او ښکلې هم ده، خو له بلې خوا د پورته لیکل شویو عذرونو او مجبوریتونو له مخې ما غوندې نا وزګارې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښځې ته ډېره سخته او مشکله ده چې په دې اړه لکه څنګه چې د موضوع حق دی ډېر څه ولیکم، هیله ده زما خپل استاد به دا معذرت قبول کړي.

د شیخ اسعد د قصیدې هنري ارزښت:

د شیخ اسعد سوري قصیده هم لکه د نورو قصیدو په شان یو مخصوص او ځانګړی هنري او فني اهمیت لري او ددې قصیدې هنري ارزښت ددې قصیدې په شروع او ترتیبولو کې پروت دی او هغه په دې ډول په ګوته کوو:

شاعر په لومړي سر کې د خپلې ویرنې په جوړولو کې د اسمان له چپه ګردش نه شکایت کوي او دی د فلک د ناخوالو او ګردش تاثیرات په کایناتو کې په ګوته کوي. ددې قصیدې لومړۍ برخه دا راښیي چې خوښۍ او خوشالۍ د قصیدې د بدیعي صنعتونو په لړۍ کې د تشبیب مقام نیولی دی، دلته شاعر د خپل اصلي هدف د ښکاره کولو او څرګندولو په ادا کې د خپل فکري قدرت او سرشاره استعداد، زور او قوت لوستونکو ته ښیي، په څو بیتونو کې دا قدرت رانغاړي، د اسمان د تېري، ظلم، ناخوالو او حرکاتو منظرې موږ ته په ګوته کوي او د خپلې قصیدې تهداب او بنسټ په ډېره هوښیارۍ او د یو مجرب استاد په حیث داسې ږدي:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هرګل چې خاندي په بهار
ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا ترخاورو لاندې زار

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې یې ملاوې نه کړېږي په غښتلیو
دا فلک پرې وکا څه کاري ګوزار.

بیا تر دې وروسته د قصیدې اساس په تدریجي ډول تر خپل هدف پورې رارسوي، نو بیا دغه شاعر غواړي چې د دغو ظلمونو تر رابرسېره کولو او څرګندولو وروسته په خپله نېغ په نېغه له فلک سره وینا وکړي، په دغو پورته بیتونو کې شاعر غایبانه حکایت او شکایت کوي، مګر تر دې وروسته د غایب نه مخاطب ته متوجه کېږي او دا یې بل فني اهمیت دی، چې اول د ګیلې او شکایت شروع له غایب نه کوي او داسې انځورنه کوي چې هغه نه شته او دده شکایت نه اوري او شاعر هم نه غواړي چې خپل شکایت د هغه غوږ ته ورسوي، مګر کله چې دده تاثیر نور هم زیاتېږي او زغم له لاسه ورکوي، نو لکه په یو غشي د ویشتلي زخمي انسان په ډول پر اصلي ویشتونکي باندې په ډېر جرئت ګوزار کوي او بیا فلک له غیابت نه حضور ته راولي، له هغه سره خپلې ګیلې مخامخ شروع کوي او فلک ته په څرګند ډول او جرئت سره خطاب کوي، لکه چې وایي:

څه تېری څه ظلم کاندې ای فلکه!
ستا له لاسه نه دی هېڅ ګل بې له خار
پر ویرژلو لور نه کړی په زړه کراړیه
پر نتلو وروې د غم ناتار.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه نبغ په نبغه باجرئته مخاطبه تقریباً تر یوولسو بیتو پورې رسېږي، په ډول ډول د فلک نارواوې او جفاګانې ښکاره کوي او په اخره کې په ډېره استادۍ او پوره مهارت خپل مقصد ته مخه او خلاصه کوي او دا مرحله په ډېر ادبي ډول په کې رانغاړي چې په ادبي اصطلاح کې ورته حسن تخلیص ویل کېږي، نو ځکه بیا داسې وایي چې:

کلــه غورځــوې واکمــن لــه پلازونــو
کلــه کښــېنوې پــه خــاورو کــې بــادار
زموږ پر زړونو دې نن بیا یو غشی وویشت
و دې ژوبللــه پــه دې غشــي هــزار
پــر ســوریو بانــدې ویــر پرېــوت لــه پاســه
محمــد واکمــن چــې ولاړئ پــه بــل دار

په پورته بیتونو کې شاعر د خپل واکمن او بادشاه عدالت او ښه کردار په ګوته کوي دا یې بل هنري ارزښت دی، خو له دې سره سره د خپل واکمن پر اسارت او مړینې افسوسونه کوي، لکه چې وایي:

پــه دې ویــر د غــور وګــړي تــور نمــری ســول
پــه دې ویــر، رڼــا تیــاره ســوه د ښــار
ګــوره څــاڅي رڼــې اوښــې لــه دې غرونــو
دا کړونګــی ســاندې لــې پــه شــور هــار.

دلته نو شاعر په مهارت او هنریت سره طبیعت ته مخه کوي، د غور ښایسته منظرې په دې ویرجنه واقعه کې هم نه بې برخې کوي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

چاپېریال د شاعر پر طبیعت داسې جلوه او رڼا پرېباسي، لکه چې وايي:

نــه هغــه زرغــا د غرونــو د بيــديا ده
نــه د زرکيــو پــه مســا دي کټهــار
نــه غټــول بيــا زرغــونېږي پــه لاښــونو
نــه بــامي بيــا مســېده کــا پــه کهســار

همدلته ده چې شاعر د طبيعي شعر ښېګڼې ښه ترا څرګندوي. د شاعر تکيه او باور پر طبيعت باندې معلومېږي، خپل نظر پر طبيعي مناظرو باندې څرګندوي او په درد او ويـر کې هم خپل چاپېريال او محيط له ياده نه باسي.
شاعر يو ځل بيا د قصيدې بل اړخ انځوروي او له فلک سره داسې د زړه له سوزه ډکه وينا کوي، لکه چې وايي:

لاس دې مات شه ای فلکه! چې دې وکا
محمد غوندې زمری د مړينې ښکار

په لاندې بيتونو کې شاعر نور هم له ډېره قهره وينا توندوي او د وير اورني او توند احساسات او جذبات په خپل ادبي هنر او مهارت داسې ښکاره کوي:

شيـن زړګـی فلـکه! ولـې لاولاړ يـــې
ای د غور غـرونو په څه نه سوئ غبار
چې زمري غوندې واکمن ځي له جهانه
چـې څـوک نـه کړي پر نړۍ باندې قرار

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته بیا شاعر خپله قصیده په بل ډول پای ته رسوي او بله نتیجه ورنه اخلي چې یو ډول ملي غرور، پښتني ننګ، غیرت او ټولنیز شعور ورځنې ښکاري، لکه چې وایي:

سخ پر تا ای محمده! د غور لمر وې
پر نړۍ به نه وي ستا د عدل سار
ته په ننګه وې ولاړ په ننګ کې مړ سوې
هم پر ننګه دې پر ننګه کا ځان جار
که سوري دې په مرګ ویر کاندي ویرجن سول
هم به ویاړي ستا په نوم ستا په ټبار.

دا وه د شیخ اسعد سوري د قصیدې شننه او هنري اړخونه چې په لنډیز سره مو ورته نغوته وکړه.

یادونه: ددې مقالې په لیکلو او ترتیبولو کې چې مې له کومو کتابونو ګټه اخیستې، په لاندې ډول دي:

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، د پوهاند عبدالحی حبیبي اثر.
۲- عرفان مجله، د پوهندوی وسیع الله احسان مقاله.
۳- پښتو ادب کې قصیده، د مرحوم پوهاند عبدالحی حبیبي لیکنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

له ګران او قدرمن فرهنګپال ورور (محمد اقبال عزیزي) څخه ډېره مننه کوم، چې ددې کتاب د چاپ لګښت یې برابر کړ. قدرمن ورونه (ضیاالرحمن ضیاء) او (وفاالرحمن وفا) په تودو ولولو او مینه ستایم، چې د تېرو څو کلونو په بهیر کې یې راسره په فرهنګي چارو کې ځانونه ډېر ستړي کړل؛ له قدرمن ورور مجیب الرحمن امیري څخه هم ډېره مننه کوم، چې ددې اثر په سمون او کره کولو کې یې مرسته او همکاري وکړه. دا کتاب او دې سره نور کتابونه، چې تاسو یې اوس ګورئ، دا ټول د دوی او د دوی په شان د نورو فرهنګپالو دوستانو د مرستې او ملګرتیا برکت دی. که زما د فرهنګي ملګرو هر اړخیزه مرسته نه وای، نو خدای ج خبر، چې زما کتابونه به پر دومره وخت او پر داسې بڼه چاپ شوي او د انټرنېټ څپو ته رسېدلي وای. زه په دې فرهنګي کار کې د خپلو ټولو فرهنګي ملګرو ونډه او مرسته ستایم، د لوی خدای ج له دربارې ورته پر دې دنیا دژوند په نېکو چارو کې بریالیتوب او پر هغې دنیا ورته ثوابونه او جنتونه غواړم.

یو ځل بیا دې د ټولو کور ودان وي.

د افغاني فرهنګ د ښېرازۍ په هیله

په درنښت

محمد اسمعیل یون

(c) ketabton.com: The Digital Library

This document was created with Win2PDF available at http://www.daneprairie.com.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library